

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALMIK

MURDETEKSTE

I

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALIMIK EMAKEELE SELTSI
KORRESPONDENTIDE
MURDETEKSTE

I

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

SAATEKS

Meil on saanud pikaajaliseks, umbes sajandivanuseks traditsiooniks, et paljud ja paljud asjaarmastajad eri kutsealadelt ja erinevaist ühiskondlikest kihtidest võtavad erialateadlaste kõrval osa mitmesuguste rahvaluuleliste, etnograafiliste või keeleliste materjalide kogumisest. Teame, et juba Fr. R. Kreutzwald on kasutanud kaastööliste abi rahvapärismuste kogumisel. Tema kaasaegne akadeemik F. J. Wiedemann sai mitmelt oma kaastöoliselt eri kohtadest rohkesti väärtuslikku murdematerjali, mida ta kasutas kapitaalse „Eesti-saksa sõnaraamatu“ koostamisel. Erilise hoo saavutas nn. vanavara kogumine möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul seoses J. Hurda, M. J. Eiseni jt. tegevusega.

Paljude põlvkondade usina kogumistöö viljana on meil säilitatud tulevastele põlvedele märkimisväärselt suur hulk rahvaluulelisi, etnograafilisi ja keelelisi andmeid. Need rahva kaasabil talletatud materjalid ilmutavad selgesti, kui suurt ja sügavat huvi tunneb rahvas oma mineviku, oma esivanemate vaimse ja materiaalse kultuuri vastu.

Ka tänapäeval kannavad paljude kutsealade töötajad edasi eelmiste põlvkondade kaunist traditsiooni: jätkub keeleliste, rahvaluuleliste ja etnograafiliste materjalide kogumine. Need, kes tunnevad huvi eriti eesti keele vastu, on koondunud Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Emakeele Seltsi ümber.

Organiseeritud murdekorrespondentide võrk loodi Emakeele Seltsi juures aastal 1940, esimesel nõukogude aastal. Üksikute keelehuviliste abi mõnesuguse murdematerjali (sõnavara, rahvapärase fraseoloogia jm.) kogumisel kasutati aga juba rida aastaid varem. Pärast Suurt Isamaasõda hakati 1947. aastal taastama saksa fašistliku okupatsiooni ajal lagunud korrespondentide võrku. 1955. aastaks tõusis Emakeele Seltsi kaastööliste arv kahesaja viie-

kümneni. Kaastöoliste hulgas on rohkesti õpilasi, õpetajaid, töölisi ja teenistujaid, kolhoosnikuid, kultuurilis-hariduslikul alal töötajaid, pensionäre jt.

Paljud eri kutsealadel töötajad on saavutanud murdematerjalide kogumisel silmapaistvaid tulemusi. Nii näiteks Aadu Toomessalu (Orissaare rajoonis), kes on elukutselt puusepp, on alates 1940. aastast kogunud Emakeele Seltsile murdetekste ja muud materjali kokku üle 2900 lehekülje. Märgitagu siin näiteks tema tööd „Vana-aegsest põllupidamisest“ (87 lk.), „Karjapidamisest“ (141 lk.), „Endisaegsest meeste käsitööst“ (170 lk.), „Vana-aegsed ehitused“ (264 lk.), „Muistsetest pidudest ja pühadest“ (192 lk.), „Endisaegse eesti elamu sisustis“ (95 lk.), „Saun“ (59 lk.), „Sepp“ (71 lk.) jne. Tema silmapaistvamate töödena tuleks esile tõsta „Pöide murde grammatikat“ (757 lk., 1951. aastast) ja „Tuulikuid“ (505 lk., 1952. aastast).

A. Toomessalu kõrval tuleb eriti edukate kaastöolistena viimaseil aastail esile tõsta veel teenistujat Endel Metsa Jõhvi rajoonist, loodusteadlast pensionäri Gustav Vilbastet Tallinnast, pensionäri Elfriide Siili Tartust, kalurikolhoosi liiget Marta Mäesalu Kilingi-Nõmme rajoonist, keskkooliõpetajat Karl Mihklat Tallinnast, kolhoosnikut Rein Zirku Elva rajoonist jt.

Keeleliste materjalide kogumine toimub põhiliselt Emakeele Seltsi poolt koostatavate juhendite, küsitluskavade ja nn. keeleliste ülesannete alusel. Viimaseid, s. o. keelelisi ülesandeid, on kasutatud peamiselt sõnavaralise materjali kogumisel. Vastavalt ülesannetele on kaastöölised kogunud andmeid näiteks vene laensõnade esinemise kohta eesti murretes, kogunud murretest materjali kirjakeeles esinevate häälikuliste ja morfoloogiliste paralleelkeelendite kohta jne. Paaril viimasel aastal on erilist tähelepanu pööratud kohanimede ja ka koduloomade nimede kogumisele, millega on eriti innukalt tegelnud paljud koolinoored.

Sõnavaralise materjali kogumine ei ole üldiselt nõudnud pikeimat ettevalmistust ja sellega on edukalt toime tulnud ka 7-klassiliste koolide õpilased. Märksa suuremat ettevalmistust (sellega seoses ka suurt püsivust ja järjekindlust) nõuab aga murdetekstide kogumine ning ülevaadete koostamine kohaliku murde grammatilisest ehitusest.

Vilunud ja suurte kogemustega korrespondendid on aga selle

tööga hästi toime tulnud. Esimese sellealase tööna valmis 1950. aastal E. M e t s a „Kohtla murde grammatika“ (185 lk.). Suuremaist valminud grammatilistest ülevaadetest nimetatagu K. M i h k l a „Kose murde grammatikat“ (525 lk.) 1951.—1952. aastast ja juba mainitud A. T o o m e s s a l u „Pöide murde grammatikat“ (757 lk.) 1951. aastast.

Väga rohkesti (üle 10 300 lk.) on Emakeele Seltsi korrespondendid kogunud murdetekste mitmesugustel teemadel.

Murdetekstiks nimetame teatavasti murdekeelset jutustust, mis on täpselt kirja pandud konkreetse murdekõneleja, nn. keelejuhi jutustuse järgi. Üleskirjutatud tekstis peab olema fikseeritud keelejuhi tegelik keelepruuk, mis ühtlasi igakülgselt esindab antud murde omapära, s. t. annab edasi selle murde häälikulisi, morfoloogilisi, süntaktilisi ja leksikaalseid iseärasusi. Nende erijoonte täpsemaks edasiandmiseks kirjas tarvitatakse erilist märkimisviisi¹. Selle peab kaastööline ära õppima enne, kui ta asub murdetekstide kogumisele. Selle õppimine ja kindlalt omandamine nõuab aga küllaltki hoolt ja püsivust, esmajoones aga huvi töö vastu.

Emakeele Seltsi poolt on aastate jooksul koostatud rida küsitlus-kavu, et kaastöölisi abistada teemade valikul ja teatud konkreetse teema läbitöötamisel. Nii on kogutud murdetekste näiteks teemadel „Endisaegsest põllupidamisest“, „Muistsed söögid ja joogid“, „Endisaegsest meeste (resp. naiste) käsitööst“, „Vähi- ja kalapüügist“, „Jahipidamisest“, „Rahvarõivaist ja rõivastumisest“, „Endisaegse eesti elamu sisustis“, „Sepp“, „Saun“, „Rätsep“, „Vanaaegsed jutud“ jne.

Murdetekstid pakuvad uurimismaterjali mitmele teadusharule. Eelkõige on nad väärtuslikuks uurimisaineks keeleteadusele. Tekstid annavad üldiselt hästi ja õigesti edasi kohalikku murdelist kõnekeelt. Rohked murdetekstid ühelt ja samalt murdealalt võimaldavad saada põhjaliku ülevaate kohaliku murde grammatilisest struktuurist, selle häälikulistest, morfoloogilistest ja süntaktilistest erijoontest. Tekstide vajalikkus on eriti suur süntaksiküsimuste selgitamisel. On ju ainult elavas kõnes võimalik jälgida sõnade järjekorda lauses, sõnade omavahelisi suhteid ja lausefoneetilisi nähtusi.

Grammatilise struktuuri valgustamise kõrval annavad murdetekstid väga väärtuslikku materjali keele sõnavara tundmaõppi-

¹ Märkimisviisi kohta lähemalt vt. „Seletuseks“ raamatu lõpus.

miseks. Nad aitavad selgitada üldsõnavarasse kuuluvate sõnade tähendusvarjundeid, mis ilmnevad kõige paremini kontekstis. Väga olulised on vastavasisulised tekstid veel rahvakeelse erialase oskussõnavara tundmaõppimiseks. Näiteks tekstid teemadel „Sepp“, „Rätsep“, „Vanaaegselt põllupidamisest“ jt. sisaldavad rohkesti erisõnavara seoses nende töödega jne.

Murdekeele faktide tundmine (nii sõnavara kui ka grammatilise struktuuri osas) aitab tihti selgitada mitmesuguseid keele ajaloolise arenemise nähtusi ja keele arenemise seadusi.

Lisaks sellele on paljud keelejuhid vestnud õige ilmekas ning mahlakas stiilis, kusjuures on tarvitatud ohtrasti rahvapärasteid ütlushi, sobivaid kõnekäände ning huvitavaid võrdlusi. Ka see külg nõuab kõige suuremat tähelepanu.

Ei tohi unustada, et murded on üldiselt kadumas, rõhutatagu — kiiresti kadumas. Praegusel ajal võime täheldada paiguti suuri erinevusi kõige vanema ja keskmise ning eriti noorema põlvkonna keelepruugi vahel. Põlvkondade vahetumisega kaovad arhailised murdejooned jäädavalt. Keele ajaloo selgitamise seisukohalt on aga tarvilik kõik need kaduvad murdeelemendid fikseerida ja säilitada uurimismaterjalina.

Murdetekstide tähtsus ei piirdu aga üksnes keeleteadusega: Sisu poolest võiksime tekstid tinglikult jagada kolme suuremasse rühma: olustikulis-ajaloolise, etnograafilise ja rahvaluulelise sisuga murdetekstid. Tavaliselt sisaldavad teataval teemal kogutud tekstid kõiki neid elemente. Olenevalt sisust võivad murdetekstid pakkuda väärtuslikke andmeid ajalooteadusele — teatava konkreetse ajaloolise sündmuse või üldise olustiku valgustamise teel; etnograafiale — teatava tööala või ehituste, esemete jne. üksikasjalise kirjelduse kaudu, ja rahvaluuleteadusele — rahvalaulude ning -juttude ja muinasjuttude näol. Samuti pakuvad murdetekstid tihti huvitavaid ja olulisi andmeid ka teistele teadusaladele, nagu näiteks jutustused endisaegselt põllupidamisest — põllumajandusteadusele, jutustused rahvameditsiinist — arstiteadusele jne. Harilikult teenindab sama tekst mitut eri teadusala.

Rea aastate jooksul on Emakeele Seltsi murdekorrespondentidelt saadud mitmesugust murdematerjali kokku üle 23 000 sõnasedeli ja üle 16 000 lk. Need materjalid, nii sõnavara, murdetekstid kui ka grammatilised ülevaated, annavad väga väärtusliku lisa murdekogudele ja sellega meie murdeuurimisele üldse. Tänu korrespondentide kaasabile on likvideeritud mõnedki lüngad murdekogu-

des. Mitmelt murdealalt on korrespondendid kogunud murdematerjali sadu lehekülgi, Kaarmast, Jõhvist ja Rõugest aga isegi üle 1000 lehekülje.

Edukas murdekogumine eeldab kõigepealt tihedat kontakti kohaliku rahvaga. Korrespondendid märgivad, et kohalikud elanikud on nende töösse suhtunud alati arusaavalt ja kaasaitavalt. E. Metsa ühe kaastöö („Saun“) tiitlil leiame märkuse „Oma unustamatu keelejuhi Toomas Lauri mälestuseks“. Kaastöö motoks on sama keelejuhi sõnad: „*Tule jälle tagasi, kui sul miski on küsida, mul on tõest ia miel, et sa seda tüäd tied*“. Eks kajasta need sõnad rahva sügavat arusaamist murdekogumise vajalikkusest ja tähtsusest!

Nagu eespool märkisime, on Emakeele Seltsi kogudes korrespondentide poolt kogutud väärtuslikke murdetekste rohkem kui 10 300 lehekülje ulatuses. Seni on need olnud kättesaadavad ainult suhteliselt kitsale keeleteadlaste ringile. Ometi pälvivad nad meie kõige laiema avalikkuse tähelepanu. Seda arvestades on Emakeele Selts võtnud oma töökavva avaldada lähemate aastate jooksul rea valimikke korrespondentide poolt kogutud murdetekstidest, millest käesolev valimik on esimene. Sellesse valimikku on koondatud neljalt eri murdealalt enam-vähem olustikulise ja ajaloolise sisuga tekste. Avaldatavad tekstid valgustavad üksikuid löike eesti töötava rahva elust, alates feodaalajast ja lõpetades kodanliku Eesti ajajärguga. Mitmed murdetekstid jutustavad rahva otsesest võitlusest oma rõhujate vastu. Murdeteksti „Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905“ avaldamisega tahtakse omalt poolt tähistada viiekümne aasta möödumist 1905. aasta revolutsioonist.

Valitud tekstide kaudu on püütud esitada üldiselt kõige vanemale põlvkonnale iseloomulikku murret. Sisulistel kaalutlustel on valimikku võetud kose murdest üksikuid tekste, milledes esineb tunduvat kirjakeele mõju (näit. tekstid nr. 14, 15, 19). Nimetatud tekstid pärinevad keelejuhtidelt, kes on elanud juba pikemat aega mujal. Mõningaid ebajärjekindlusi esineb ka Kohtla-Järvelt üleskirjutatud tekstides, kuna kaks keelejuhti on pärit Narvast, kuigi nad on pikemat aega elanud Kohtla-Järvel.

Tekstide järjestamisel valimikus on võetud aluseks eesti keeleteaduslikus kirjanduses tavaks saanud murrete esitamise järjekord: kirde-eesti rannamurre, põhja-eesti murded ja lõuna-eesti murded.

Murdetekstide valimiku avaldamisega antakse rahvale tagasi see, mis teadus on rahvalt saanud. Valimiku koostajad loodavad, et tekstid leiavad avalikkuse poolt heatahtlikku vastuvõttu. Tähelepanu tohiks nad paeluda ka meie õpetajate ja koolinoorte poolt. Vahest aitavad nad paremini mõista üht või teist nähtust eesti töötava rahva minevikust, tema elust feodalismi ja kapitalismi ajajärgul. Samuti tohiks tekstid olla abimaterjaliks eesti murrete tundmaõppimisel eriti kõrgemais õppeasutustes.

Murdetekstide avaldamine oleks ühtlasi tagasihoidlikuks tänuks nendele paljudele usinatele kaastöölisele, kes suure püsivuse, hoole ja armastusega on kogunud väga mitmesugust murdematerjali, ja nendele paljudele ja paljudele keelejuhtidele, kellede otsese kaasabita ei oleks meil talletatud nii rohkesti väärtuslikku ja ainulaadset murdematerjali. Valimiku koostajad oleksid õnnelikud, kui käesolev valimik suudaks innustada seniseid kaastöölisi nende edaspidises töös ja kui see suudaks tiivustada mõnd uut keelehuvi list murdematerjalide kogumisele. Töö ja vaev, mis sellele kulutatakse, ei kao. See jääb püsima sajanditeks meie tulevastele põlvkondadele!

I. KIRDE-EESTI RANNAMURRE

MURDETEKSTE PÕLEVKIVIRAJOONIST

Kogunud E. Mets.

1. Põlevkivi avastamisest.

Küla mehed leitsid. Sie oli enne külamieste maa. Ma kuulin, et tie ääräst leiti. Tallinn-Narva maande ääräst, Kohtla-Järvält üks kilumieter umbes Narva puale menna. Siis räägiti sedasi, et oli vahitud ja ei tia mis on ja oli pandud ahju ja nähti, et põles. Siis räägitasse viel, et karjatsed olid leidand ja teind omale neist karjemale ahju. Ja tegid siis tule alla ja — sie oli siis õhta iel ja jätsid tule alla ja läksid kodu. Ja ommiku olid tuld jällä karja ja ahi oli ära põlend. Kuda se nüüd oli, aga säält kohast nad pidid leidma, sest et esimine auk tehti sinne, ei tehtud vaprikute juure, kuhu pera¹ karierid² tehti. Esimine pruavi auk on Järvoä vallamaja juures üks kilumieter maad Järvält. Nüüd on küll linn juba sää. Sää siis kõige enne puuriti ja nied pruavid saadeti Pieterbori. Ja Pieterborist siis olidki old nied mehed ja juhatajad, kes siis otsisid ja puurisid. Külas räägiti, et otsivad seda kive, mis põleb. Kuskil kaugemal, aga ikke siin ümbruses, oli tehtud reijetua ahi. Arvati, et on pruun paas ja ia pehme teha. Reije ajal õli maja maha põlend — ahi läks põlema.

Siis saima kättä ühä vana lokumobiili katla ja luapisima selle kivi täis ja tule alla. Ja niikaua kütsima, kui kivi sulas. Siis tehti pruavi vaprik. Siis oli tiada, et õli saab.

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

¹ pärast; ² karjäär 'lahtine maapõuevarade kaevandamise koht'.

2. Tööstuse asutamisest.

Kui mina tulin siija, siis veel mitte midagi ei olnud. Üks igavene sua ja metsa võsa. Viis veduri oli siin Lilleküla otsas. Ükski ei tütand, poisikesed olid pisemad osad kõik ära korjand. Mina sain siis sest ülämast, juhatajast, akka nüüd neid siis parandama. Kuda sa parandad, mis sa peitli ja aambriga tied? Kaks tükki saima süski korda. Siis akkati lahtisi karierisid tegema, siis nield vedurid töid siis paasi ja kivi karieridest välja. Perast tuli osasid, siis sai tehtud korda puha.

Igasugusi kuradi päivi saand näha. — — — Kolmkümänd kolm aastat sai siin tüäd teha. Nüüd olen seitsekümänd üks kahe pääl. Kaks aastat olin värstuas, kaks aastat olin maa all sepp, teritasin kirka otsi. Muidu olin kõige aja vedurijuht. Juba enne kui siija tulin, sõitsin laijaruapase veduriga. Üks platvorm oli alguses, sellega sai viatud ja sõidetud. Raud tie tehti Kohtla jaama, seda vahet perast sõitsin laijaruapasega. Ükskord jäi sie platvorm Naissaare³ juure tie päälä. Üäsä pimedas tulin Järvält, üks klass vagun oli ka, sie oli taga. Sügis oli, pime kui kott, ühākõrra käis üks lārakas, läksin saadanale selga. Siekord oli parajast suuri saksu Tallinast siin, tulin neid jaama tuama. Vedur tielt maas, platvormi ots ka, mis sa tied kuradile. Saksad läksid jala jaama. Üks pisike lamp oli veduri küljäs, vett ädaperast nägid, inimisele võisid selga ajada, midagi ei paistand.

Igavine sua oli jah, nüüd on suur linn. Paigute oli nii tüma, et ei pääsind läbi. Noh külamieste karjamad ja einamad ja põllud. Suuremb jagu karjamad. Karierid tehti sisse siis ja maaalune akkas tüälä, siis tõmbas maa kuivast. Kõik sie tüädi karieerisid täis. Perast luabiti sie musser⁴ karieri tagasi ja muld päälä, tasasest ilusast, ja nüüd on majad ja tänavad ja aijad. Alt on kõik läbi sositud. Siis kui maa alle mendi, siis jäi sie lahtiste karieride asi sõisu.

Talu majades olima korteri. Sie maja, kus mina olin, on veel alles rahvamaja taga. Kaivik⁵ ostas maa ära kõige majadega, majadest saidki korterid estest⁶. Perast, siis kui juba ehitati uusi, siis vanad lõhuti jälle maha, kui jäid ette. Suur tüä oli küll. Küll siin on tüäd tehtud, enne kui siit midagi on saama akkatud.

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

³ Ühe tööliselamu nimi; ⁴ musser (siin) 'lābikaevatud maa' (< vene mycop); ⁵ kaevandus; ⁶ = esiteks.

3. Töölesaamisest.

Alguses ma siin ei old. Perast, kui oli juba piakuntur, siis ma tulin. Suur kuntur üäldi enne. Iga ommiku oli siis rahvas kunturi kojās. Kes uatas sääļ, kes oli siis veravas ehk tiab kus tie pääl, kust nied osakonnajuhatajad tüälä tulid, et sääļ ühtä⁷. Ega valitseda⁸ saand, tegid siis enne mis tegid ja mis ammet sul oli, oli tarvis, võeti, läksid sinne, kuhu pandi. Mõni ommiku võeti, mõni ommiku ei võetud, kuda tarvis oli. Aga kõik seda karja, mis iga ommiku uatas, küll ei võetud. Suurem osa läks ikke tagasi. Võeti üks, kaks, no võeti kolm ka, kui sie ommiku ültä võeti. Tutvus luges ju ka, said meistriga ehk kümmikuga iast läbi, — said tiada, et kiegi kuski lasti lahti, rääkisid kümmikule, kümmik siis õijendas seda asja nii, et kes sul siis oli, vend vai sugulane, saatas sõna, las tuleb tüälä. Ei old vaja käija passimas ega uatamas. Ommikute sai nähä, kui nied ülämused tulid, siis siin ja sääļ siis inimesed püütsid jut-tule. Oli mies, rääkis paar sõna, ei old, ei teind sust väljagi, läks edesi. Läksid siis täma taga kunturi, sääļ oli oma neli-viis inimest juba ies, mutku tule tagasi. Mina olin nuar poiss, ei old viel täis-ialinegi, kui tahin saada värstupa poisist⁹. Läksin ka suure kunturi, sääļ pali¹⁰ rahvast ies, no uatan ka, vahin, mõni tuleb naeru nägu pias, valge paber kääs ja lähäb ambulantsi. Tõine tuleb tuskase näuga ja lähäb kohe menema, kolmas tuleb, kästi omme tagasi tulla ja nii nad marssisid seda vahet. Läksin ka sisse, kiegi ei küsind asja, akkasin siis ise rääkima, et kas ei saaks, et värstupa tahan ja nuar küll olen. Saadeti siis värstua juhataja juure, et mine räägi, aga ega ta ei taha. Läksin siis sinne, juhataja ei old sääļ. Üks vanem mõistlik mies siis õppetās mulle ka, et kui tüälä tulla tahad, siis tule ommiku vara ja püijä juhataja tiepääl kinni, kui tuleb ommiku tüälä. Akkasin siis käimä, aga mis sa iņg käid, pime ommiku, sügisene aig, ei tunne ka juhatajada. Ei mäläta, kas neljande või viijende vuari ajal sain siis ühtä. Ei ole vaja, tule omme ommiku kunturi, agu ehk siis on, aga suurt luatust ei ole. Teine ommiku siiski läksin kunturi. Oma kümmä inimest oli järjekorras uatamas — sääļ oli minusugusi nolkisid ka. Paaril ommiku olin ka esimene, aga ei võetud. Viimast siiski sain. Sinne küll ei saand.

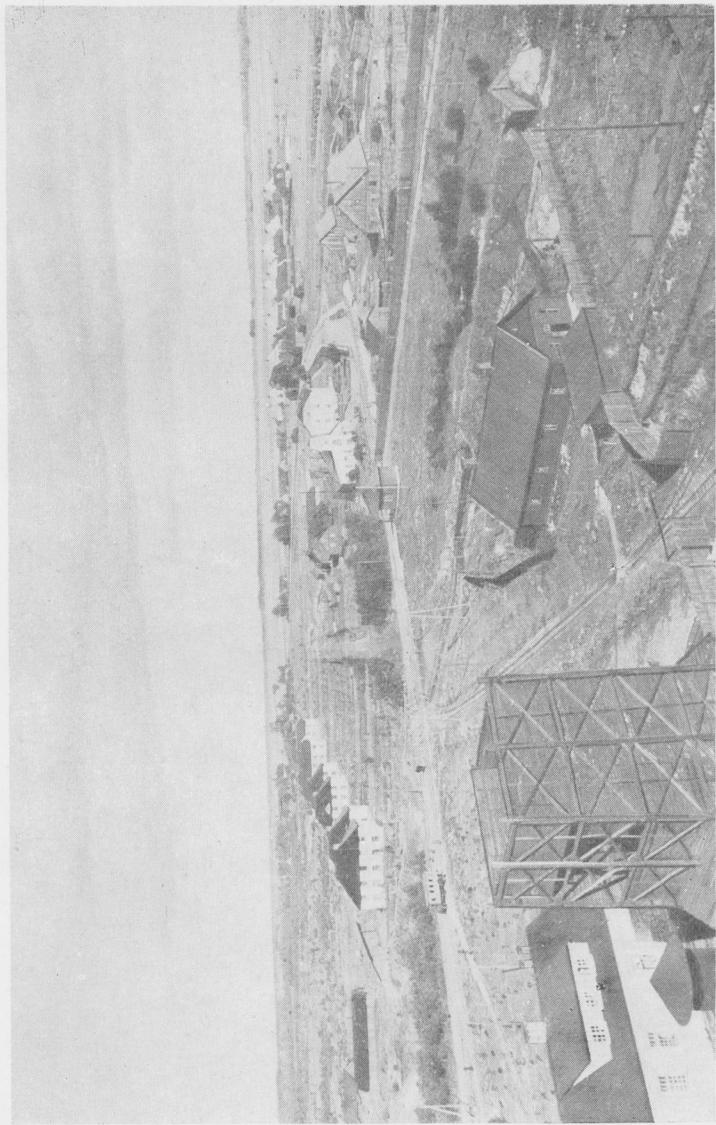
⁷ kokku; ⁸ valida; ⁹ = poisiks (saava käände lõpp on murdes -st); ¹⁰ = palju.

Aga arst ütles, et sa poiss ei kõlba. Siis, kui sain täisialisest, siis sain maa alle päävä tüä. No mis minusugune poiss säääl pidi tegema. Kümme päävä vist olin, siis panin putked. Perast sain siis teise kohta. Jah, oli pisikene viga, arst ei võttand vasta, tie mis tahad, mene kuhu tahad. Aga elada tahid, kuhugi pidid saama. Mene sula-sest. Sie oli õnnega kuas, kes sai tüälä ja sie pidi ka siis küunte ja ammastega kinni oidama oma kohta. Tüält lendamine, sie võis tulla tunni päält ja sie oli pali lihtsam kui tüälä saamine. Kui tüäd ei laijendatud, siis uadatigi ju nende asemele, kes lahti lasti. Kõige rohkem võeti karieri ja maa alle ja platsvormile naisi, aga iga ter-uis ei pidand säääl vasta. Elivapriku pigimehest, tuha punkri ja neije kohtade vahest õnnestas, mustemad ja raskemad tüäd vapri-kus, aga õle mies ja võtta vasta, ütlä aitech, et said senegi¹¹. Parema kohtade päälä läksid inimesed nii, et ei tiagi kuda. Tõine asi, kui oli läbisaamine nii ia, võeti platsipäält ja pandi parema kohta. Aga nagu kunturi, — no paljukese säääl neid ammetnikkusid oli ja kui ka viimasel ajal oligi juba rohkem, no sinne ei üäldud küll võõrale, et koht on vaba.

Kõige rohkem luges ikka tutvus. No suure mehega, nagu juha-taja ise ja intsiner ja osakonnajuhataja, neijsa oli küll raske tutta-vast saada, aga lihtne kümmik, senest aitas ka mõnikord, meistrist maksa rääkidagi. Ja eks sie tuld sellest ka, kuda nied veiksemadki ülämused jällä piapugaritega¹² iad sõprad olid. Kui olid ikka vaenu-jalal, ei võetud kuuldagi, mis talle rääkisid vai keda sokkutasid tüälä. Inimesi oli ju nii palju pakkumas, valitseda võis, võeti keda taheti. Ükskord oli niisuke lugu, mies sai pinsiinivapriku ülämaga ühtä, meistri kaudu oli saand tiada, et võetasse üks mies juure. Räägib ülämale ja üläm ka nõus, käsib tulla omme ommiku, et ma annan paberi ja lähäd kunturi ja üläomme tüälä. Mies lähäb tõine ommiku, üläm ütläb, et ma sain uue. Aga midagi ei old parata.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

¹¹ = sellegi; ¹² peanorijatega, s. t. suuremate ülemustega.

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

Kohtla-Järve üldvaade 1933. aastal

Vaade lahtisele karjäärile

4. Esimesed ehitised.

Kõige enne, kui kaivik tüälä akkas, ehitati üks pisike kuntur, kus akkati tüälä palkama inimesi. Üaldi „Kase kuntur“. Kase oli üks üläm kümnik. Siis tehti Sameli talu karjalaut vai sara, mis ta oli, sellest tehti siis rahamaksamise paik. Sie kutsuti „Tolguvi saal“. „Kase kuntur“ tehti ka Sameli majast. Piedrovitsa talu majast ja aitadest tehti siis naistele ühüskorterid. Kõiki seda lobudiku kutsuti „Must Kass“. Siis ehitati üks perekonnakorteritega puust maja „Viktuarija“ Kohtla-Järöäle ja Kohtla-Järöä ja Kohtla jaama vahele kesk einamale jällä üks puu maja perekondade jaust, sie ristiti „Naissaar“. Talud osteti ära ja siis nied majad ja laudad ja aidad, mis sääl pääl olid, nied siis parandati ja tehti riingi kunturitest ja tüäliste korteritest¹³. „Naissaar“ ja „Viktuarija“ olid esimesed, mis uued ehitati.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine.

Siis, kui kaivik juba suuremast tüälä akkas, siis akkati majasid juure tegema. Siis ehitati ports puust majasid ja kualimaja ja pandi siis nimest Kualikäla. Siis tehti viel puust majasid, sie oli siis Lillekäla. Sie nimi pandi sellest, et sääl kasvutati palju lilli — igal korteril oli tükk aja maad. Kolmas ports puu majasid ehitati Lillekäla juure kohe, sie oli Sikkupill. Sie nimi tuli jällä sellest, et sinne sigis inimestele palju kitsi. Siis kui lahtistest karieridest saadi juba rohkem paat, siis tehti paasist majasid. Vapriku juure tehti neli maja, kus kõige rohkem oli suitsu ja tahma. Sie on Suitsuküla. Uue kualimaja puale alla kahelepuale tied tehti Ädakülä ja vaprikust juba kaugemale Siidisukka. Siidisukkas elasid ülämäd ja kunturirahvas, kel ikka siidisukkad jalas olivad. Sie oli kõige ilusam küla Kohtla-Järöäl, puijestie keskel nagu nüüdki. Tüäliline sinne korteri ei saand, sääl olid tähtsamad mehed. Siis ehitati viel kaks küla Pavandu ja Vaheküla. Pavandu on siit Lügenuse puale menna ja Vaheküla on Järöä ja jaama vahel. Vaheküla nimi tuli sellest. Ädaküla ja Pavandu nimed, kust nied tulid, seda ma ei tia. Pavandu

¹³ = kontoriteks ja tööliste korteriteks.

nimi on küll juba vanast ajast tuntud, sääl oli Pavandu kõrts. Pavandu nimi pandi siis sene vana nime järälä. Rohkem siis enne ei old. Oli nied kaheksa küla ja „Naissaar“ ja „Viktuarija“. „Must Kass“ on nüüd lahutatud maha.

Kõige vanem küla on siis Kualiküla ja Lilleküla ja Sikkupill. Nied kolm on kohe jorus ehitatud. Siis Suitsuküla ja Siidisukk ja Adaküla. Pavandu ja Vaheküla on kõige uuemad külad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

6. Päevatöölised.

Nüüd on tüä tükkitüä alusel. Iga mies tieb kuda jõuab ja mida rohkem ta tieb, seda rohkem ta ka saab. Enne oli sedasi, et nagu karieris ja maa all oli ka tükkitüä, aga suuremjagu oli ikke päävatüä. Üaldi platsi mehed. Sie oli sedasi, et igal suuremal vaprikul oli oma plats. Elivaprikuplats, pinsiinivaprikuplats, rahvainsijuaniplats, vie-eraldajaplats ja siis viel planierimisetüälised, mehed ja naised. Neije platside pääl olid siis platsi mehed, iga platsi pääl oma krupp ja nied olid siis päävatüälised. Neil oli kindel palk, palju nad siis tunnis said, kas nad siis tegid sääl midagi vai ei. Sie oli niisuke koristamise tüä ja nokkitesesivad, mis kättä said. Ja igal suuremal platsil oli oma meister. Veikema platsi mieste ülä siis jällä valvas selle vapriku, kelle plats oli, selle vahetuse meister. Kui siis tuli kiiret tüäd, nagu pinsiini, elide ja pigi laadimine vaguni, siis kaubeldi sie tüä tükki viisi. Meister ütläs, et vot, vagun maksab niipalju ja tehke ära. Aga muidu oli päävatüä. Ja siis oli ka viel tükkitüä, kui juhtus kustki linnast autu tulema ja tahi¹⁴ eli vai midagi. Aga neil inimestel, kes puhastasivad vapriku platsi ja planierisivad, neil tükkitüäd ei tuld. Pottsepad ja niisukesed mehed olid ka tükkitüälised. Siis nied platsimehed tulid ommiku kõik kokku ja meister muidugi siis andas igäühälä ka ikke midagi teha. Aga iga platsi miestel oli siis kusagil nisuke konykar¹⁵, kus suurem ülämus ei käind ja ei tiand tulla. Ommiku stis igäüks vahtis oma tüä järälä, mis teha tuli ja vajus sinne. Sääl siis istusivad ja suitsetasivad ja loriesivad siis juttu. Vahel tuldi siis üksaaval tüājuure, koppiti vai kajavati nattuke ja jällä tagasi. Ja kui ei old midagi varjulist kohta, siis mendi vapriku sisse ja kordamüädä üks pidas siis vahti, et suu-

¹⁴ = tahtis; ¹⁵ nurgatagune, varjatud või kõrvaline koht.

rem koll¹⁶ ei tule päälä. Kui meister vai kümmik oli ia mies, siis oli platsimiestel ia elu. Meister kihutas siis õigel ajal mehed lagedale, kui oli suuremaid saksu tulemas. Tehti ka sedasi, et üks-kaks miest korruga olid lagedal midagi kobistamas. Selle-iest pidid mehed aga palgapäiväl meistri mieles pidama. Ja siis oligi sedasi. Kui tuli platsile uus mies, siis kõigepäält vahiti, mis mies sie ka on. Ja kui sie mies neile ei mielind, siis räägiti meistriga kokku ja meister pani juhatajale ette ja mies lasti lahti. Ja kui ka lahti ei lastud, siis sie uus pidi selle platsimieste iest tegema ja meister kihutas täda ühtä valu taga. Teised mehed istusid päävoad otsa ja rääkisid juttu, aga tämale meister aga otsis tüäd. Aga mis sa teha said. Läksid kaibama, anti sulg¹⁷. Uusi oli tulemas küll ja küll. Ja sie tuli sellest, et kui sa meistri ei määrind, pidid tegema tüäd nagu vana elajas ja kõige mustemad tüäd anti sulle ja paha olid pääläkauba. Kui aga tahid meistriga ia olla ja tüälistega ka, siis esimine palk pidi minema lükudest ja kolm-neli palka tagand järälä. Ja ega siiski saand neid unestada: iga palga ajal tuli ikke konu teha ja meistrile topka lõuga viskada¹⁸. Siis akketi sust pikkapäälä niisama lugu pidama nagu vanematestki miestest. Ja mida rohkem sa meistri jõutsid mieles pidada, seda kergemb sul siis õli ja seda ruttem sa ka siis tõusid kõrgemale. Ja mida rohkem sa tõisi tüälisi juatada¹⁹ jõutsid, seda rohkem sulle õppetati neid nõksusi ja vigurid, mis neil olid, kas siis tüäga vai siis viilimisega. Ja tüājuures on juba tähtis, et sa neid nõksusid oskad, ja kui ikka juba lükkäsid suure raspliga, et enam ei viilind, siis ka võisid üäläda, et ma õlen nüüd õppind platsi mies. Kui võttama näitusest täijä vaadi vieretamine. Sie tüä on kerge, kui sul nied nõksud on pias, aga sa tappad enese viimast maha ja nääd irmsa vaiva, kui oma tuare jõuga tahad seda teha. Nii on ka ütläma kärrutamine, laadimine, et rindude alust ei venita, et kärru lauapäält maha ei viere. Igal tüäl on omad pisikesed nõksud ja milla sa näd õppid, kui keski ei õppeta.

Aga uus tüäliline ei saand ju seda palka, mis vana sai, ja igaühäl ei old võimalik määräda. Siin oli küll sedasi, et kui tegid palgapäiväl meistri ja tüäliste nenad elisest²⁰, siis oli läbisaamine ia. Ja siis juhtuski niisukeasi asju, et oli kuhugi parema kohta vaja üht miest, meister pani ette ja olidki sies ja platsile tuli jälälä uus. Egas muidu,

¹⁶ s. t. suurem ülemus; ¹⁷ s. t. vallandati töölt; ¹⁸ s. t. tuli meistrile viina osta; ¹⁹ = joota; ²⁰ s. t. kui ostsid neile viina.

mõni oli aastaid juba platsil tüäl ja kuhugi parema kohta ei saand, aga mõni oli paar-kolm kuud ja sai kohe.

Päävatüälise elu oli kõige aja nagu üks juaks kellegi iest, siit nurgatagand vahtis üks, siit vahtis tõine. Ohta olid ikke kaelasuaned aigid.

Ligidalt inimesed, kui ikka enne õhtast vilet koju ei saand iivada²¹, ei old sie enam arilik asi. Üäldi, jäin vilevahele. Vilevahelejäämisest kutsuti küll seda ka, kui ommiku ei jõutud enne vilet tüä juure. Talvel üäldi jällä, et tie tüäd ja külmäta, süä ja igista, et tüä ei tie suaja, aga süämiseaga tuleb palav.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

7. Tükitöölised.

Tükkitüälised olid jällä omaette mehed. Nied valitsesid oma kampa ikka tugevad mehed, et kõik ühtviisi tegid ja kiegi sarve ei vedand²². Olid laadijad ja müüritegijad, tegivad ahjude alusid ja korssna jalgu. Nämad meistrist ja kümmikust suurt ei ualined, rapsisid elu iest niikaua kui väsisid, siis puhkasid vähä ja läks jällä lahti. Naerasid platsimehi, et on kui päävavargad.

Karieris aga ja maa all tuli tõine jutt jällä. Sääl olid jällä nied mehed, kelle anti paremad tükkid kättä ja kelle ei antud. Kõige enne olidki lahtised karierid, kus nüüd on sie südalinn. Sie maa oli kõik karierisid täis enne. Kaks miest oli iga tükki pääl. Sääl said mõned mehed raha, mõned ei saand midagi, praagiti su tüä ära ja saadeti niisukuse kohta, kus midagi ei tienind. Kümmikul oli ju tiada. Kus õli kõrge²³ karier, sääl tienis rohkemb, aga nagu metsa karier, sääl õli pehme punakas kivi, tõsta vai kühvliga. Sääl ei saand midagi, kolmas sort ühtä valu. Sie õli madal karier ka. Südalinnas, kus nüüd kohvik on, selle ies oli kõige kõrgem karier, neli sülda kõrge ja kus aptek on, sääl oli kolm ja kolm ja pual sülda kõrge. Neis karierides oli kõige rohkem esimist sorti.

Kraana tegi enne sügava kraavi ette. Sie põhi puhastati ära ja tehti sinna põhja raudtie. Siis kraavi kaldast akketi esiga menema. Oli kahe kuni nelja süllased esid. Kaks kuni neli sülda pikk ja sülda pualteist lai. Karieri põhja pandi pukkid ja neije päälä lauad

²¹ iivama 'vinnama, tõmbama', siin: 'venima, minema'; ²² s. t. ei laiselnud;
²³ s. t. sügav.

ülä karieri, pōigite. Maa ja musser²⁴ kǎrrudati teisele puale kal-dale. Kui esi jäi madalast, siis tehti pukkid madalamast. Vedur kǎis karieris pukkide vahelt. Kui enam ei saand allapuule lassa, et lauad jäid veduri korssna kinni, siis korjati lauad ja pukkid ära ja siis luabiti ülä. Esimine sort kivi oli puhas, sääl pold paat ulkas. Teine sort kivi oli vaesem, sääl juhtus olema paat sies, sie luabiti ülä, kus musser ja maa oli kǎrrudatud. Sordirouhka²⁵, sie tuli sortierida, sie oli paas ja põlev²⁶ segamini, sie paas tuli luapida ka ülä. Sordirouhka oli kolmas sort kivi. Valge ilus paas läks vagunetti, selle iest saadi maksu. Aga kui aga kümniku silm vältis²⁷, läks sordirouhka ajal ja teise sordi kivi ajal paas ka vagunetti, et välkus. Vagunettide iest õli maks, ega ülälupimise iest midagi ei saand.

Kui kōik said oma esid vai tükkid nied kutsuti, kui kōik said pōhjani võetud, siis tõsteti tie jällä edasi kalda puale ja karier jäi nüüd laijem, nüüd kǎrrudeti ja luabiti musser ja maa ülä tie kari-eri, nõndat siis täideti järk järgult karier taga kinni ka. Kraavi kalda müüda mõõdeti iga paarile oma tükk kättä, palju siis ini-mesi oli, nii kaugele tuli mõõtada. Siis pandi pukkid ja lauad jällä tagasi ja akkati uut esi võtma. Tied olid viletsad, mõnikord oli terve kive rong ümbär ja vedur ise ka tielt maas. Siis tuli appi menna, sie oli jällä aja raisk, senest maksu ei saand. Sie karieri vedur kutsuti siis Järvä suss. Kui mõni jäi oma esiga maha ja tei-sed kōik said valmis, siis pandi kari mehi sinna tükki päälä ja tasu jagati kõigi neije vahel ära. Seda kõige rohkem kartsid, iga paar püüdas ikka nii ruttu kui sai, et teistele jalgu ei jää. Sie oli raske tüä, mitmed ropsisid sääl endasid vigasest. Talvel oli kõige ullem, maa pani jää²⁸. Siis kui sordirouhka kord tuli vasta, siis tehti õhtate eside päälä tuled maha, sordirouhka päälä, et üäsi ei pane liiga kõvast jää. Sordirouhka on paega segamine, sie ei lähä põlema. Siis tinamendiga²⁹ ei lastud. Kui tuli suur kivi vasta, siis lasti seda ühtälugu allapuule kuni karieri pōhja ja nied siis lõhuti purust, muidu jäid tie ette, kui tie tõsteti edasi. Sedasi siis tehti karieris tüäd. — —

Karieri sai tüälä kaunis ruttu. Sinna võeti rohkem ja sääl oli nii, et sääl tuldi ja mendi. Igaüks ei teind sääl läbi. Igaühä pia ei kannatand kǎrrutadagi sääl oma kolm-neli süllda kõrgel ülä karieri.

²⁴ vt. seletus lk. 10; ²⁵ sordirouhka 'sorteerimist vajav põlevkivi' (vene сортировка); ²⁶ põlevkivi; ²⁷ s. t. kui kümnik ei pannud tähele; ²⁸ maa külmus, jäätus; ²⁹ = dünamiidiga.

Kitsad lauad olid ja nied nõtkusid ka veel. Mõni sai surma ka, tuli kõige kärruga ülävält alla. Kes juba tias, lasi aisad lahti, kui kärru akkas langetama, kärr tuli karieri põhja, et pilpad taga. Ega allgi kiita õld, kes aakisid. Alati pidi üläs vahtima.

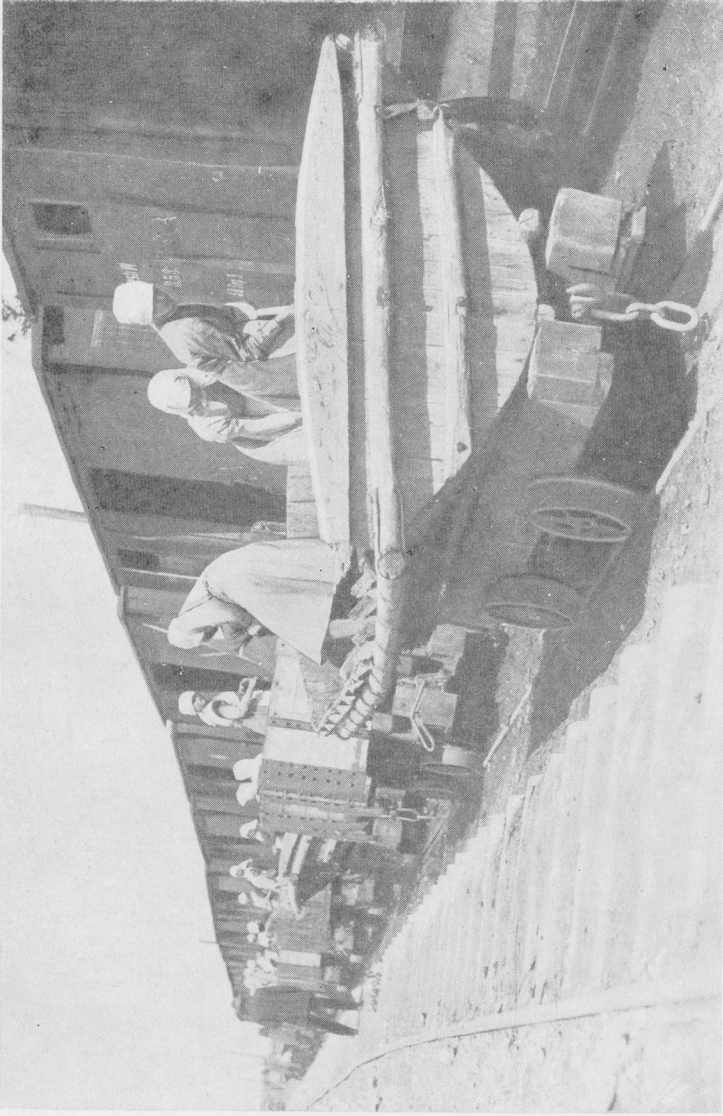
(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

8. Laadijad naised.

Suss tõi siis nied vagunetid karierist platsvormile, sääl siis naised laaditi vagunite³⁰. Piene kive vaguni pääl oli kaks naist ja esimise sordi pääl neli naist ja ekstra pääl kuus naist. Naised tulid ommiku tüälä, suve aig kui oli, jakk igaühäl seljas, panivad nied maha. Mõned naised läksid kümmiku juure ja näitasid kääga, kus neije jakk maas oli. Kümmik tegi siis asja, ulkus ka neije jakkide juures, viimast istus ühä jakki juure maha, võttas jakki taskust soru omale põue. Läks senega välja käiku vai kie tiab kuhu, vähä ajapera tuleb ja kõkketab ise, jua sarved suajad. Siin oli, kui mina sääl olin, üks Tetres. Nied naised, kel midagi tuua ei läbänänd, nied ikke naereti³¹, et tetre jua kutrutab, kui tuli jua silmad krillis.

No karierist tulid vagunid ka ninda, kuda laaditud õlid. Siin vagunettis oli esimine sort, sääl oli tõine sort, kolmandes oli siis kas sordirouhka ja kuda oli. Karierist õlid paar meest ka kaasas siis tühändammas. Kümmik siis, et vot, tühändaga esimine sort siije, tõine sort siije, sordirouhka siije maha ja mehed tühändeti ja mendi menema³². No eks kümmik tiand nüüd. Uttäl kõhe sene kruppile, kust viina sai, et teije siije esimise sordi päälä ja teije sinne kolmande päälä. Nied kruppid õlid kõige aja ühäd. Oli üks kuuenaise krupp, sie oli alati üks. Siis õlivad neli naist kruppis ja kaks naist kruppis. Kui ei õld esimise sordi laadimist, siis tehti esimise sordi krupp kolmest vai sie ekstra krupp, kus kuus naist oli ja esimise sordi krupp pualest. Kui sie tüä valmis sai, siis mendi jällä oma kruppi tagasi. Jua lõunepaiku kümmik istub jällä ühä jakki juures ja kobab taskust ja torkab põue omale. Ega siis viina üksi tuatud, sääl õlid munad ja võid ja vorstid ka ikke saguskast.

³⁰ naised laadisid vaguneid; ³¹ need ikka naersid; ³² mehed tühjendasid ja läksid minema.

ENSV TA Ajaloom:useemi fotokogu

Laadijad naised

Platsvormil õlid päivätüüliised ka. Nied siis puhastasid tied ja planierisivad seda platsi. Järva külast käis kaks naist päivä tüäs. Tihti päälä sai nähä, tulivad ommiku tüälä, tōisel õli pualtuap viina pōues ja pakk ja tōisel jällä sorukouhka³³ ja pakk. Salamiste siis torgeti kümnikule õlma. Ja siis sie õli iga päiv. Tulivad ommiku tüälä, vahtisivad vähä aig riņgi ja kadusivad. — — — Aga siis sai vahtida, kui mõni tōine naine läks kuhugi vällä ja jäi vähä kauast, siis kümnik kisendas ja sõimas, mis irmus, vahi, et kallale tulemas. Aga neije kahe naisele üks must ega valge ei lausund, kas nad tegivad midagi vai ei tehned³⁴. Aga nüüd eks naised kurjad nähnäd³⁵, et tōine tuab ikke pualtuapi kõrraga ja tōisel on jällä sorukouhka ja tōine naine õli ka pikkemb ja tōine õli lühämb, eks naised põrgulised ristindki neile ka sene pikka naisele pualtuap ja lühükesele sorukouhka. Ja õlivad näväd³⁶ nindakaua, kui mina säääl tüäl käisin sie kaheksa aastat, mutud nime neil ei õld kui Pualtuap ja Sorukouhka. Ja naised tiasivad ise ka, neije kuuldes üaldi, aga ei neije asigi sie õld. Mis neil, kui aga said vedeleta. Ja ega sie suvel üksi õld, talvel siis jällä torgeti pudel kuhugi vahele ja üaldi kümnikule, et mene võtta nüüd vällä ja ise jällä mendi kuhugi suaja nurka. Aga midagi teha ei õld, küll neil nais- tel õli südämäd täis ja kriuksutasid ambaid, midagi. Ninda õli siis laadijutel ka. Iga õhta siis kümnik õli ninda sopsus³⁷, et aiva taarus. Noh, saivad nied vagunid täis, tōised laaditi³⁸ kolmat sorti, näväd ekstrada, tulivad uued vagunid ette, kümnik, et teije laadiga nüüd siis neljakeste esimist sorti, nied laadivad nüüd ekstrada. Kaks naist tuleb säält neile appi. Pani nied jällä laadima ekstrada, kelle jakkitaskust pera sai pudeli kättä. Ja ninda sie lugu käis iga päiv. Minu kruppis õli kaks naist, meije ei saand ilma pääl muud kui laadisimma aga sordirouhkada. Mõnikord siis, kui tuli pali ekstrada, et võeti sinne kruppi avist³⁹, kus neli naist õli, siis saima tienida, aga seda juhtus ninda arvast, et võib-õlla suves neli-viis kõrda. Kõige aja mutku pane aga sordirouhkale taga. Ja senega ei tienind jua midagi. Näväd aga käisid riides nagu mõisa virtinad ja pühädä ajal siis kümnikud mõjal ei istunedki kui säääl.

Vagunid õli vähä, mõnikord tuli uatada pual päivä kui mõni tuli. Siis, kui tühü roņg tuli, siis naised juasti vasta ja üppäti⁴⁰ treppi päälä ja siis rippusivad säääl, et saavad sene vaguni omale.

³³ veerandtoobine pudel viina; ³⁴ = teinud; ³⁵ = näinud; ³⁶ = nemad; ³⁷ purjus, vintis; ³⁸ laadisid; ³⁹ = abiks; ⁴⁰ jooksid vastu ja hüppasid.

Aga kui kümmik nägi, et nied naised jäid ilma, kenele tämä tahi andada, ütläs kõhe, et las sie vagun saab neile. Vagunid rohkemb ei õle, teije menğa päivä tüä, kui õli puale päivä ajal. Aga kui õli õhta iel, et parajast õles jõudand viel üks vagun täis laadida, siis võttas vaguni vällä ja saatas kodu naised. Ja päivä tüäst jällä. Ei muidu päivä tüäst laadima saand, kui ei määrind. Ja ega sie määrimine õld siis ninda sama, et õstasid ühäkõrra ja veid⁴¹ ja õligi rahu. Paar kõrda veid ja siis kui nägi, et enamb ei tuld kompsuga, küsis, et omme katsu tuua. Ja kui ei tuand, no siis tiasid küll, mis siis tegi suga. Siis kühvõalda seda märgä ja sodist kive ja ädä kääs, et ei saa päivä palkagi kättä.

Suured lamakad tuli tuua süülis⁴² vaguni. Siis tehti ninda, et ümbär servide ja nurgad lauditi suuridega ja kesk vaguni luabiti kühovliga pienema, nindat kesk vagun jäi ikke arvemast pandud kui servad ja nurgad. Aga siis kümmik käis vahtimas, kuda on ka pandud ja kes tämälä ei muistand⁴³, siis neilt õstis vigu ja kisen-das kui püüräline. Aga kes aga tädä määrisivad, sinne vaguni juuregi mitte ei mend⁴⁴, kasvai õles jäätud vagun keskelt tühjäst uapis.

Siis õli viel sedasi, et neil miestel, kes tulid vagunettidega karierist kaasa appi tühändama, neil õlid ka omad sõprad. Ja nei-jega õli ka kokku tehtud ja sõnast, et tühändaga esimine sort ja ekstra meije vaguni juure maha. Aga kümmikul pidi ka tiada õlema, ega muidu kümmik ei õles last vai õles andand vaguni tõis-tele. Aga nied mehed siis vaesekesed jällä tõiste naiste kääst sai-vad, miks neije vaguni juure ei tühändand. Siis kui menema akka-sivad, siis karjuti viel kaugele maale järälä. — —

(Olga Kruusik, 63 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

9. Ajutised töölised.

Sie Kohtla-Järvä on näind mitmesugust rahvast. Suvedel on sün käind isegi Tartust üliõpilasi. Ulkusivad õhtate, tudengimütsid pias nagu topsikud. Poissmeste korteris elasid, tulid kuust ja

⁴¹ = viisid; ⁴² = süles; ⁴³ kes teda meeles ei pidanud, s. t. temale viina ei toonud; ⁴⁴ = läinud.

kahest. Olid karieris, maa all ka, saivad siit omale raha, läksid sügise Tartu tagasi. Ja on neid ka old, kel on ülikual läbi tehtud, on maa all tüäd virutand teha, kuhugi parema kõhta ei saand. Jah, rääkisid omavahel, ulkusid õhtate ja rääkisid saksa kielt, meije inimised vahtisid kui ime kometid.

Talvel käisid talumehed väikemaamehed obustega vedamas ja karierides, suvel tegid oma põllutüäd ja sügise tulid tagasi. Naisedki käisid karieris küllast miestel abist. Sie ei õld lubatud, aga pual salaja. Kummik muidugi tias. Tallina poissisi käis siin, Narvast käidi, Petserist käisid tütrikud laadimas. Mõned tulid ja pruavisid ja läksid tagasi, mõned jäidki siije elama ja tüälä. Igast kandist on siin käind inimisi. Popside pojad ja tüträd tulid raha tienima, tulivad jõukamadki peremeste pojad ja tüträd. Nied siis tulid saama taskuraha, viinaga ja lihaga ennast siis ikke kõrgemale uppitama. Mõni tahi, mõni ei tahand, õli oma paar kuukest ja kadus menema, mõni tuli vaesuse perast. Mõni oli kaitseväätienistuseni kuski sulasest, sai lahti, tuli tüälä. Kel õli õnne sie sai, kel ei õld, sie ei saand, kaua sa ikka uatad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

10. Arstiabist.

Kui sie tüä siin päälä akkas, siis tuli üks arst ka siije. Rinne oli ta nimi viel, doktor Piip kutsuti, alati oli piip ambas, kas siis põles vai ei põlend, aga ambas oli. Pidi olema nüisuke mies, et kui jäid aigest ja läksid ka arstile kurtama, siis rahvas loravad, et kui said uksest sisse, siis küsis kohe, mis viga on ja kui tämä laua juure jõutsid, siis torkas tähä juba pihu, et mine nüüd. Kui kurtsid, et pia valutab, siis kirjutas asperiini, ja kui ütläsid, et kõht valutab, siis kirjutas kastorkat. Üks tõine vedel rohi pidi ka viel olema, kümme tilka tuli võtta kolm kord päävas.

Kui said nü raske tüä, et kudagi ei jaksand teha, õlid kas põdura tervissegaga vai olid nuar, et põld tüäd teind, pruavisid kolmneli pääva, ei jaksa, aga mis nüüd teha. Kui ütläd kummikule, et ei jaksa, saadab su menema. Siis tehti sedasi, et mõeldi üks tōbi ja mendi Piibu juure. Kui pali küll kihutas tüälä tagasi, aga mõnikord jäi uskuma ja andas üks nädala päävad. Sai sie aig

läbi, tämä asemele oli võetud uus, pandi tõise kohta tüälä. Mõnikord tehti sedasi. Aga mõnikord said vana tüä jällä tagasi, siis olid kahju saand. Aga kõik nõksud ja vigurid pruaviti ikka läbi.

Kõige suurem irm oli aga sie, et kas nüüd arst laseb tüälä. Nüüd on siin passitud ja tüälä võetud, aga kas Piip lubab. Aga iga pisikese via pera praakis ja ei last tüälä.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

II. SAARTE MURRE

TALURAHVA ÜLESTOUS VON SENGBUSCHI VASTU KARJA MÖISAS AASTAL 1905

Kogunud A. Toomessalu.

1. Üldiselt.

Nõudjad ning mõisas käijad olid Karja valla külade puumaa¹ peremehed, kellel suured kohad olid, ning reüt oli koletu kallis, pole suutn maksa. Olikes² selle rendil siis aru, seitse-kaheksakümend rubla oli aastas koha iist äe maksa. No kust sa ing selle kaevad. Sij, mis sa müüsid, oli odav. Mis süül ega aasta müüja oli. Lehm maksis seitse-kaheksa rubla, vilja vakast sai kaks rubla. Siis kõrja rendi raha. Sij oli täis suulisel kõva palk mõisast, kui ta poole renti selgeks tõi.

Selle rendiga mõisnik imes selle puumaa mehe nii tühaks, et süüle³ äi jäen änam miški. Reüt tuli maksa, kas veta silmast vei kõrvast, seda äi küsitud. Jähi võlgu, siis õõti sind koha päelt äe. Veta oma perelaps ning juribüst⁴ ole kadun. Poleks mitte nii suurt renti oln, siis poleks sij elu nii ull ka oln.

Sij irmõsa suure rendiga inimeste tühaks imemine, sij selle Karja meiste mässugi va Pussi vastu üles kihutas. Inimeste elu läks nii raskeks, et poln änam võimalik elada. Rendi kuyrm tahtis jalust maha vetta.

Akkasid siis ka nõu pidama ning oma inimese õigusi taga ajama. Arukamad mehed akkasid juba viijenda aasta kevade rääkima sellest, et meil on reüt ikka irmus kõrge, teistes päris valdades on vähem. Me pñame Pussile aõma nõudmise, et ta

¹ (jõukamate) talude; ² kas oli; ³ = sulle; ⁴ = jüripäevast.

meite renti ka vähendab, muidu me änam elada äi saa. Sij jutt käis siis selle sui läbi. Kus peremehi tüki kaks kolm kuus juhtus olema, ikka oli rendi asi arutusel.

Kõige selle asja piamiis ning suurem tegelane oli Pammast Kane puumaa rentnik Riidu Mets. Ta oli nurr ning terase vai-muga tugev miis. Ta seletas teistele, et siis meite elu paraneb kui me saame mõisalt rendi kergendust, seda tuleb meil nõuda ning meitel on õigus seda saaja⁵. Ning meitel tuleb kord ka saksa söödikud oma abult⁶ tükkis⁷ maha lüüja ning olla ise oma peremehed!

Mets käis kõikide Karja valla meistega nõu pidamas, ta julgustas kõiki: „Mõisnik piab järge ämma, kõiser on inimeste nõus!“

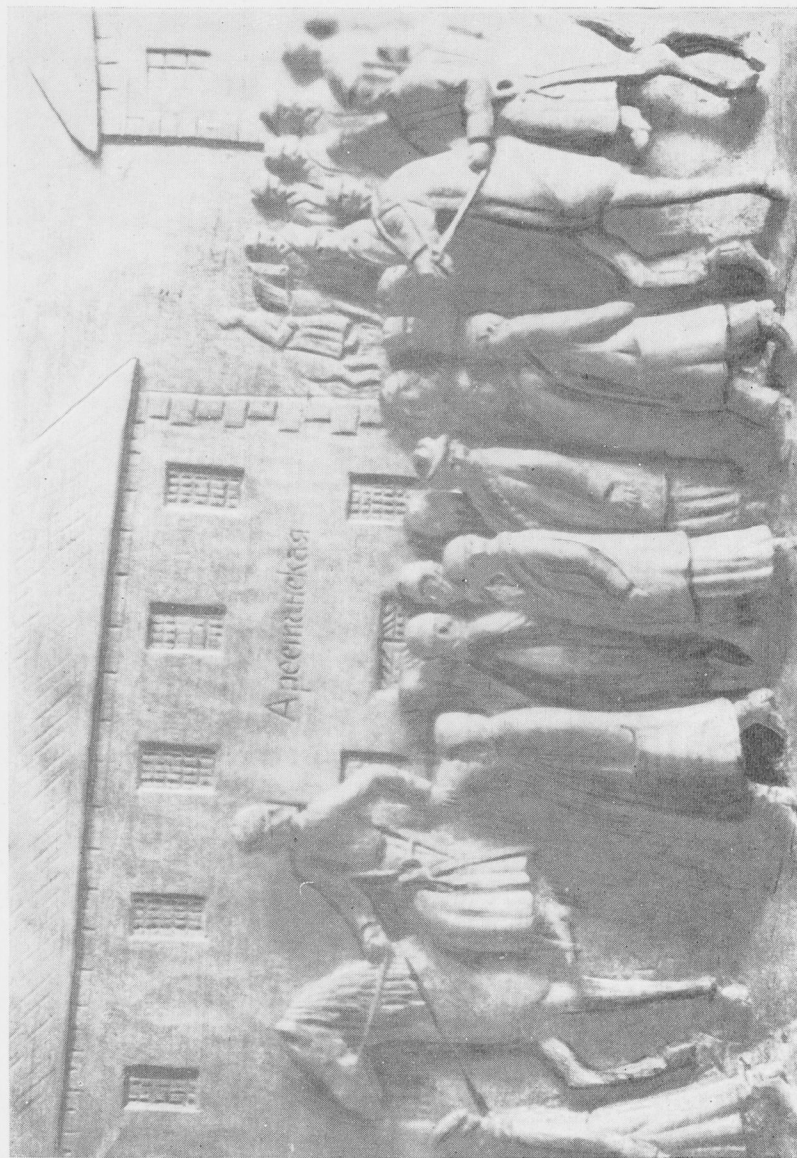
Sügise püüle sij asi läks ikka valjemaks. Mehed akkasid juba küla kupja juures õhtuti kuus käima, nõu pidamas. Ähla mehed käisid kuus küla vahel Alli rihaltse oisas. Ma ise nägi neid säel nõu pidamas. Ikka küla viiti⁸ käisid kuus. Sõukest⁹ mültme¹⁰ küla kuus olemist ma pole mitte kuuln näin sii¹¹. Neid kuus käimisi püüli salaja, kes neist veis välja teha. Oiii, et ärra aisu ninase äi saaks.

Nõu pidasid sii seitsme küla mehed. Purtsa, Tiitsuotsa, Pamma, Koiduvälja, Nõmme, Naavaaru ning Ähla. Pidasid nõu ning tegid nõu viimaks asjaks ka. Aega küll vettis, aga vanasõna ütleb: „Mis pitkalt tuleb, tuleb tulusasti!“ Kui seda asja juba küll oli arutud, siis aketi kirja tegema, mis mõisas ede¹² lugeda. Polnd jälle sõukest miist kohe leida, kes kirja valmis tiib. Ühed äi oiskan seda teha, teised karisid seda teha. Viimaks siis Purtsast Ansu Mart tegi selle kirja valmis ning lubas mõisas ede ka lugeda ning luges ka. Mart oli tark miis, ta oli kihelkonna kooli lõpetan ning tuli sellega east toime. Mart kirjutas kirja valmis, küla mehed kirjutasid nimed alla.

Niid¹³ oli nii kaugel, et mõisa minemise päe tehti kiñlaks. Sij oli üks talvekuu akatuse päe, kuupäe pole änam miiles, aga nenda oli, et mõisa sullised olid lahti.

Küla kupjad tegid meistele täetavaks, et millal mõisa minemine on. Seda päeva püüli salaja nende iis, kes poln asjaga mitte nõus. Kardeti, et räägitakse Pussile ede. Ning üks kurat oli ikkagi aisu vana ninase viin.

⁵ = saada; ⁶ seljast, õlgadelt; ⁷ täiesti; ⁸ = küla viisi; ⁹ = sihukest; ¹⁰ = mitme; ¹¹ = siin; ¹² = ette; ¹³ = nüüd.

ENSV TA Einograafia Muuseumi fotokogu
1905. aasta revolutsioon. J. Jõe puunikerdus

2. Mõisa minek.

Selle oomiku, kui sji mõisa minemine akkas, olid mehed vara käimas, mo isa läks juba koitus äe. Siit Purtsa mehed läksid kõik seltsis. Läksid üheteise juurest läbi, et ikka seltsi sai. Siit läksid Tiitsuotsa, Tiitsuotsa mehed tulid jälle, siis Pamma, Koidu-välja, Nõmme mehed uutan Kõutsi juures. Naavaaru mehed tuln Kalgu juures ka vjil seltsi. Siis oln juba suurem jägu käe. Mets julgustan mehi terve tji: „Kui meite nõudmisele vana Puß vastu äi tule, siis näitame taale oma võimu. Kui taris¹⁴, ma vetan ta maha, siis tehke oma töö!“

Vana Puß oli siis vjil peremijs, sji oli alati linnas, nujur oli kodu, kes asja rois¹⁵ pidas. Noorele oln juba puigatud¹⁶, et mehed mõisa tulavad. Jäen mijs oma minemisega iljaks. Oomiku oln ämarik, kui mehed Kuiva jõele jõun. Puß tuln parajasti Kuiva jõe rummi¹⁷ päel meistele vastu. Kahe obuse ratastega¹⁸, vana rouva ka. Tahn ijst äe minna Äikla mõisa. Mehed vetn¹⁹ kohe teise kiinni, tujn mõisa tagasi.

Puß seletan küll, et tämal pole midagi teha, kõik on isa teha. Aga sest pole miski oolitud. Küll oln raske mõisa tagasi tulla, aga ikka pidan tulema, poln mehel parata miški.

Purtsast Tämba Aado, siis Tiitsuotsast Tiitsu Jaen ning Mets nji pannun siis vjil Añla. Teised läin Pussiga mõisa. Añla mehed oln kõik küla vahel kyys, oln õsna tulemas. Teiste sõnna tulemine julgustan vjil mehi, kohe aketud tulema. Suurt julgust tunnun kõik ikka Metsast.

Tuln mõisa, teised oln Pussi õmber mõisa õuves. Seda pole änam kuškile laštud, siis ta oleks äe ka jujun, kui nad oleks ta vjil kuškile äe lasn.

Vana rouva sji pannun kohe sauna, kui oli mõisa saan. Seda polla²⁰ säelt keški kiputan²¹ ka mitte. Sõukse va lolli naise lotakaga kut sji²² oli, pole kessegil²³ tegemist oln ka, ta oli ju uurt²⁴ puru lol'l. Pailu sji vana Puß targem oli, sji oli ka piast pörun. Aga nende poeg nujur Puß sji oli küll päris tark ning ega-tepidi arusaaja mijs.

¹⁴ = tarvis; ¹⁵ = trois 'korras'; ¹⁶ teatatud; ¹⁷ = trumm 'sild'; ¹⁸ vankriga; ¹⁹ = võtnud; ²⁰ ei olevat; ²¹ liigutanud, puudutanud; ²² = kui see; ²³ = kellelgi; ²⁴ kohe, päris.

Oln siis juba lai valge, kõik mehed oln kuus ka. Siis Ansu Mart vetn kirja käde²⁵, astun teiste sjust välja, Pussile lisemale²⁶ ning lugen taäle nõudmise kirja ede. Puß kuuln kirja äe ning ütlen: „Minul äi ole teitele midagi lubada, ma äi ole mõisa peremijs, mõisa peremijs on minu isa. Ma tjan, et ta lubab teitele seda, mis säedus lubab, ning mina luban ka seda, mis säedus lubab. Rohkem pole meitel midagi võimalik teitele lubada.“

Sellega oln Pussi jutt otsas, tahn äe minna, aga mehed pole vjil luban. Mehed nõun üksmijltset, et ta pjab reni alandama. Seda Puß äi luban. Nõudmine läin meiste puult ikka valjemaks. Puß akkan juba arvama, et ead järge täna äi ole. Tahn äe joosta, pannun kuivatise repist üles, möllen, et sij uks pidan lahti olema, oleks esi uksest sisse saan, siis ta oleks tagu ukse kaudu metsa juusn. Aga kuivatise uks oln jälle lukkis, polla sõnna sisse saan. Mehed oln ikka järges ka õhetejuuni²⁷, et mitte käest äe lasta minna.

Mehed oln järges agarad küll, aga nenda kut oli kuivatise ukse ijst õmber pöörn, aru saan, et sij kiinni on, nenda tali²⁸ pintsaki maha vişkan seljast. Selle sammu pintsaki maha vetmise aegu vetn põuve tasust püştuli ning lasn vurt meiste sega²⁹. Nenda kuda esimised paugud olid käin, nenda Viilu Aado kukkun. Ajan ennast korra vjil kükakile, et püsti tõusta, aga pole änam saan. Vaatan õmber ning ütlen: „Vennad anike tugevasti!“ Neid sõnu üteldes ta vajun korisedes kägarase kogu³⁰ ning oln valmis. Sij alles ajan mehed vihaseks, et üks nendest juba surma saan.

Mets oln kohe oma lubadust täitmas, oln esimine, kes Pussi selga kargan, et maha vetta, aga jõud pole päele akkan. Tamba Aado ning Kordi Juhan oln ka Metsa abis, aga kurati tugev mjis oln, äi ole maha saan, ikka raputan mehed kallalt äe. Seisn püsti, käsi oln püştuliga ülal ning lasn. Taal oln pailu pauguline suur püştul. Korra Kordi Juhan saan käe püüse³¹, et püştulid äe vetta, nenda lasn selja taha. Kuul läin Juhani palitu õlast läbi, ihu jäen terveks.

Aga siis Paõmast Matsi Juhan oli saan teisele rataste kari-saga³² pija äsada³³, siis kukkun maha, pja oln luhki. Aga siis

25 = kätte; 26 = ligemale; 27 vahetpidamata; 28 nõnda ta oli; 29 lasknud kohe meeste sekka; 30 = kokku; 31 = peosse, pihku; 32 vankriredeliga; 33 pähe lüüa.

mehed olid teda parkima akkan alles. Nii kauva annun, kut elu märgid oln täijesti kadun. Tämba Aado oln viijl viimaks põliti³⁴ selgas ning tagun. Teised akkan juba Aadod kiilma. Et jäta niid järge, ta on juba surn. Surnu peksmine on meile juba patt! Aado tõusn, pühkin otsast igi ning ütlen: „Looma peksmine on patt, aga mõisnik, kes selle on äe tijnin, selle peksmine on au asi ning seda kuratid veib nii kauva tūmada, kut ais kallalt äe ajab!“

Siis aketud oma surma ning aavata saan seltsilisi vaatama, kui sij suur peksu tuhın möödas oln, enne poln õhegil aega teisi vaadata. Viilu Aado sij oln juba päris kaņgeks tõmman. Aadost pireke³⁵ iijmal oln Ārma Jaen maas, sellel oln viijl pireke iņge sihes, oigan ning korisen. Liiva Jaen sij oln maas, sellel oln kuul kõhust läbi läin, sij karjun irmõsa valu kae.

Mehed vetn aavatud käde ning viin mõisa ärbli, pannun sõnna õlgede päele. Tohtri abi poln nendele kuškilt vetta oln. Ārma Jaen surn sammu päeva õhta äe. Liiva Jaen sij vaene karjun säel kaks päeva ühe äelega vahetpidamata ai, ai, ai.

Nij, kesselt³⁶ Puß elu vettis, olid Viilu Aado Tiitsuotsa külast, Ārma Jaen Pamma külast ning Liiva Jaen Nõmme külast. Kõiki-del olid kodu oma naine ning pisiksed lapsed. Sij oli sii külades tükiks ajaks üks ale asi.

Siis kui mehed olid oma mehed äe viin säelt maast, siis olid pärast käin Pußi ka viijl vaatamas, et kas on tõesti surn. Pußi silm vilkun, elu märgid oln näha. Meni kahjatsen, et oli vähe antud. Aga suur viha oln möödas, lõõn teisele käega ning läin selle õhta mõisast minema.

Toa tüdrukud ning toa poiss nij akkan siis Pußi raavitama³⁷, pesn ta verest puhtaks ning tuun kohe padja pta alla teisele. Õhta kui oli pūmeks³⁸ läin, toimetud Puß kalessi ning saadetud ta suurt tiiid kaudu linna tohter Sassi juure raavimisele. Saßs oli siis kõige suurem tohter Kuresaares, ta oli ise ka mõisnik.

Mõisa ärbli jäen vaeste surnute ning sureja iijst poln keskid oolitsemas. Enne kut omaksed kodunt tulid ning pesema akkasid ning riide panid neid.

³⁴ põlvili; ³⁵ natuke; ³⁶ = kellelt; ³⁷ = praavitama 'parandama'; ³⁸ = pimedaks.

3. Matmine.

Aga küla mehed oln ikka nii kainged ka, et on Karja mõisa Puuss mehed maha lasn, pjavad saama ka Karja mõisa kuluga maetud. Nenda tehti ka. Mõisa andis kerstu lauavad ning mõisa puusepp tegi kerstud valmis ka. Mõisa obustega viidi maha ning mõisa puult olid mehed matmas ka. Kõik maeti ühe päevaga Piila veneusu surnu aida.

Selajal oli Piila kergu³⁹ päel riišter⁴⁰ Paivel, sji oli kaigest söuke saksa meelega mijs. Tegi säel siis kõnet ning rääkis, et nji on niid seda saan, mida nad on oisin, sji on nende suure patu palk!

Siis Massu oli seda kord kõster, sji oli söuke rahva mijs, kaigest sakste vastu. Ta rääkis jälle oma kõnes nenda, et nji inimesed on oma õigusi nõudes ilma süüta surma saan! Massu läks oma kõnega nii kaügele, et Paivel akkas kijlma. Kui jälle meni söuke lause tuli, mis poln Paiveli nina järge, siis Paivel ütles Massule nenda puul tasakest: „Massu, kudas sa räägid!“ Massu pole mitte kuulma tein, rääkis edasi mis eaks arvas. Selajal oli sji käärimine sii mõisnikkude vastu irm tugev. Pailud pole neid änam kartn õhti.

Lühike päe oli, meistel läks surnu aidas juba pümeks kui tulema said. Üjse tulid Luulubäe mõisast läbi. Mõisa rehi oli just tiji ääres vilja täis. Panid selle kaudu minnes⁴¹ põlema. Sji põles kõige täevaga äe⁴².

Sji põletamine jähi sekssammuks ka. Ilistohvil poln tunnistajad. Arvan küll, et Karja mehed tegid, aga kedagi pole näin. Sji rehe põletamine tehti siis nenda kut käde maksuks jälle, et üks mõisnik ta puhas.

Selle sügise oli sji mõisa küünide ning rehtede põletamine sii pärisest. Seda õhtad oli vähe, kui pole kuškilt tuld paisn.

Paar päeva oli matmisest möödas, siis ühe üjse põletati Karja mõisal kõige suurem einaküün äe, mis kõige paramad eina täis oli.

Seda põletamist aeti Aņlast Alli Juhani süüks, kas ta tegi, äi tia. Aga kiinni ta sellepärast aasta Riigas istus.

³⁹ = kiriku; ⁴⁰ = preester; ⁴¹ mööda minnes; ⁴² = kõige täiega ära.

4. Kohus ja karistus.

Pöletamised ning vastu akkamised käisid õhtejuuni edasi. Süüdlaste karistamisest poln pailu juttu. Joulud akkasid juba käde tulema. Muist Karja mehi oli juba arvamisel, et siij kõik jäeb niisammu, seda äi küsi änam kedagi taga. Pailud arvasid, et mõisnikud saavad varsti oma jäu ning pjavad puumaa meistele järge anma. Aga kõik läks teisiti naagu arvati.

Mõisnikud äi suutn ise änam rahvale vastu akata, nad tellisid omale saarilt⁴³ abi ning siij abi tulemine vettis aëga, sellepärast venis siij kõik nii pitkale.

Aga näe jõuluks olid sõjaväed sihes, akkas pöletajate ning vastu akkajate taga otsimine, veeti kiinni ning peksti irmpsast, ka lasti maha.

Siij oli nääribäe järge, kui nad Pamma tulid. Äрма Sañder veeti⁴⁴ kodunt kiinni ning ilma üle kuulamata viidi Peedu toa taha põllale ning lasti maha. Kahestteismest püssist antud korraga. Sõnna sammuse aeti aukku ka. Pärast kui asi rahunes, siis omaksed vetsid üles ning matsid surnu aida.

Sañdril pole süüd miški oln. PätaKa Juhan oli küla kubjas, siij oli teda mõisa tööle käskin minna. Aga Sañder polla änam päële seda madinad mõisa läin. Juhan kaiban seda ning selle sammu pärast lastud maha.

Siij maha lastmine ajas sii meistele kõigile irmu naha alla, kes Karja mõisas käisid. Läks viijl nädal mööda, poln ikka midagi kuulda. Äkist kolmekuninga järge tuli meistele mõisast käsk, et kõik, kes vastu akkamise päeval mõisas olid, pjavad sõnna ka niid ilmuma.

Mehed käisid jälle kuys ning pidasid nõu, et kudas minna ning mis rääkida. Läksid siit jälle kõik seltsis. Añla mehed oln viijl selle oomiku Alli rihaltse otsas kuys. Kõigil oln raske minna. Viimaks Kordi Juhan tõusn püsti, tõmman palitu rae üles. Ise ütlen: „Mis ikka teha, pjab minema!“ Juhan läin juba tii päële, siis teised akkan üksaavalt järge tulema.

Kui mehed mõisa saan, oln mõisa soldaatisi täis. Mehed käsutud kohe mõisa õuve päële seisma, soldaadid püssidega õmber.

⁴³ = tsaarilt; ⁴⁴ = võeti.

Nenda seisn nad tüki aegu säel, siis tulin üks ölem nende ede, paber püüs⁴⁵. Käsutan kohe: „Riidu Mets astugu välja!“ Äi pole Mets ega meni teine ennast liigutan. Kästud teist korra, siis juba müümed aramad akkan ömber vaatama, et miks Mets välja äi lähe. Aga Mets välja äi astun. Ölem vihastan ning käratan juba: „Riidu Mets astugu välja!“ Siis juba müümed akkan öhteteist küünars nukkidega ning ka Metsa küünars nukkidega tõukama, et välja läheb. Siis viimaks Mets astun välja. Ise ütlen: „Mina olen Veodur Mets, mitte Riidu Mets, sellepärast ma äi ole kohe välja astun. Arvasin, veib olla on sii meni Riidu Mets!“

Ölem pidan akkama Tamba Aadod vist välja kutsuma. Äkist üks müüdris mijs kihutan ratsa obusega ölema juüre, annun⁴⁶ sellele ühe kirja ning läin jälle. Ölem lugen kirja läbi ning ütlen meestele: „Niid lähete kõik koju ning käite endiselt oma mõisa tööl edasi!“

Mehed said sest asjast nenda aru, et niji, kes välja kutsuti, pidid saama säel kohe maha lastud. Aga küll säel kirjas oli vist täede, et änam maha lasta äi tohi. Ning nenda Pussi peksjad jähid kõik iinge. Pärast tuli ilpsiks⁴⁷, et läksid oma sisemise kohtu alla.

Nii kauva oli asi kõik vagusi, kut Pussi teris raavis⁴⁸. Et ta päris terve oli, siis aketi ta oma käest seda küsima, ta akkas siis ise mehi kohtu käde ahma.

Pussi pija oli jo luhki ning siji oli raske aav, sellepärast äi tahetud taalt enne päris raavimist midagi küsida, siji oleks vein ta raavimist rikkuda.

Mõisnikkude suur võim oli selajal juba tūmaks tehtud. Akkasid juba ise tagasi veima. Puus pole kõiki mehi kohtu alla annungi. Pija süülised ning niji, kedas ta oma kallal nägi. Mened mehed ta oli annun isegi tunnistuseks, naa — Ansu Mart ning teisi oln ka viji tunnistuseks. Matsi Juhan kes ta pija luhki löi, siji oli taal tükkis⁴⁹ kohtu ahmata jäen. Ta muidugis näe⁵⁰ seda säel mitte, keški pole rääkin ka. Juhan jähi nenda kiputamata⁵¹. Aga Juhan taale ikka selle lommi andis, et pija oli lumivalge, kui linnast äe tuli. Ta oli yurt karitsa völlaga⁵² pija luhki löön.

⁴⁵ = peos; ⁴⁶ = andnud; ⁴⁷ = ilmsiks; ⁴⁸ tervis paranes; ⁴⁹ hoopis, koguni; ⁵⁰ = muidugi es näe 'muidugi ei näinud'; ⁵¹ liigutamata, puudutamata; ⁵² kohe redeli külguuga.

Mets si j veeti soldaatide puult kiinni ning viidi teistest ennem linna. Teised ni j viidi vanhiitapiga kodunt ae. Nende linna viimine oli alles paastukuus. Kohus si j oli nendel ka talipõlves vi j l.

Ansu Mar't oli kohtus east tunnistan ka, ta oli koolit mi j s, ta oškas, ta juttu ušti ka. Ta oli ae rääkin, et nendel mõisa mi hnes miški kurja nõu Pussi vastu ai oln, nämad läin omale rendi ker-gendust saama. Aga, et ärra neid lašma akkan, sellepärast läin asi kurjaks, nad kaišen oma elu.

Ai j last Kordi Juhan oln ka tunnistajaks antiud. Juhan tein en-nast ilma aeleta, et ael on nenda ae, et mitte ühte sõna pole ka suust välja saan, muidu kahisen. Saan sedaviiti⁵³ tunnistajast lahti ka.

Kohus tegi kõigile ühesuguse otsuse, keda ta süülaseks arvas. Kõigile pañdi aasta Riija vanhiimajas kiinni istumist. Nenda istu-sid siis Riigas kiinni Purtsast Tämba Aado, Pammast Mets Riidu, Tiitsuotsast Endriku Sei ju, Koiduväljalt Vaniste Riidu ning ma usu, et Ai j last Pensi mi j s oli ka. Alli Juhan si j oli ka sammal päeval kohtus küüni põletamise pärast. Ta arvati ka teistega ühesuguseks ning taale anti ka aasta istumist Riiga.

Vanhiid olid Kuresaare lossi keldrites kiinni. Sael nad istusid enne ning vi j l pärast kohut, sõnni kut mered lahti läksid ning nad Riiga viidi.

Süija saan nad lossi keldris ühe korra päevas pirekse süla leiba ning külma vett ka.

Siis kui nad ühe korra vanhiist ae tulid, siis Mets toi selle laulu ka siija „Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus“. Selle nad olid siis vanhiimajas tein.

Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus,
siis sündisivad Saaremaal kohutavad lüüd.
Nende kalliste pühade ajal kõik ööd
tegi sõjavägi Saaremaal kohutavad tööd.

Siis esmalt läks Jööri suur rüülitte salk
ning nende järge sammus suur sõjaväe polk.

⁵³ = sedaviisi.

Säel saatsid nad korda selle mõrtsuka töö.
Meil kõigil viil miiles siij kohutav öö.

Siis ohvitsärid kamandasid: anikem tuld
ning saarlaste verega värviige muld.

Siis läksid nad Pihtla ning mõtlesid tiijl:
Säel vetame kiinni selle kirjutaja viil.

Siis veitsid nad kiinni, keda käde said
ning sõjaväega seltsis edasi töid.
Me sõjaväega seltsis olime tiijl
ning õhta ilja Kuresaäre jõutsime viil.

Säel pümedas keldrites nädalt neli viis
meitid kiinni oiti, armu poln lüüta siis.
Maailmas oli lõppen kõik ahastus ning arm,
meitid ega päe uutamas püümise surm.

Meitid madrused valvasid püssid käe,
ning tugevad rellid viil akende iis.
Ühel ilisel õhtul aru aniti meil viil,
laev sadamas uutamas, valmistage tiijl.

Siis tüüdi meitid välja säelt võlvide alt,
meitid saatmas oli Saaremaa rüütlite salk.
Siis madruste vahel meitid ridastikku säeti
ning püsside vahel läbi Kuresaare väeti.

Kui laeva astusin, siis mõtlesin viil,
kes tiab, kus ots sellel kardetaval tiijl,
kas Piijterpuri piiril vei Riijamaa raal
vei põhjamaa paksude metsade maal.

Laev sadamasüllast⁵⁴ end lahti tegi
ning minu silm viimist kord Saaremaad nägi.
Minu vaade sai segatud suitsust ning viijst
ning Kuresaar kadus mo silmade iijst.

Oh meri, suur, sügav ning lai sinu rind,
sinu kiigutavad lained niij kannavad mind.

⁵⁴ = sadamasillast.

*Me sõitsime õhta, viil poole puul õd,
siis lõpetas laev oma kiigutava töö.*

*Riija Tüüna kaldal, kus rauvast oli aid,
rahvas kahvatan paletega teretasid meid.
Õo nukralt ning vagusi seisime säel,
kus süllad⁵⁵ kõik särasid tulede väel.*

*Meil el madrused järges ning ohvitsär iis,
taal paber, kus vanõide süüteud sihes.
Ta riisti ning põigiti uulitsad viis,
kus vaevõas meitid ega miist väsimus siis.*

*Siis lahti läks üks, mis teras ning raud,
kus taga meite teris⁵⁶ ning nuuruse aud.
Sõhna sisse niid astu sa Saaremaa miis,
sinu süda kord riijuse⁵⁷ järge kiis.*

Selle sügise kui siij sabin mõisas oli, siis jähi reñt küll viij vanaks. Tuli ikka endiselt äe maksa. Aga teise aastõ, siis Puuss alandas peremeistele renti. Siij oli ikka säeduses ede nähtud ning tuli teha, äi päesn sest kuškile. Siis oli reñt juba odavam, kui mehed vanõnist äe tulid.

Mehed istusid aastõ Riilgas äe ning tulid inõnega⁵⁸ tagasi puhõs, kedagi pole kaduma läin.

Muul tuli miile viij üks jutt, siij oli siis, kui mõisõd juba ammu kadun olid. Purtsõ ning Põmma mehed juun õhe korra Leisi laadal. Vana Puuss oln ka nende sõõs säel. Ta oli pãrast mõisa jägamist sii pãris laadna miis rahva sõõs.

Juun ning ajan säel juttu naagu siij laada pãeval ikka. Äkist vana Tõmbõ Aadol tuln siij miile, et kudas ta Puussi peksn. Aado õtlen Pussile: „Jõh, riik on sõõga kõik õijeti tein, ta on kõik sõõlt vetn, mis sa meite vere vaevõaga olid omale muretsen. Aga seda kere tãit, mis ma sõõle viijenda aastõ mõisa õõves anõsi, seda äi veta sõõlt kurat põrgus ka äe, siij on sõõle igõvene!“

Mehed akkan kõik selle pãele naerõma. Puuss jãen nii tõsiseks, oln natuke aegõ viij ning pühkin meiste sõõst minema. Muidugi akkas karõma, et mine purjus mehi tija, anõvad äkist jãlle kere pihta.

(Juhannes Tasane, 70 a.,
Purtsõ küla, 1950)

⁵⁵ = sillad; ⁵⁶ = tervis; ⁵⁷ = priiuse; ⁵⁸ = hingega.

III. KESKMURRE

MURDETEKSTE KOSELT JA MUJALT

Kogunud K. Mihkla.

1. Orjuseaeg.

Lapsepõlves reakis vana tädi Mari Püilman mulle, et vanasti käind mõisas t^uööl tiemies ja vaim Peärna-Antsu talust. Nendel olid siss takused riided selgas. Villu oli vanasti vähä.

Pühaba olid naestel rahvariided selgas: siësidega jakid ja ümmerringi vollitud sielikud; jalgas olid kollased pästled ja sini-lilla-sukad. N^uöõpa siss ültse ei oln. Puup^uöõradega olid meestel püksid kiñ'ni.

Talukamretel siss aknaid ies ei oln. Aogud olid seena sies ja pulgad ies, et kašs sišse ei soa.

Lies kiedeti süija, Pada rippus k^uoogu oisas. Lie pjalne koht oli, kus põles pierg kõvera raua vahel.

Pieru valgusel tuli koa kehrata. Mõesast t^uoõdi kehramiseks linu. Kehramine algas õhta ja kehrati kuni vaigeni. Lõng pidi olema pienike ja ühetasane.

Uüdes mõisas vieti terve lõnga pasmas sõrmuksest läbi. Kui pasmas sõrmuksest läbi ei läind, siss lõngu vašta ei vöetud.

Kui tüdrukul süñ'dis laps, siss pidi ta karistuseks kolm pääva nädalas käima mõisas t^uööl. Kerikus oli nende jäuks äbipiñ'k. Kui ta keriku läks, pidi ta sinna istuma. Lapsega tüdruku müts oli ilma trievleta¹ ehk pitsita.

Keriku ies oli kadalipu pošt. Süidlane siuti kiñ'ni ja teda pekseti kadalipu poštis. Kui kisa koštis, siss inimesed akkasid

¹ trievel 'kitsas äärepits'.

kerikust välja v^uõdrima ja kodu juoksma. Kiègi ei tahtnd peksmist pjalat voadata ega näha. Inimesi pekseti kadakatega kadaluipu põstis. — — —

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

2. Teomees Uuemõisas.

Mina tiènisin kümme oastad Uue mõesa ärrad². Ma olin tähtjas mies Uüdesmõisas: külvasin kevade mõesa põllud villa³ täis ja sügise olin masina pjal villa alla panemas. Lašksin villa alla masina kõrisse. Ayrukatlagaga käis villapeksu masin rihgi.

Kui olin tiumies, siss neli oastad olin koriles Krei külas ja kuus oastad Saülas.

Ma süñ'disin Penihgi mõisas, kus mo isa oli moonamies. Siäl nägin lapsepõlves, kudas pintadega peksti mõisas rehte⁴. Uüdes mõisas, kui seija tulid, änam pintasi põlnd, peksti masinaga.

Kui ma olin veike, siss läksime Tammiku mõisa, kus mo isa sai karjatseks. Ühe oasta olin Roasiku mõisas kärnaliks. Siss sain oasta tuhat üheksasada üks Kreile tiumeheks.

Viis talvet käisin Penihgis k^uoolis. Esimene koolitaja oli Vahtrik, teene oli Tiiderman. Tiiderman oli väga karistav k^uoolmeister, pani erneste pjal põlvili seisma ja tõmmas kõrvalestadest.

Kreil olin koriles tiumajas ja Saülas koa tiumajas. Tiumaja iga katukse all oli neli leiba ehk peret. Iga tiumehel oli üks kammer. Kamre ies oli koda ja kõrvas sahver. Suur keriksega telliskivi ahi oli kamres. Ahjusuu ies k'eedeti. Kamrel oli kaanis⁵ suur aken ja laud põrand all, mis oli värvimata. Tiumajade seenad olid tahumata palkidest ja pjal olid pilpakatukseed.

Tiemies sai mõesa gääst kaks vakamoad põldu. Üks vakamoa oli kardulaid, teene õhrasi⁶. Lehma karjamoa oli mõesa p^uoolt prii ja kuustelst vakamoad oli metsaenamoad. Seda tegi tiumehe naene oma lehma jaoks. Tiemies sai m^uõdna oastas: viiskümmend puüda rukist, kolmkümmend puüda õhre, kaks puüda linakseid ja kaks puüda erineid. Tiumehed said seetsekümmend rubla raha oastas

² 1901.—1911. a. (K. M.); ³ = vilja; ⁴ umbes 1888. a. (K. M.); ⁵ = kaunis; ⁶ = otri.

koa. M^uoona ja raha aⁿti neli k^orda o^astas, iga kolme kuu takka. Kirjutaja ja valitseja aⁿtsid m^uoona ja villa Uüdes mõisas kätte. — — —

Tiumehe t^uö^obää oli vana aal väga pikk: omiku pääva t^oy-sust õhta pääva l^uoojanemiseni; tuⁿd oli keskomikud ja p^uoolteist lõunat. Talve tuli t^uö^o teha valgest valgeni. Viijendamal o^astal asi p^uööras. Siis tuli lühem t^uö^obää: sui pidime kell viis omiku mõesa õue p^jal olema ja õhta kell kaheksa saime priiks. Tuⁿd aⁿti siss keskomikud ja kaks lõunat.

Sui elas Uüdes mõisas vana leskproua Üksküll, kis nõüdis pallu au. Igagord pidid täⁿd⁷ teretama, kui ta juhtus va^sta tulema. Veike mies Kurn teretas prouat aenult omiku, teist k^orda ei tere-tand änam. Proua läind reⁿtärra Preëvle juurde ja ütend: „Sa lasep sie mies lahti, sie ei tereta mind!“ Kurn kutsuti reⁿtärra juurde, kis ta läbi pragas: „Kui proua tuleb sulle päävas sada k^orda va^sta, piad ikka teretama!“ Mehele aⁿti aⁿdeks. Leskproua võttis ilusti terveise va^sta: „Tere-tere!“

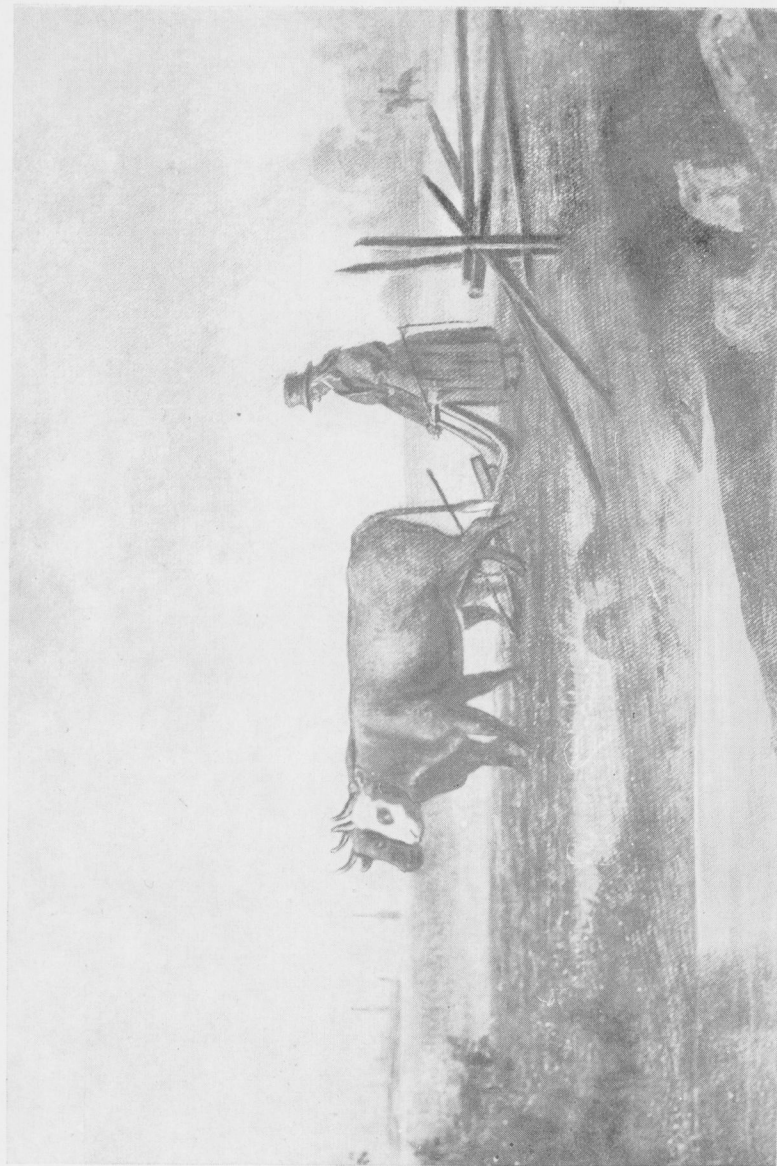
Mõis tegi tiumehe laste jaoks veikselaste k^uooli Prunteri karja-mõisa. S^jäl oli kaks k^uoolitajad. Sui ja talve käisid lapsed k^uoolis. Sui läks tiumehe naene eenamoale ja viis lapsed k^uooli. Prunteri veikselaste k^uoolis õpetati lastele piiblesalmisi, laulusi ja lugemist. Kui laps sai kümme o^astad vanaks, siss ta läks valla-k^uooli.

Ostetud talukoha peremehed pidasid ennast kuuendiku mⁱeestest paramaks. Naad ei soand teeneteesega läbi, nende vahel käis võitlus. Mõis tegi koa vahet ostetud kohamⁱeeste ja reⁿnikude vahel. Kui mõisniku poeg tegi surnd prouale matuksed, siss pani ta ostetud kohamehed ühte s^uöömalaüda istuma ja kuuendiku mehed teise laüda. Sie oli ummes o^astal tuhat üheksasada kolm.

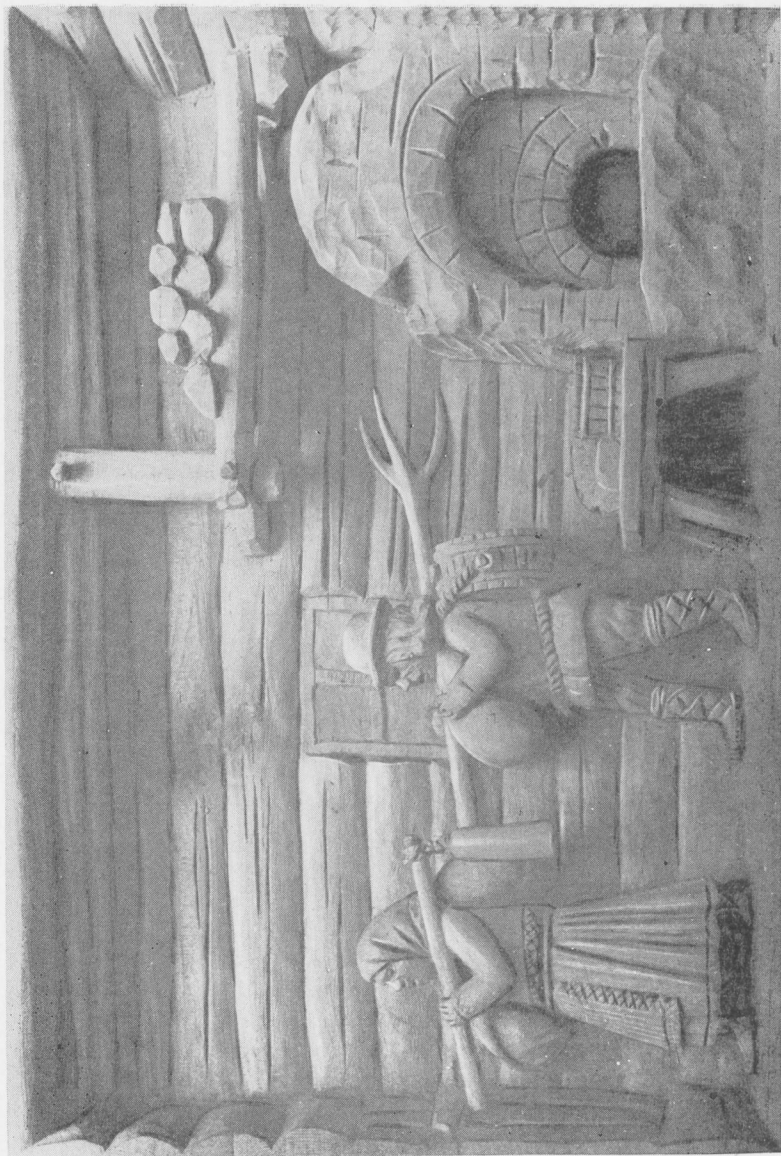
Mõesa ollendrel⁸ käis ⁱeesti leht. Tiumies Tõnu Lintrop oli kaⁿge lugema. Ta luges s^uöögigi tuⁿdⁱs lehte ette Joaⁿani sõjast ja treigist.

Viijendamal o^astal tulid treikijad linnast Uüde mõisa. Naad olid ^uooste ja mi^lme van^krega, kantsid punaseid lippusi ja laülsid: „Julgeste, vennad nüid t^uö^ole!“ Treikijad panid ühe mõesa põlema teese järele.

⁷ = teda; ⁸ piimamehel.

ENSU TA Einograafia Muuseumi fotokogu
Kündja. Th. Sprengeli maal (1893)

ENSV TA Ethnografia Muuseumi fotokogu

Teoleminek. J. J õ e puunikerdus

Uuemõesa saksad olid pugend linna peitu. Aenult kirjutaja Pomm jäi treikijate kätte. Talle ei tehtud kedagi. Viinak^uõogi risivuaa-r⁹ oli viina täis. Viina laõksid treikijad jõkke. Mõesa t^uõõ panid treikijad seõsma. Naad ütlesid: „Tiumehed piavvad mõõsniku kääst nõudma omale kergendust ja lähemad t^uõõbääva!“ Treikijad lõid jälle plõtti kokku ja sõõtsid punase lippudega ää.

Uuemõõis jäi põletamata. Ümmerrõõgi põletati mitu mõõesat. Kohilas oli treikijate peks. Sial pekseti ja laõsti kaheksa inimest maha. Uuemõõesa parun ei lasnd oma mehi Kohilasse viija. Ta ütend: „Ma karistan neid ise, kui nad süõldi on.“ Mõõesa t^uõõ seõsis kaks nõadalad. Need treigipäävvad maksti mõõesa p^uoolt vällä.

Karistus salk tuli Uude mõõisa jala. Ravila mees Jårss ja Kuije vallavanem Roobu Kustas laõsti 'eëbrea välläl kase külge siutult maha. Roobu seltsimaja, kus rahvas k^uoos käis, põletati koa karistuse pärast.

Viiõendama oõsta jårel läks tiimehe elu natukse kergemaks. T^uõõbää tehti sui lähemaks. Muu jäi kõik en'diseks.

Mõõesast anõti pühade aegas koa p^uoolt^uoõpi puõskarid. Kirjutaja ütles meestele: „Kis piiritust sisse ei võõta, sie mearõigu piäle!“ — —

Uudes mõõisas oli piimast suur sisõsetulek ja viinavabrik oli teene tuluallikas. Mõõisas oli seetsekümmend võõi kaheksakümmend lehma. Need olid rammusad kui ülged. Tõõime neõle Kohila jaamast elik^uoõkisi ja nisuklõõsi. Rõõesk piim anõti raha 'eest ollend-rele. Ollender apendas piima ja käis kahe obusega linnas piima ja võõid müõimas.

Tiumeeste ja reõõnikude lehmad j^uoõksid kui kitsed riõõgi. Karjamoõa oli pallas ja metsaein ei and rammu.

Mõõesa tiimehel oli vabadust vähä. Prii olid aenult pühabä. Siss sai viel iga kuus ühe pääva oma t^uõõ jåuks. Võõisid siss agu vedada ja abiks olla naesele eenamoal. Sie pää¹⁰ makseti vällä, kui sa põõlnd seda vällä võõtnõd.

Olin tiumies kümme oõstad ja elasin våga kokkuoõdlikku elu.

⁹ = reservuaar; ¹⁰ = päev.

Selle aäga¹¹ korjasin kõigest nelisada rubla raha. Tahtsin mõesa orjusest lahti soada ja akkasin kuuendiku meheks.

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu küla, 1951)

3. Kuuendikumehed.

Oästa tuhat üheksasada kaksteist võtsin kuuendiku koha ja sain mõesa tiumehe orjusest lahti.

Kuuendiku mees tegi mõisa tegu: kaks postivahet¹² rukist ja kolm postivahet suiivila tuli kokku panna; kuus eenapäeva pidid tegema; kolm päeva obusega sõnnikud vedama; kuus postivahet tuli sõnnikud laijali laudata ja kuus v^uooripäeva teha; — sellega oli koharent tasutud.

Mõis an'dis talumajade ehituse jäuks materjoäli. Mõesametst sai palkisi ja kivitõngist¹³ kiva. Summas tegime majad ülesse.

Mo koht Trummi talu, Kolu külas oli seetseteist ektoäri suur: sellest oli viis ektoäri põldu, seetse eenamoad ja viis ektoäri karjamooad. Kolh^uoö-si an'tsin selle tervelt.

Kolu küla kuuendiku mehed tegid oma tiu Saülasse. Oli üks pisike Tõke küla, saanaküla, sie tegi rohuaa päivi Uude mõisa. Naesed käisid p^{ie}enraid mõisas rohemas.

Ostetud kohamehed pidasid ennast paramaks kuuendikum'ees-test. Ütlesid ikka: „Mis sina koa oled! Tied mõesale tiupäivi edasi. Oled va mõesa ori, muud kedagi.“

Kui Trummi koha võtsin, siss käisin vällas t^üöös. Joan Kivistik oli pudratsik¹⁴. Sui sain ehituse t^üöödel rubla kümme kopikad päävas. Kella viijest kella kaheksmani olime t^üöös. Mõisas sai naesterahvas kõigest nelikümmend kopikad ja mies viiskümmend viis kopikad päävas. Talve tegin Trummi talus puut^üööd. — — —

Kui kuuendiku mies läks mõisa tegu tegema, siss ta pani leeva-päfsi ja vitsika täije liha kofti, et võis päeva läbi mõesa põllal t^üöös olla.

Tiumehe põlves oli m^uool üks lehm ja kaks siga oästas, obuse sain mõesast oma t^üööde jäuks.

¹¹ = ajaga; ¹² postivahe = 4 tallinna vakamaad; ¹³ telliskivitehasest;

¹⁴ ettevõtja.

Kui sain kuuendikumeheks, siss pidasime kolm siga oastas, neli lehma oli lauhas ja obu rei all. Oli koa neid oastaid, kui sai pidada aenult kaks lehma ja mullikas, kaks siga ja mõned lammad.

Sui olin ise änamasti vällas t^üöös. Kevade tegin villa maha, aitasin eina teha, rukist lõegata ja peksa. Perele käisin kõvaste piäle. Ei soand siss k^{ie}egi armu.

Metsa eenamoad olid viletsad, olid kaugel Saüla mõesa moate jaäres¹⁵, seetse versta talust iemal. Kui kodu olin, tegin kahe mehe t^üöö ää. Siss võis jälle ehituse t^üööde juurde minna.

Kui mõesa võlg oli makstud ja talu ää ostetud, siss akkasin eenamoad puhastama ja kroavitama. Rajusin põesad maha sialt Tagametsast, Saüla mõesa jaarest, ja tõmmasin kroavid sisse. Sai ärjabä maha küllitud ja kuñtsi¹⁶ piäle visatud. Ärjabä kasvas naa mis mühinal. — — —

Kuuendiku miestel olid vaevased põllud: määküñkad ja suojaared¹⁷ olid nende põllumoad; eenamoad olid m^üööda metsa jaari. Ostetud koha miestel oli param põllumoa, sest param moa läks valla kätte, kis ostetud koha mehi pidas. Ostetud koha peremehed üiitsid kuuendikusi saanikuteks¹⁸.

Valla volikogu, kohtumieste ja valla tallitaja valimiste aegas oli jo kuuendikul nagu sulasel ja saanikul aenult üks jaal¹⁹ kümne piäl. Kuuendikud, saanikud ja tiumehed ja sulased valisid ühe mehe kümne siast, aga iga taluomanikul oli omaette jaal. Valla volikogus ja tallitaja ametis olid ikka taluperemehed; sulased, saanikud, kuuendikud ja tiumehed said arva volikogusse ja kohtumeheks.

Üüdes mõisas oli võim paruni ja reñtärä kääs. Uuemõesa valdas olid võemumehed rikkamad taluomanikud. Kuuendiku mieste sõna ei võetud valla volikogus sugugi kuñlda.

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu kül'a, 1951)

4. Talude kruntipanek.

Paldi ärasjädus²⁰, mis anñi välla tuhat kaheksasada kuuskümmend kuus oastal, nägi ette, et talud tuleb kruñni panna ja talude moad ühte tükki aada.

¹⁵ = ääres; ¹⁶ kunstväetist; ¹⁷ = sooääred; ¹⁸ = saanikuteks; ¹⁹ = hääl;
²⁰ Balti eriseadus.

Siss tulid moamõetjad talusi kruñti panema. Aga Karla küla talude moasi ei soand kruñti panna, sest moatükid olid kõik äraldi. Viimaks tulnd moamõetja E-hhorn tuhat kaheksasada kuuekümne kaheksamal oastal, kui oli suur nälg. Kaks oastad²¹ oli kañge põud, võttis kõik villa ää. Inimesed kietsid ohakatest lient.

Moamõetja E-hhorn üelnd, et Karla küla ei soa muðu kruñti panna, kui kaheksa talu tuleb viija Kirimää mõesa moa piale. Joagup Üksküll olnd siss Saksamoal. Kutsutud ta asemik Vigala parun Üksküll. Sie luband viimaks Kirimää mõesat kaudata. Talumoädest antud Uuemõesale Karla küla Risti metsa moad. Kaheksa talu t^uoõdi Karla küla vahelt välla Kirimää mõesa moädele.

E-hhorn akkas kohe maid jägama. Minu isa talu — Mardi talu — t^uoõdi koa Kirimääle. Meile sai kuuskümmend üheksa tessatii-ni. Maitsemää nimi pañ'di talule. Seitsmekümmemal oastal ehitati sie talumaja, mis paerga on. — — —

Kosnast meil põle olnd. Suits lähäb uksest välla. Kiedame pajaga lielõukas. Tõmmame ahjust süed liede, paja alla. Pada on pajak^uoogu oisas ja pajak^uook käib pajak^uoogubuu oisas, kelle teene ots on ahju pial ja teene ots oampalgi otsa pjal. Pierukivi on lielõuka kõrvas sauepõranda sies raudkivi. Selle pjal tõmmati kiiniga piergusi.

Kamred olid talve küllmad. Vahest lašksime sinna uksest ja ahjupiälsest aogust s^uoõja. Sui oli elamine kamretes. Siss kietsime välises k^uöökis. Enne olid roegastest välised k^uöögid, roikad olid püšti, pjal k^uoos.

Kui talud kruñti pañ'di, siss saime mõesa reñtnikuks. Moamõetja innatud reñt oli kuuskümmend üheksa rubla ja setsekümmend kopikad oastas.

Moamõetja E-hhorn ütles: „Mina soan Paldi ärašiäduse järgi mearata koha reñdi kahekümne nella oasta piale. Mõis seda reñti ülesse üelda ei soa, neid piirikiva ei tõsta kiegi.“ Talumehed arvasid, et kus me selle reñdi korjame. Tegid kontrahid oasta ja poari piale. Sellest oli suur kahju. Mõis tõstis reñti, kui kontrahi aeg m^uöõdas oli. Joagupi pää²² kuulutati ette, et tulevad uued kontrahid. Kuue oasta pärast mearati meije talu reñdiks kaheksakümmend rubla. Läks kuus oastad m^uöõda ja pañ'di reñti jälle oäsa.

Oästa tuhat kaheksasada kaheksakümne kaheksamal kušsus

²¹ aastad 1868—1869 (K. M.); ²² = Jaagupipäeval.

Ükskülla leskproua välla peremehed oma juure mõisa ja ütles: „Ma tahan teie kohad teile ää müüja. Võtan moamõetjad ja lasen moa iäduse kindlaks teha.“

Moamõetja soatis oma sellid ja üheksakümnele oastal inndas moad ää. Moamõetja ütles peremiestele: „Olen paelu mõetnd ja tien moataksi järele.“ Moamõetja mearatud innda ei kuulutatud peremiestele. Oli kuülda, et mõis on tõstnd innda. — — —

Üheksakümne oasta joagupipääval kuulutati ostuinnad. Talud pidime kätte soama üheksakümne esimesel oastal²³. Maitsemää talu maksis kolm tuhat setsesada rubla. Sellest summast maksis mets kuussada rubla.

Üheksakümne üheksamal oastal krepust'eè-riti talu minu nimele. Sellega oli talu ühe valuga ostetud ja kinnitud.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,

Karla küla, 1951)

5. Talupoja elust.

Talupoisi elu põlnd kerge ühti. Taluperemehed kirusid ja vañdusid, et moast kedagi ei soa. Muudku orja ja tie t^üööd mõesale. Uuemõesa kañtis põlnd rikkaid talusi. Talukohad olid vaesed ja põllumoa kruusine, kus vili ei tahtn kasvada.

Saanamehed ja sulased olid viel vaesemad. Naad tegid t^üööd rõhkem võerale kui omale. Olid teenekord mõesa vällal, teenekord peremehe põllal. Karduleid-silku said süüja. Liha lõppes varakevadi oüsa.

Mo isatalu Laari oli suetsutalu. Majal kostent pjal põlnd, suits tuli unkast välla. Kaks kammert oli rehetua oüsas, nied olid talve külmad. Kamretel olid sauepõrandad all. Talve oüti sjal karduleid. Terve pere elas rehetuas. Sjal tehti t^üööd, s^üöödi, magati ja laõba²⁴ õhta viheldi ja pešti ennast ahju jaäres. Juba sügise varakult, kui rehed olid pekstud, miñ'di rehetuppa elama.

Sui oli elamine kamretes. Ieskammer oli suurem ja tagakammer veekene. Tagakamres magasid eit ja toat, ies olime me poüsid ja sulane ja tüdruk.

Sõeme kõik ühtes laüdas. Suur liemekauss oli keskpaega laüda

²³ s. o. 1891. aastal; ²⁴ = laupäeva.

ja igaüks võttis oma puulusikaga. Ei sial vahet tehtud, kis oli oma laps või võeras. Kõik pidid t^uööd tegema, kui aga jõud kaht'is.

Me mõesale änam tegu ei teind, maksime rahaga reñli. Kevadi käidi kirikärrale kündmas ja sügise rehte peksmas. Lieripoisid pidid koa kirikärrale t^uööd tegema. Tuli teibaid rajuda ja kardulekuhjalt mulda ää aada. Sie just raske t^uöö põlnd.

K^uoolis sai kolm talvet käija. Sie oli suñduslik käimine. Sjal õpetati keokrahiad, vene kielt, piiblelugu ja rehkendust. — — —

Kui k^uool läbi, siss akkasin Laari talus sulaspoisiks. Võerast sulast siss änam ei võetud. Isa küñ'dis ärgadega, mina eästasin obusega kruusise mulla pieneks. Sui niitsin ja võtsin l^uoogu. Olin täismehe iest vällas. Sügise oli õhrade kokkupanemine ja rehepeksmine. Kõik t^uööd tegin ilma nurisemata ää.

Kui n^oorem vend Joañ kašvas ja talu piäle akkas, tulin linna ja läksin vabrikusse lukussepa ametisse.

(Hans Lauristin, 75 a.,
Kurena küla, 1951)

6. Uuemõisa parun Uexküll.

Uüdes mõisas olid vanasti pärisärradeks Tiisenai^u-snad. Nendel oli kaks mõesat: Uuemõesa ja Kirimää mõesa. Kirimää mõesa añti Karla külale tuhat kaheksasaja seitskümneal oastal.

Kahele korrale põlend Uuemõesa karjalaodad maha. Piäle neid õnnetusi müind Tiisenai^u-snad Uuemõesa vene kindralile, kis oli neli oastad Uüdes mõisas.

Siss tuli Uüde mõisa sie ullumielne parun Joagup Üksküll. Ta lasnd vanad mõesamajad moani maha lõhkuda ja ehitand uued ^uoõned. Üksküll peksnd läbi Vaeda mõesa õpmani Poaleni ja Vigala postijoama pidaja. Selle iest mõistetud taile viissada rubla trahvi.

Korra sõitnd valitseja Preè-vel viinav^uooriga linna. Jõundnd Mõegu kõrsu ette. Sjal soand tiäda, et viina aksii-si maks on maksmata ja et uut viinav^uööri Talina ei lasta. Preè-vel sõitnd tagasi ärrale seda ütlemä.

Parun Üksküll soand vihaseks ja ta ütlend: „Ma tahan näha, kis nied mehed on, kis minu viinav^uööri Talina ei lase!“

Tallipoisid pand neli ^uoost tõlla ette ja tõld sõitnd treppi.

Parun läind tõlda ja käskind suure kiiruga sõita. Minu isa onu-poeg Jüri Truu oli sie korra kutsar.

Naad soand vaevalt versta moad sõita. Ieëbrea välla pjal virutand parun kutsari pukist maha ja tõmmand ohjad oma kätte. Siss olnd suured tõllad. Kutsar soand taha aäsi piale.

Küll siss tõld läind suure "ooga. Kümne versta piale olnd kuülda. Soand Vaeda küla vällale, üks obune läind lõhki, kukkund maha. Kutsar olnd taga vagune kui iir. Parun tulnd maha, rakendand obuse lahti, võtnd jalust ki'n'i ja kierand ta kroävi. Läind jälle tõlda ja akand kolme obusega kihutama.

Soand Mõegu mõesa juüre. Sial läind üks obune jälle lõhki ja jäänd kroävi. Sõitnd siss kahega T^uoombiäle. Aand talli väravasse, kus olnd paruni linnakoritel. Üpand maha ja läind sisse. Kutsar kõlistand kojamehe välla. Pand obused talli ja and eenad ette.

Sest soati põle kiègi änam parun Ükskülla näind.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

7. Parun Uexküll.

Kose mõisnikud olid uhkust ja toredust täis. Uhkus ja kõr'kus oli nende sies.

Uuemõesa vana parun Üksküll oli pallu tighedam ja kurjem kui ta proua. Parun Üksküll oli jo p^uoolullu.

Ermus oli, kui ta "oostega linna sõitis. Ta tahtis obused lõhki aäda, laškis kihutada nii suure "ooga. Teesed obused said Vaitu ette soadetud, et neid väisind "oostega vahetada.

L^uööper²⁵ soadeti ette, et kõik tielt kõrva ojavad²⁶. L^uööprel olid searemarjad välla lõegatud ja ta j^uooksis kaigesti. Üidis juba kaügelt: „Tie pjalst iest! Uuemõesa ärra tuleb!“ Kõik j^uooksnd moändilt²⁷ iemale, et mette alla jääda.

Parun Üksküll aand miitu "oost lõhki. Obune lõetsutand, kukkund maha ja surnd.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

²⁵ 'ööper 'jooksja'; ²⁶ = hoiavad; ²⁷ = maanteelt.

8. Renthärra Brevern.

Kui rentärra Preével Uüde mõisa valitsejaks tuli, siss põlnd tal riijetki selgas. Läksime kord temaga riidu. Ta muudkui uhkustab, kuda ta tiumehi ja talupoegi aedand. Ma j kannatand seda ja ütlesin: „Kuulge, aulik rentärra, teil põlnd tervet pintsakud selgas, kui seija tulite. Tiiumieste ja talumieste t^üöovaevast olete ennast ülesse aand...“ Preével ei lasknd mind edasi rehkida, vaid käratas: „Piap sina suu! Rentärrat tohep mitte tiutada!“

Viijendama oastal sõitis rentärra aëgsaste liinna, ta io kartis tiumehi ja treikijaid.

Valitseja Preével oli paras keskjaline mies. Sõi omale Uüdes mõisas kõhu ette, läks paksuks teene. Preével oli suur uhke maja parunite loõsist siinb^uool.

Uüdes mõisas pidid valitseja piitsa all t^üööd tegema. Rentärra Preével jo ise t^üööd ei teind, muudku proõlis ja sun'dis teisu. Preével oli vali mies. Peksis kepiga, kui ta tahtmist ei teind.

Esteks oli ta Uüdes mõisas valitseja, siss sai rentärraks. Ta oõtis omale koa Kärsa mõesa. Preével nimetas ennast ikka Kärsa mõesa pärisärraks ja Uuemõesa rentärraks.

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

9. J. Lauristini vanavanemaist.

Meie talu saunas elasid ja surid saana-Juhan ja Ann.

Pühade aëgas oli saana-Juhan kaanis uhke mies. Kui küla piäle läks, siss pani vaõkn^üöõpidega pintsaku selga, kintspüksid ja pikad sukad tõmmas jalga. Tal oli koa suur pihtkasukas. Sõukest teestel põlnd. Seda muñdert oõdis ta vanast aast. Vanas ias viidi neid rahvariideid k^uoolimajasse näitemänguks.

Vana Juhan käis põllut^üöös ühtes ja teises talus. Ta oli ja puutüõmeister. Juhani kulbid ja võikarbid on paërga alles.

Juhan oli kollaka juustega ja keskmist kasv. Naene Ann oli naasamma: põlnd valged ega muõta verd.

Saanarahvas elas veikest viisi. Tegid t^üööd ja olid rahul omaga.

Juhan — siä proälis ikka taluperemiestega, kis vähä maksta tüö iest.

Juhan suri enne esimest sõda²⁸. Vana Ann jäi vanas ias pime-daks. Meie toimetasime teda.

Kui Juhanid ma'sime, oli ta poeg Ants, Antsu naene Leena ja nende poeg Annes²⁹, pärastine po-litikamies, vanaisa matuksel.

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

10. Lauri sauna Hans Lauristin.

Ma olen Laari saanämehe Juhani poeg. Olen sün'dind sjal p^uoolpimeda üti sies. Mealetan viel, kuda kuueoästaselt akkasin karjas käima. Eäteks olin siakarjas Soible talus västa Abaja raja. Pärast läksin veiste ja lammaste karja. Palgaks sain suve iest koti täije karduleid ja villa pükste ja pintsaku jäuks.

Talve olin k^uoolis ja sui karjas. Karjapoisi pää³⁰ oli pikk — ikka pääva töysust pääva l^uoojani; kaheksatei-st tuh'di päävas, sie oli karjapoisi mõet.

Vijetei-st oästaselt akkasin Karla külas Andrekse talus sula-seks. Sjal sai eina tehtud ja rukist lõegatud; sügise oli mõisas kardulepäävad teha.

Teese oästal läksin Kanavere külasse Pruuna talusse, Künhsin arksahaga põldu. Päramad sahka siss põlnd. Vikatiga niitsin eina. Sügise läksin l^eeri, talu pani leevakoti koäsa. L^eeris tuli koa t^uööd teha. Poisid jägati p^uoleks: ühed olid õppusel, teesed üle-pääva t^uöös. L^eeripoisid käisid karjaaedas agu tegemas ja jõest vett l^uoömas.

Enne mind käidi l^eeris koa rehte peksmas. Poisid olid siss l^eerituas pesemata ja mustad. Peäle selle kaudati rehepekmine ära, l^eeripoissa ei aetud änam rehele.

Kolm nädalad sai sügisel l^eeris käidud ja kolm nädalad kevadi; l^eeri aeg oli kuus nädalad. Kevadi oästa tuhat kaheksasada ka-heksakümmend kaheksa sain ma l^eerist lahti.

Kui olin sulane, siss pidime mõisas tegema talu reñdipäävi.

²⁸ enne Esimest Maailmasõda; ²⁹ Johannes Lauristin; ³⁰ = päev.

Iga talul oli teha kakskümmend kardulevõtmise päeva ja tammi-päevad. Mõis oli tammi ehitaja ja nõudis selle iest ühe obuse-päeva. Enamasti aeti tammipäeval sõnnikud vedama.

Oästa tuhat kaheksasada üheksakümmend ja üheksakümmend üks oli Kose kihelkonnas kohtade müümine. Sjal valdas enne ei olnud ostetud kohtasi ültse. Kohad maksid kolme tuhande ümmer. Karla kohad olid paramad ja kallimad.

Laari talu oli viiskümmend seetse tiinu suur. Sie jäi n^ooorema pojale, mo isa akkas saanameheks. Laari peremies pidas kogu aeg sulast ja tüdrukud. Ma olin koa sjal ühe oästa sulaseks.

Nii kaua, kui oma lapsed kasvavad, p^oeeti iga talus võerast, sest kõik sai käsitsi tehtud. Nied talud, kis p^oooleks tehti oma laste vahel, said oma jõuga jägu.

Sulase palk oli kolmkümmend rubla raha oästas; villast moariijet üligonna jäuks ja takused suiriided. Soaremoal sai sulane aenult riijet ja süija.

Kui viijetei-st oästane poiss olin, siss sain viis rubla kõigest oästas palka. Talud aäsid veiksemate poisikestega läbi, et odavamad palka maksa. Kell kaks üöösi aeti rehele, sest rehi pidi omikuks pekstud olema. Poisikestele preßsisid piäle peremies ja pere-naene. Toit oli väga vesine: omiku, lõona ja õhta ikka kardule-, kapsa-, erine- ja leatseliem. Kui õhta lient üle jäi, siss sai pandud omiku solks vett juure ja an'ti s^ooojendatult perele ette.

Mõesa-sulane sai palka m^ooonas: villa an'ti kaalu järele ja isegi s^ooöla said. Osa t^oööriistu, nagu eena- ja sõnnikuar'k, pidi mõesa-sulasel omal olema.

Viimast oästad olin Karla külas Roobu talus sulane. Sain sjal süija ja kuuskümmend rubla raha.

Siss läksin ehitust^oöödele. Ešteks olin Tuhala mõisas, siss Oru ja Tammiku mõisas Kose kihelkonnas. Ettevõtja kääst sain rubla päavas. Sie oli sui. Piäle mihkke päeva maksti talise innaga kuuskümmend kopkast päavas. Siss tõüsis kahe oästa pärast üheksakümmene kopkale. Sie ehitust^oöö kestas kuni tuhat üheksasada üheksakümmene kaheksama oästani.

Kui Tvii-gateli vabrikud akati ehitama, siss tulime aügusti kuus kolme mehega ära linna. Minuga tuli koäsa Perila valla mies Aleksander Oolu ja Uemõesa mies Joagup Viisur.

Esimese talve ja üheksakümne oästa talve olime Jürjensoni

lauavabrikus. Tegime "oõste tallisi ja sarasid. Kolmegesti võõsime kortle Joagupi uulitsas nummer kümme.

Üheksakümne üheksama oõsta joanuari kuus läksin moõle. Sjal ma võõsin naeseks Tuesu kuuendikutalu tütre L'eena. — — —

Läksin n"oorikuga linna elama Joagupi uulitsasse. Teesed t"õõmehed läksid laijali ja kortel jäi üksipõini meije kätte.

Selle koriles süñ'dis sügise moõ esimene laps Johannes Lauristin.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

11. Tuisu kuuendikutalu.

Tuesu oli suur kuuendikukoht. Neil oli nelikümmend seetse tiinu moad ja selle ulkas kaheksa tiinu põllumoad. Suurem summ raha tuli Tuesul maksa reñdiks, siss viel rukkilõikuse ja suivilla postivahed, ja kardulevõõtmese põõvad olid mõõsas teha koa.

Tuesu isa Neidre Oõdu oli kõva põllut"õõtegiija ja suur jutumies. — — — Tuesu isa oõdis väga oma tütrepoõga Annest³¹. Ta oma pojad olid suured ja ta tahtis talu Annesele jätta.

Annes käis sui Tuesul karjas ja talve oli Kuevajõõ ministeerjumi k"oõlis. Ta oli väga ia õppiija. Karjas olid tal roamatud ja lehed koõsas. Aru eenamoal oli kašk, selle oõsa pani da oma leevakoti. Ta ütles ikka: „Minu kõõge armsam toit on lam-maliha ja verikõkk.“

Annes oli Tuesul koa t"õõpoisiks. Ta pidi koa mõõsa kardulevõõtmese põõvi tegema. Sie t"õõõ oli talle vaõtam'eelt, ta jäi oma kardulevauga teestest maha.

Kui Annes Tuesul oli, siss elas viel Tuesu ema ja elu oli sjal ia. Annese n"oorem õõde llda on Tuesul vaõva näind ja t"õõõd teind.

Tuesu oli siss vana suetsutalu, kui Annes k"oõlis käis. Ahi oli nii suur, et miitu poõri inimesi sai ahju pjal korraga magada. — — —

Kodanliku Eesti poletsei käis Tuesu talus Annest oõsimas. Kiõkus "õõssi kõõik laoda ja aeda ukсед lahti talve külmaga, nõõnna et veistel akkas külm. Poletsei torõkis põõhukuhjad püssi-tikkudega läbi. Ei leitud kedagi. Annes oli juba linnas.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

³¹ Johannes Lauristini.

12. Hõõrumised Uuemõisas.

Kuuskümmend oastad tagasi³², kui ma olin talusulane, olid juba Uüdesmõisas kõvad õerumised kuuendikum¹eeeste ja mõisnikkude vahel. Mõisnikud muudku tõstsid iga kuue oasta takka reñti. Reñditalu moa oli alb, vili ei tahtn kasvada, karjamoas oli kõrbend, lehmad anõsid vähä piilma. Nied said kuedagi reñti ää maksa, kis vällass ehituse piäl t^üöös olid.

Kõik suuremad metsad olid siss mõesaärri kääs. Mõis sai puute iest ulka raha. Kuuendiku mies sai kütuseks aenult agu. Aud tulid vedada kaügelt metsast. Kubu kümme-viisteist tõid päävas k^uoormaga kodu.

Kuuendiku mehed kirusid mõisnikku, kis paramad puud mõisa ja liinna laseb vedada ja muudku reñti tõstab.

Tiumehel põlnõd ütse prii pääva. Omikust õhtani pidi ta mõisas t^üöös olema. Tiumehed ikka ütlesid: „Kui kaua piian ma mõesa saksa — kuradid orjama! Orja päävast pääva — ise mõisas ja eit kodu. Prii ei soa sugugi olla!“

Kõege raškem oli sulase ja saaniku elu. Sulane sai vedelad lient ja silku süija, aga t^üöös tuli olla esimene vällass. Ma ei tahtnd põllusulane olla. Peremehega olin ma ikka riidus.

Meie sugulased olid liinnas, pidasid kingissepa ametid. Ma tahtsin liinna miinna kingissepa õpiposesiks, aga isa ei lasnd, ütles: „Sa, poiss, ei lähä liinna!“ ja kauples mind jälle talusse sulaseks.

Isa ise käis sui taludes t^üöös, kus sai aenult kõhu täije süija. Palgaks lubatud villa käis perem¹eestelt nagu armuan¹di palumas. Perem¹ees pirises vašta: „Mis sa siäl ää tegid. Selle natukse iest põle kedagi suuremad tahta ja anda.“ An¹dis siss v¹eeriku karduleid.

Läks saanik peremehe kääst moad tahtma t^üööpäävade iest, siss oli päris tüli lahti. Peremies ütend: „Ok sa, kurat, tuleb moolt moad ää võtma!“

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

³² s. o. 1890-ndail aastail.

13. Uuemõisa vallakool.

Ma käisin Uuemõesa vallakoolis. Sie oli ühegorne madal maja, paërgase mini-strumi koolimaja kõrvas. — — —

Vana koolimajas oli üks klassiruum. Tütarlapsed olid ühep^oool ja poesid teese^op^oool. Koolmeister istus puldi taga. Mõlema p^oool oli kuus pikka piñki ja kaheksa last istus iga piñki taga.

Tuñnid akkasid siss, kui valgeks läks, ja lõppesid kell neli. Lõona oli koa süõgituñd. — — —

Moateaduse tuñdis oli koart koa üleval. Sai käidud moajägusi näitamas. Piiblilugu ja katekiismust tuli õppida iga pää. Rehnunghi, moateteaduse tuñd oli kord nädalas.

Uuemõesa valla koolis õpetati koa vene kielt. Veikematel ei olnd vene kielt, sie akkas vanematel. Kooliõpetajad ise ei õskand vene kielt, nad õpetasid tähtesi ja viërimest.

Korra tuli inspektor kooli katsuma. Õpetaja ei õskand temaga reakida, soatis poesid vallakirjutajale järele. Sie tuli ja tõlkis inspektori jutu eesti kielde.

Vallakoolis õppisid lugema, rehendama, moailmajägusi ja pühakirja, mida põlnd kellegile tarvis.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

14. Uuemõisa ministeeriumikool.

Uuemõesa ministeeriumi kooli akati ehitama oasta tuhat kaheksasada üheksakümmend üheksa. Talve veeti palka ja kevadi akkasid ehituse tööd.

Uuemõesa parun ja keriku õpetaja olid koolimaja ehitamise vašta. Sie oli jo vene valitsuse kool ja parun ei sallind seda. Ta lasknd muist palka ää vedada koolimaja kruñdi pñalt. Kooliõpetaja Antõn Künnapu käind Tallinnas inspektori juures ja siss lastud mõesamiestel palgid tagasi tuua.

Ministeeriumi kool oli kahegorne maja. Sjal õppisid lapsed neli talvet. Mo pueg Annes³³ oli koolis mitu oastad ja kiitis Uuemõesa kooli. Paërgane mitšurii-nlane Raeda õpetas talle eesti kielt ja ajatööd. Sjal õppis vene kielt kaanisti easti ja luges koa vene kirjanikka.

³³ Johannes Lauristin.

K^uoolis lapsi ei pe^kstud. Õpetaja l^üöönd mõnigord lⁱnealiga poiste näppude pihta, kis tütarlapsi on kiusand.

Uuemõesa k^uooli nimetati Vloadimiri ministee-rijumi k^uooliks.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

15. Kose koolielu.

Uüdes mõisas oli kaheklässiline ministee-riumi k^uool. Esimeses klašsis oli kolm jägu ja teises kaks. Viis oastad tuli õppida.

Kui ma oasta tuhat üheksasada kümme läksin õpetajaks Uue-
mõesa ministee-riumi k^uooli, oli Lauristin siäl õpilane. Ma õpetasin
talle ajalugu, maadeteädust ja eestikeelt. Laolutunnid olid go minu
kääs. Lauristin oli kena poiss, laulis k^uoõris iästi ja oli kõege
targem õpilane klašsis. Uuemõesa ministee-riumik^uoolis oli oma
roamatukogu. Seal oli vene klassikute t^üõõsi. Lauristin luges neid
teõseid.

Minu armsam t^üõõ k^uoolis oli ajat^üõõ. Istutasin k^uooliaèda
pallu puid ja põesaid. Õpetasin lastele, kudas kodu aèda asutada
ja puude iest uoolt kañda. Isa kääst sain ise esimese õpetuse
ajandusest.

Kõue valdas oli kõege jõukam Alansi küla. Uüdes mõisas olid
rikkamad Kaõra küla jõe eärsed talud ja Kurena küla talud ies-
õlsas. Teesed olid änamasti kehvad talud.

Kose kihelgoñdas oli mitu seltsi. Kõege esimene oli Kose Muusi-
kaselts ja pasunak^uoor. Siss tuli põllumieste selts, karškusselts
„Oade“³⁴ ja Triigi k^uoolimaja selts, et uut k^uoolimaja ehitada.

Kose ümruse k^uooliõpetajad võl'sid pallud viijenda oasta süñ-
mustest osa. Olin siss Kõue valdas Triigi kaheklässilises minis-
tee-riumik^uoolis õpetaja. Magasin miõtu üõõd küla taga Metsanurga
saiinas.

Roobu seltsimajas p^eeti iga pühabä k^uoosolekuid. Reagiti
mõisnikkude ja tsaari vašta. Neid karjuti maha. Sulaste ja pere-
mieeste vahel ei tehtud èsteks vahet. Siss võttis Uuemõesa k^uooli-

³⁴ Aade.

Kuivajõe koolimajad. Vanas koolimajas (vasakul) õppis Hans Lauristin, uues koolimajas Johannes Lauristin
(Foto 1903. aastast)

Jaan Raeda kasvukodu Pearn-Antsu talu Karla külas

õpetaja Ants Velman koa taluperem'eeeste vašta sõna ja kuksus sulaseid ülesse perem'eeeste vašta aštuma.

Neid k^uoosolekuid kuksusid kokku vallavanem Roobu Kustas ja Kose villavabriku t^uõõline Ralf Tamm.

(Jaan Raeda, 75 a.,
Rae, 1951)

16. Aednik Raeda.

Mo mies Joań on sün'dind Kařla külas Pearna-Antsu talus. Ta isal oli suur aed, kus kasvas vanu õdnabuid ja pirnibuid. Sial da õppis kärnali t^uõõd tegema.

Pearna-Antsu talu oli vana suetsutalu. Talumajal oli kaks kamret, ilma aknata. Kamretel olid seena sies aogud ja aogust tuli valgust, kui riidenartsu ää või'sid. Kamretel ei olnd ahju sies, aenult sui võis sial elada. Talve elati rehetuas. Külмага sai old ahju pjal. Mo mies on p'eeruvalgusel lugend ja õppind. — — —

Mo mies oli Uuemõesa k^uooli pjal k^uoolitaja³⁵ ja juhataja. Sui tegi da ikka aedas³⁶ t^uõõd: istutas ja p^uookis õdnabuid ja pirnibuid.

Lauristin käis Uuemõesa ministeerjumi k^uoolis. Oli vaikse l^uoomuga poiss, üks parematest õpilastest oli. Ta vanaisa elas Kolu külas Tuesu talus. Poiss õppis ühtelugu edasi. — — —

Me tulime Raële oasta tuhat üheksasada kakskümmend. Meie reñtisime linna gääst selle veikse reñdimõesa ja pidasime seda reñdi pjal. Mies jäi esteks k^uooli piale edasi. Sui oli Rael ja asutas aeda. Linna lähedalt sai jašte ajasoadusi³⁷ linna viija.

Oastal tuhat üheksasada kakskümmend kuus sai mo mies peñsiunile. Ta teene silm oli natuke aige ja süda oli nõrk. Siss akkas ta aeda suurendama ja uusi puid ja põesaid istutama.

Suur külm äävitas pallu puid. Kevadi oli roagus, suurem jägu õdnabuid oli külm ää võtnd. Ta lõi kääga ja akkas külmakiñdlamaid õdnabuid siemendama ja istutama.

Ega tema voata, kas koa puud kasu annavad. Ta tieb t^uõõd rahvale. Ütleb ikka: „Suurt rõemu tieb, kui soab puu otsast õuna ja pirni maitseda ja teestele anda.“ Ta neid siemneid külvab ja tolmutab. Tahab kasvatada uusi, paramaid sortisi. Läks paerga p^uookiksi võima, enne suure külma tulekud.

³⁵ kooliõpetaja; ³⁶ = aias; ³⁷ = aiasaadusi.

Nüid on aed kolhoo-si Mitsuu-rini kääs. Troatvõrk sai ümmer aja teht. Linna inimesed käivad koa pühapäävitit aitamasa.

Meie õõnabu aed on nüid üle Liidu kuulsaks soand.

(Ann Raeda, 66 a.,
Rae, 1951)

17. Juhan Kotkas Mahtra sõjas.

Mahtra sõjast reakis Juhan Kotkas, kis elas Karla külas Ussimää talus. — — —

Juhan Kotkas oli Mahtra sõja aegas Uüdes mõisas vällavaht. Uüdest mõesast on soadetud üks sõjavää ülem Abaja mõesasse järele.

Kotkas olnd kuulsar, rakendand obused suure tõlla ette ja sõitnd ülemaga Abajasse. Sõjavägi olnd Abajast juba Mahtrasse läind. Naad sõitnd pätamata Mahtra mõisa tõllaga.

Kui nad Mahtrasse soand, siss olnd mõesa õue kui pilve rahvast täis. Vaevalt peäsand nad tõllaga mõesa eärbäri trepi ette. Ülem üpand tõlla pialt maha ja pand jooõsku Atla pööle tagasi.

Rahvas lüõõnd ennast tõlla ümmer kokku. Kuulsarile põle kedagi tehtud, ta soand tõlla ümmer kierata ja sõitnd Uüde mõisa tagasi.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

18. Mõisnikkude vastu.

Mo vennad ei sallind mõisnikka. Tuhat üheksasada viijendamal oästal olid naad kõik vällas mõisnikkude vaastas.

Vanem vend Juhan Tišler oli Peniõgi mõisas sepaks. Ta oli treikijate sõjas ja ta sai pälla ihu piale kaheksakümmend õõõpl, et ta oli mõesa piõgli kaõkõki lüõõnd. Vend oli päris lihatomp, kui ta mõesast ää tõõõdi.

Teesed vennad olid Uüdes mõisas, kui treikijad seija tulid. Meije talu taheti ää põletada. Vennad Joaõ, Tõnu ja Indrek Tišler said juõksu.

Naad olid mitu pääva Kõõrge raba pial. Kui nendele süija viilsime, tõõstsime valged rätikud ülesse.

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal.

Mo mies Andrekse saanik käis läbi linnadüöolistega. Tüöolised ja veekemoabidajad olid siss ühesküüoos tüöoliste ühisuses.

Valiti uus vallavoligogu Kuevajõe valdas. Tüöoliste ühisus viis läbi üksteist kandidoati ja peremehed viisid üheksa. Vallavane maks sai tüöoliste ulgast käsidüöoline Antun Jüri pueg Papp, kis käis ehitusetüöödel. Vana vallasekredär sai koa lahti, tema asemele soadeti linnast Plakk. Mo mies sai voligogu liikmeks. Sie oli Kuevajõe valla Lienini-aègne vallavalitsus.

Kui sakslane sisse tuli, siss pañ'di jälle tsoariaègne valitsus tagasi. Kui kodanlik leesti akkas, siss Papp oli uuest vallavanem. leesti valitsus vabastas Papi vallavanema ametist.

(Anna Tohver, 71 a.,
Nõrava küla, 1951)

20. Rapla õpetaja Kirgensohn.

(Hageri)

Rapla õpetaja Kirgenson läind aige juüre. Ta pañ'di tahmasse kotti ja peksti teda.

Peale istreiki aeti kolme kihelgonna inimesed Kohilasse kokku ja seal peksti neid. Viisid minu mehe koa kottu ära pesuvääl, ta oli aige. Kohila lukussepp ja üks Villandi mies lašti maha.

Rapla õpetaja Kirgenson laskis inimesi peksta oma akna all ja ise voaläs pealt.

Siss loaleti istreeki laulusi:

Seal õpetaja akna all,
jõe kallas ümber nii gui vall.
Seal kasvab üksik lepabuu,
taast reakida teab rahvasuu:

Ta all said mitmed surmatud,
kis enne piinal kurnatud,
neid voñni viha aluseid,
kel põletati talusi.

*Kus viitsu tuhat "oobiga
verd tõsta võis koa t'oobiga,
kus õpetaja sõna kalk,
et surm on maksi patu palk.*

(Miina Valk, 68 a.,
Pahkla küla, 1951)

21. Mahtra sõjast.

(Juuru)

Mo isa Ants Allikov oli Mahtra sõjas. Ta i soand oavata. Isa suri esimese sõja³⁸ aegas. Ta oli siss kaheksakümmend aastad vana.

Isa vend Indrek oli koa sõjas. Ta vanõkre ots oli gu sõela põhi, kuuli aukusi täis, aga Indrekul põlnd viga kedagi.

Mehi kutsuti ja aeti kokku sõjasse. Mahtra mehed pidand juba käsu beäle Abajale minema. Punasoos tulnd nendele tüdruk Tiiu vašta. Se olnd Mahtra tüdruk. Tiiu ütend: „Abajal peksetakse èrmsal kombel. Ei julge voadatagi.“ Mehed istund maha ja akkand mõtlema, mes nüid teha.

Siss läksid teestest küladest abi oõsima. Nad käisid Järlepas ja Ärglas. Ütend seal mestele: „Tulge meile abiks!“ Mehed tulndgi Mahtrasse.

Kõik läind summas mõisa kokku. Mõesa teomehed vedand seõna ajateibaid. Mehed võtnd teibad kätte ja läind sõjameeste ette. Poguõski ütend tõlgile, miks mehed ei tulnd Abajale. Mehed vastand: „Nad põle kedagi kurja teind.“

Eõteks laõti õõku. Siss tõmmand keegi mees ülema kãntõsti obuse sellast maha. Nüid oli sõda laõti. Soldatid läind Aila poole, mehed takka jãrele. Adra Mihkel, kis oli teomees Kasel, Adra talus, joosnd jãrele ja üind: „Üõlesite küll, et ei soa kuraditõst jãgu, aga nõõ, meõsa joõsid teõsed!“ Soldat pillus talle metsast kuuli. Adra Mihkel kukkus ja jãi maha.

Võedumehed tulid Mahtrasse tagasi. Viinãkõõgi uks lõhuti laõti. Viinãvoadid toõdi vãõõla.

Tilli talu sulane Mihkel läind dãrbãri sisse ja viind õõmani

³⁸ Esimese maailmasõja.

rohuaèda. Ühes teeste meestega akkand ta õpmanid peksma. Õpman palund küll: „Kulla Mihkel, mis ma olen teind, et sa mind lopsid!“

Tilli talu pererahvas olid mõesaga tuttavad. Tilli peremees Ottu Lešman läind mõisa õpmanile järele. Teda põle tahetud mõesa ligi lašta. Andrekse talu peremees Mart Leibok tulnd vašta ja ütend: „Kus sa, kurat, lähäd? Mul põle teist kinisu ollagi.“ Mart Leibok soand oavata. Tilli peremees peastnd õpmani meeste kääst ära ja viind ta Järlepa mõisa. Tilli talu oli usklik ja palverahvas. Sulane tulnd koju ja ütend: „Ma an' sin õpmanile ea vafi!“ Peremees pahandand, miks ta nii teind.

Peäle sõda tehtud üks laul:

„Rumal tegu oli see,
et õpmani jät'sid elusse,
kis neid kõiki ära tuñ'dis
ja siss kohtu kätte an'dis“.

Mahtra mehed joosid illem meisa. Mõni uputas enese ära. Nad ei tohtind ütelda, et oavata on soand. Erm oli suur.

Vangid pañ'di tappi ja viidi tapiga Talina. Sealt toodi mehed tapiga Mahtrasse. Neid karistati vällal. Viiskümmend soldatid pañ'di kummagisse ritta ja kaks korda käis vang pallalt nende vahelt läbi.

Terisiuse pojapoeg ütend, et nad seetse oastad on käind, kui Siberisse soand. Seal olla Mahtra küla omi asunduses.

(Mihkel Allikvee, 85 a.,
Mahtra küla, 1950)

IV. VORU MURRE

VANAAEGSEST PÖLLUPIDAMISEST

Kogunud E. Siil.

1. Talurahva elust-olust üldiselt.

Mis sääl vanast siss viij är ess olõ?, mõisat pidit or'jama üma leevaga?, üma rõivaga?, ümmi riistuga?, ilma palgaga?, ilma nurisamada?. K'ia rahulõ ess olõ?, herräle nigu^v vašta nakaßs, tyy viidi talli manu?, anti üma kuuskümmend kukrohe, nurisnu^s siss vaij tennü^v vaij ollu?; seeñi^k ku^j jäl^k kuuskümmend saijt. Tyy oll tyy põllupidamine ja^k kijik.

Siss ku^m maⁿ naksi elämä ja^t taad pla^tsi pidämä jah, siss tulliva^j joba ostukotussõ^v vällä. A siss, kiä jälⁿ nigu[?] ostuala^v võtta ess jõvva?, siss noil ollv jäl^k kandidatsiv jah, riindikotussõ^j jah. Rinti tull iks maßsa niij, kuiss kotussõ kroñt suur oll. Ku^k kroñt oll katssada vakamaad suur, siss tull maßsa kah katssada ruublit raharinti ja^s siss naa^t tükü^v vaij, tetä?. Noid oll jälh ekä vikati tüüd, niguⁿ naa omma?: kaera, siss rükä, vikki, niiduhaina, ristik-

Tõlge: Mis seal vanasti siis veel ära ei olnud, mõisat pidid orjama oma leivaga, oma rõivaga, oma riistadega, ilma palgata, ilma nurisemata. Kes rahul ei olnud, härrale nagu vastu hakkas, see viidi talli juurde, anti oma kuuskümmend kuklasse, nurisenud siis või teinud või olnud, seni kui jälle kuuskümmend said. Too oli too põllupidamine ja kõik.

Siis kui ma hakkasin elama ja seda kohta pidama, jah, siis tulid juba ostukohad välja (s. t. hakati talusid päriseks ostma). Aga siis, kes jälle nagu ostu alla võtta ei jõudnud (ostusumma tasuti pikema aja kestel), siis neil olid jälle kandidkohad, jah, rendikohad, jah. Renti tuli ikka maksta nii, kuidas koha krunt suur oli. Kui krunt oli kakssada vakamaad suur, siis tuli maksta kah kakssada rubla raharenti ja siis [olid] need tükid või, teha. Noid oli jälle iga vikati tööd, nagu need on: kaera, siis rukist, vikki, niiduheina, ristikheina,

haina, naid ekä ütte kats postivaHet pañda. Kartlit oll üts posti-
vahe^v võtta. Siss ku^s siss tuu tüü kikk är^t teit, siss jäi kats
ruüblit postivahe päält iks mašmada?, läts tuu tüü iist. A gu
är^{ess} jõvva^t tetä?, siss tull jäl^k kats ruüblit postivahe päält
manu^m mašsa.

Siss jah, mõisnigu^k kah iks ess saa[?] inäp niij ümmà volli
aija?, inne pešmise olõ iks mä^k kah ärⁿ nännü? ja olõ iks ešš kah
kubija käest ülekühmä är^s saanu?. Kaeⁿ naa^k kubija?, naa[?] olli?
iks nurmi pääl inemiisi takast tsuškman. Näid oll iks üma kolm,
neli tükkü nurmõ pääl. Tuu kiä mullõ leij, mul om tää põrõhõl-
la^k kah viij niij selgehe meelen, silmi iin, iks õkva niigu? eilä?
olõšs ollu?

T'ää oll sääne piidsavarrõ sugunõ peenike mišš, häšte tsäpe,
säantse^p peenikese^p pikä^s seereⁿ niigu^k kurõl inne, siss seerega^s saa-
pa[?] olli^t täl jalan. Niina oll täl õkva puñkti päält sääne niigu^k kulli
nokk: keškelt oll kühmän, niij pikk, et küündü piaaigu mokõni,
allapoolõ kõvõõr^t jah, ots häšte peenike. Miij^k kufsimiigt^t tedä iks
kullinokiss ja^k kurõseeress, tõist nimme tälle ess kuulõki. Tuu
va^k kullinokk oll näist kah kigõ jälemb. T'ää iks ütteluku
mugu^k karõl iks inne üte niina alt tõsõ ala[?] ja^m mugu^t tänit inne.
K'iäki ess mõista^k kunagi[?] niij tetä^k ku^t tää tahtsõ. Puhha kikk

neid igauhte [oli] kaks postivaHet¹ [kokku] panna. Kartulit oli üks posti-
vahe võtta. Siis, kui siis tolle töö kõik ära tegid, siis jäi kaks rubla postivahe
pealt ikka maksmata, läks selle töö eest. Aga kui ära ei jõudnud teha, siis
tuli jälle kaks rubla postivahe pealt juurde maksta.

Siis jah, mõisnikud kah ikka ei saanud enam nii oma voli ajada, aga peks-
mise olen ikka mina kah ära näinud ja olen ikka ise kah kupja käest üle kühmu
ära saanud. Vaat, need kupjad, need olid ikka nurmede peal inimesi tagant
torkimas. Neid oli ikka oma kolm, neli tükki nurme peal. Too, kes mind löi, mul
on see praegu kah veel nii selgesti meeles, silmade ees, ikka otse nagu eile
oleks olnud.

Ta oli säärane piitsavarre taoline peenike mees, hästi käbe, säärased peeni-
kesed pikad sääred nagu kurel vaid, siis säärsaapad olid tal jalas. Nina oli tal
otse punktipealt säärane nagu kulli nokk: keskelt oli kühmus, nii pikk, et küün-
dis peaaegu huulteni, allapoole kõver jah, ots hästi peenike. Me kutsusimegi teda
ikka kullinokaks ja kuresääreks, teist nime tal ei kuulnudki. Too va kullinokk
oli nendest kah kõige jäledam. Ta ikka ühtelugu muudkui kargles ikka vaid
ühe nina alt teise alla ja muudkui tänitas aina. Keegi ei mõistnud kunagi nii

¹ postivahe = 2 riia vakamaad; vrd. ka lk. 38 märkus 12.

ollil¹ laisa². Ku¹ tull, siss tull nigu^r rüüsäga^{s2} sälgä. Pesse jalguga[?] inemiisi, nuuf tyy käve tal üttepuhku käen nigu^p plaksölös inne. Siss vahel, siss ku[?] arvaás, siss leij jäl^m minõ inemise kartsu. Kardsumaja tyy oll jälle likõ, mugu¹ leemet inne, pümme ja^k külm. Jaanipäävä aigu kah ollil[?] ijä huñikuⁿ nukan. Mugu¹ leij inemise sinnä^s sisse, ess andat^t talle juuva[?] ei^s süvvä[?] ei^m midägi[?]. Laássõ olla^m mugu[?], seeñi^k ku^s siss hääss arvaás, siss laássõ vällä siss. Inemine oll är^k külmänü[?], kañgõss jäänü[?], ess mõista[?] ed'imält õkva midägi[?], a tää juusk jälh õkva uma rüüsäga^s sälgä. Ma^k kaj ess, et näüss, kas kargass no^j jalguga^k kah otsa vaij. Va[?] igävene jälle inemise tükk oll tyy külh. Kon tää luutüküⁿ no^m mädänäse[?]!

Tyy saa rōibõ[?] ollgi tyy, kiä mullõ kah leij. Ütskõrd oll, kevājäne aig oll, ma¹ lätsi mõisahe esä iist kartlit panma. A siss, tyypäiv jälh õkva ütte miist talli man pešti. Kae[?] umalõ asjalõ iks saijt minnä[?], tyy mant kah. Ma^k kah, himmu oll nätä[?], panni siss kartli korvi iila³ pääle maha[?] ja¹ lätsi lepikohe, säält siss hiile kraavõ pite talli taadõ. Kubija[?], ess kiäki, ess näe^m midägi[?]. Siss säält tallitakan siss püüse iks aija pilu vahelt sisse vahti, inne, nätä[?] ess olõ^m midägi[?]. Miiss oll kah niij vaiki, et tää ess tii[?] ellügi[?]. Ma^{ss} kuulõ^m muud midägi[?], ku^s saksa^k kärgevä hirmsahe.

² rüüss 'rahe'; ³ iilas 'vagu'.

teha, nagu ta tahtis. Puha kõik olid laisad. Kui tuli, siis tuli kui rahehooga selga. Peksis jalgadega inimesi, nuut see käis tal üttepuhku käes, nagu plaksles aina. Siis vahel, siis kui arvas, siis lõi jälle mõne inimese kartsu. Kartsumaja, see oli jälle märg, muudkui leemendas aina, pime ja külm. Ka jaanipäeva ajal olid jäähunnikud nurgas. Muudkui lõi inimese sinna sisse, ei antud talle ei juua, ei süüa, ei midagi. Laskis olla muudkui seni, kui siis heaks arvas, siis laskis välja [siis]. Inimene oli ära külmanud, kangeks jäänud, ei mõistnud esialgu lotsel midagi, aga ta jooksis jälle otse oma rahehooga selga. Ma vaatasin ise, et näis, kas kargab nüüd jalgadega kah otsa või. Va igavene jäle inimesetükk oli too küll. Kus ta luutükid nüüd mädanevad!

Toosama raibe oligi too, kes mind kah lõi. Ukskord oli, kevadine aeg oli, ma läksin mõisa isa eest kartuleid panema. Aga siis, tollel päeval jälle just üht meest talli juures peksti. Vaat, omale asjale ikka said minna, töö juurest kah. Ma kah, himu oli näha, panin siis kartulikorvi vao peale maha ja läksin lepikusse, sealt siis hiilisin kraavipidi talli taha. Kupjad, ei keegi ei näinud midagi. Siis seal talli taga siis püüdsin ikka aia pilu vahelt sisse vahtida, aga näha ei olnud midagi. Mees oli kah nii vait, et ta ei teinud häältki. Ma ei kuulnud muud midagi, kui saksad kärkisid hirmsasti. Mees ajas rõivad selga ja läks

Miiss aij rõiva^s sälgä ja^l läts värest vällä. Saksa^k kässivä^t täl kodu^m minnä[?] ja jumala käest an^diss pallõlda, et tää om herrä vašta eßsünü[?] Tuu oll kaigõ miiss, tää iks kuigi oll vašta naanu, tää ess lää^k kodu[?] ess kohegi[?] mugu^t tull nurmõ pääle, võtsõ adra pää peiju jaⁿ nakaßs iilit ajama. Ma[?] hoisõ innäst iks tiä lähkeiste. Tää hojaß, tassakõistõ hojaß veidike, muud midägi[?] jalgu leij niij kõvva, et suurõ^m mulgu^l jäivä^m mulla sisse ja^s siss, ku iila otsa man iks ümbre käändse, siss tõmmaßs atra niij kõvastõ ja häkki, et olõss kas vaij kigõ hobõsõkronuga^p perrä võtnu[?] Tää ess kae^k kellegi pääle. Ma^v vahe iks tedä, iñdäl silmä^t tsilgivä[?] ja eßs pañni iks kartlit. Kae^k kub^lijas vaij vana^t tuu kullinokk nägi tuu ärh. Maⁿ näij küll, kuⁿ näüdäßs tõsõlõ käega[?] ma ss mõista tuust midägi[?] Kae^s siss ku^t tull manuj ja^t tõmmaßs mu^r rinnust kiñni[?] siss vana^k kullinokk lahksõ mullõ ümbre kühmä. Ma^l leij innäst sirgu, kae^l leij ülepää ñao ette, eßs kaij, et lahu nüüd nipallu ku^s sa^t tahat. Eßs kaij, et küll^l tulõ aig, ku^m ma^s sullõ kijik tasu, ku^s sa^s seeñi[?] elässi inne.

Kiik terve nurmõ täüs rahvast, kijik vißksiva^k korvi^m maha[?] ja^s saisativa[?] Kub^lija^p pañni^r rüükmä ja^v vana^k kullinokk juusk ñigum^r maru piñi üttest tõistõ. Mul oll sääne viha, et ma olõss tää lahki kiisknu[?] inne valluss ess olõ^m mul küll. Kae^m mul taa piht-

väravast välja. Saksad käskisid tal koju minna ja jumala käest andeks paluda, et ta on härra vastu eksinud.* Too oli kange mees, ta ikka kuidagi oli vastu hakanud, ta ei läinud koju, ei kuhugi, muudkui tuli nurme peale, võttis adrapea pihku ja hakkas vagusid ajama. Ma hoidsin ennast ikka tema lähedusse. Ta oigas, tasakesi oigas veidike, muud midagi, jalgu löi nii kõvasti, et suured augud jäid mulla sisse, ja siis, kui vao otsa juures ikka ümber pööras, siis tõmbas atra nii kõvasti ja äkki, et oleks kas või kõige hobusekronuga taha võtnud. Ta ei vaadanud kellegi peale. Ma vahtisin ikka teda, endal silmad tilkusid ja ise panin ikka kartuleid. Vaat, kubjas, või vana too kullinokk, nägi selle ära. Ma nägin küll, kui näitas teisele käega, ma ei mõistnud sellest midagi. Vaat, siis kui tuli juurde ja tõmbas mu rinnust kinni, siis vana kullinokk lõhkus mulle ümber kühmu. Ma lõin ennast sirgu, kae lõin üle pea nõo ette, ise vaatasin, et lõhu nüüd nii palju kui sa tahad. Ise vaatasin, et küll tuleb aeg, kui ma sulle kõik tasun, kui sa seni elaksid vaid.

Kõik, terve nurme täis rahvast, kõik viskasid korvid maha ja seisatasid. Kupjad panid röökima ja vana kullinokk jooksis nagu marupeni ühest teise. Mul oli säärane viha, et ma oleksin ta lõhki kiskunud, aga valus ei olnud mul

kask särgil⁴ all hammõ⁵ pääl ja^s siss nahast kaskapüksi⁹ olli^k kah jalan, iks tõiisil all; valluss ess olõ⁹, viha oll.

Siss olliki iks kiiigil inemiisil suvõl kah pihtkaska^s sälän jaⁿ nahkpüksi^j jalan. Ihu leemet kül^s sälän kañgõ kuumaga⁹, inne tuust ess olõ^m midagi⁹, malgavalu^j jäivä^k kaskahe . . .

Mu⁹ esä oll ütessäkümmend ütessä aastat vana, ku^t tää är^k kuuli. Tuud ma^t fiijä külⁿ niij selgehe, et tää om sündünü⁹ ütstuhat säidsesada ütessäkümmend neli. T'ää kadunukõ orja^{ss} uma eluaig mõisat. T'ää tiiidse külh, kuiss tuu sääl kiiik oll. Ääss siss tõiistõ ess saaki, siss pid'i egäüts or'jama mõisahe. Egä platsi päält, ku oll iks viil niij suurõmb kroñt kah, siss oll iks uma neli-viis tükki egä päiv mõisan. Ääss siss iks tõiistõ ess saaki. Ku oll viil niij, et oll ummi, siss iks pessi^v viil kuigi^t läbi. Ku ummi ess olõ⁹ ja^t tiiid är^{ess} jõvva^t tetä⁹, siss ku^{ess} ess võta^s sulast, siss mõisa pañd sinnä⁹ orja, kon tiiuga inemise^t tükevä perrä jäämä.

Ääss siss oll inemine õkva^v niigu üts lupard mõisniigu käen. T'ää tegi orjaga õkva mistä ess arva^{ss}. Külnä^v vahetiva orjõ pinnega⁹, tsirkõga⁹, külnä^m mõiväⁿ näid, ostiva⁹ ja^v vahetiva⁹ ja^t teivä^k kikkõ, midäⁿää^v viil mõistiva⁹.

Kaeⁿ niij oll kah ollu⁹, et ku^t tälle miini oll niigu^v vastalidsõss

⁴ särk 'kuub'; ⁵ hamõ 'särk'.

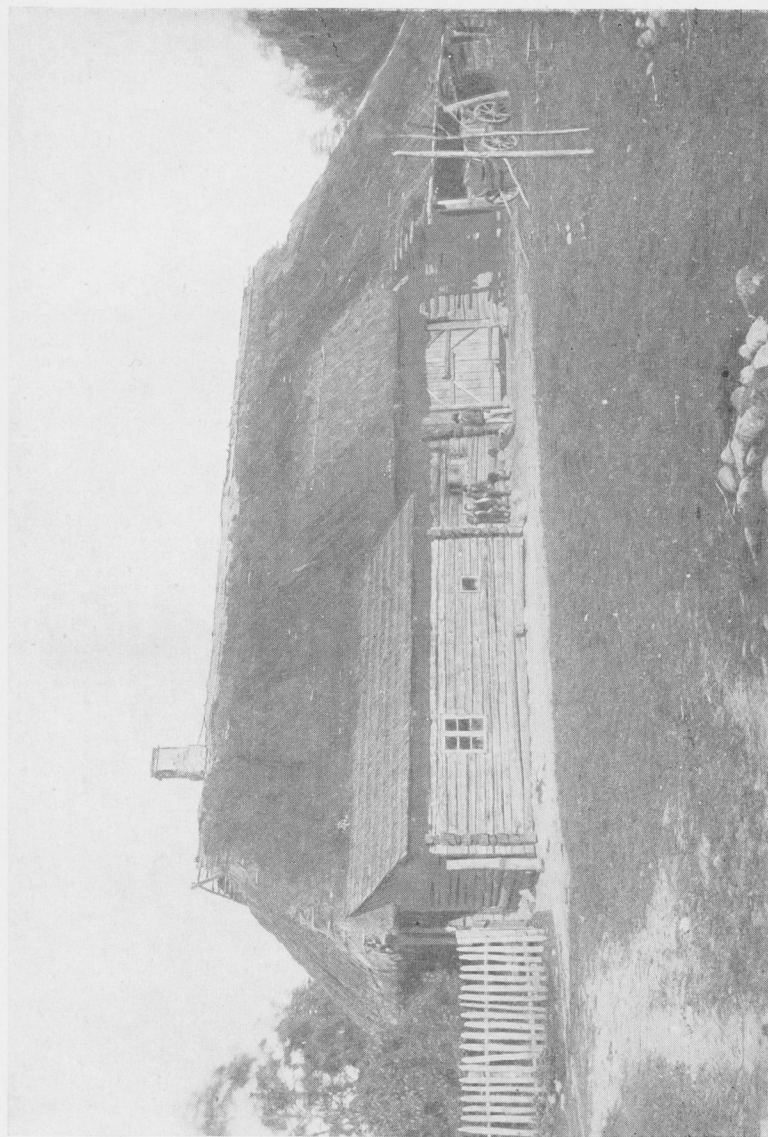
küll. Vaata, mul see pihtkasukas [oli] kuuel all särgi peal ja siis nahast kasukpüksid olid kah jalas, ikka teistel all; valus ei olnud, viha oli.

Siis olidki ikka kõigil inimestel, suvel kah, pihtkasukad seljas ja nahkpüksid jalas. Ihu leemendas küll seljas kange kuumaga, aga sellest ei olnud midagi, malgavalud jäid kasukasse . . .

Mu isa oli üheksakümmend üheksa aastat vana, kui ta ära suri. Seda ma tean küll nii selgesti, et ta on sündinud [aastal] ükstuhat seitsesada üheksakümmend neli. Ta kadunuke orjas oma eluaeg mõisat. Ta teadis küll, kuidas too seal kõik oli. Egas siis teisiti ei saanudki, siis pidi igaüks orjama mõisat. Iga koha pealt, kui oli ikka veel nii suurem krunt kah, siis oli ikka oma neli-viis tükki iga päev mõisas. Egas siis ikka teisiti ei saanudki. Kui oli veel nii, et oli omi, siis ikka löid veel kuidagi läbi. Kui omi ei olnud ja tööd ära ei jõudnud teha, siis kui ise ei võtnud sulast, siis mõis pani sinna orja, kus tööga inimesed kippusid maha jääma.

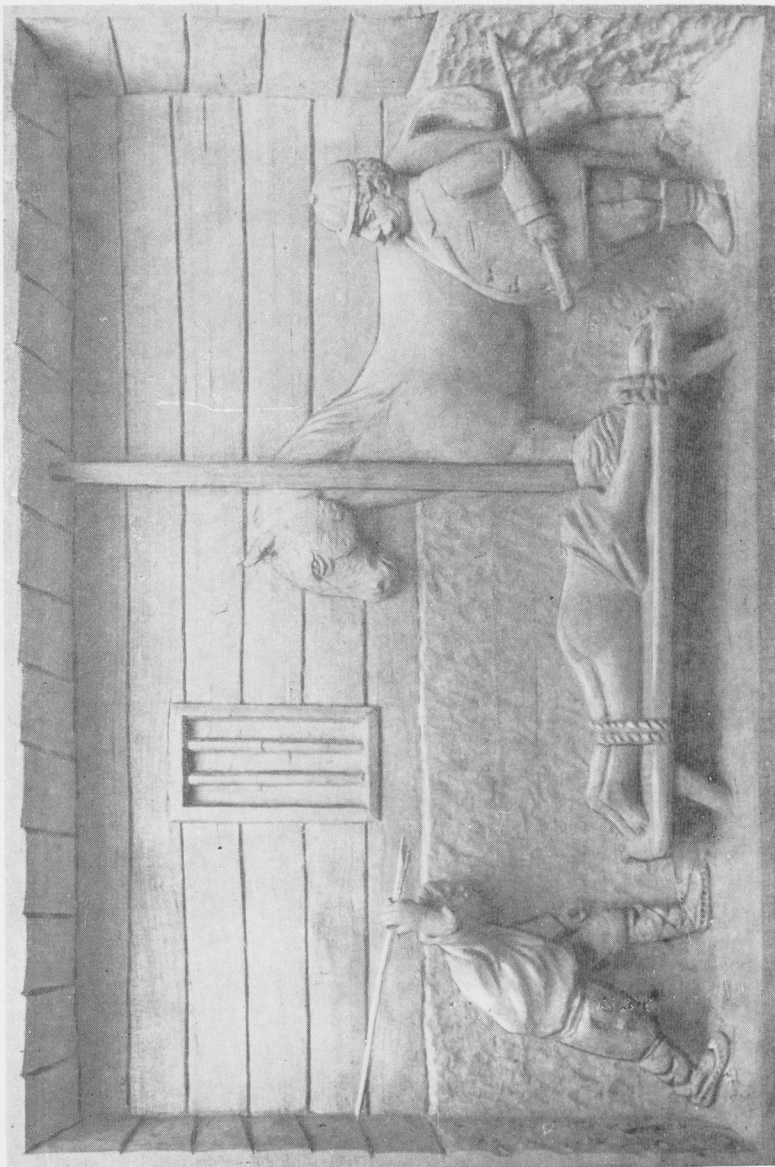
Egas, siis oli inimene just nagu üks lupard mõisniku käes. Ta tegi orjaga otse, mida ta ise arvas. Küll nad vahetasid orje koertega, lindudega; küll nad müüsid neid, ostsid ja vahetasid ja tegid kõike, mida nad veel mõistsid.

Vaat, nii oli kah olnud, et kui talle (s. t. mõisnikule) mõni oli nagu vastu-

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Vana talumaja Urvastes

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Peks mõisa tallis. J. Jõ e puunikerdus

saanu?, siss ümmõtõgi^v võtnu? ja^s saatnu? ja^v vahetanu^t tyy ütskijk kas siss mehe vaij naisõ vaij, minõ pini vaij tsirguga ümbre ärh. Ääss tää tyyust ess küüsü?, kastä oll naisõmiyss vaij poissmiyss, ess küüsü^t fää tyyust midägi?, fää tegi õkva tyyud, mistä ess tahtsõ, ääss kiä siss vasta naata ess tohi?. K'iä nigu^m midägi^v viil üllemä läts, toolõ siss tõmmaßs inne viil kere kuumass ja^s siss saatsõ minemä. Ess olõ^t täll tyyust midägi?, kastä laßsõ sullõ suutäve süvvä anda vaij maotäve malku, tyy oll tal ütskijk. T'ää tegi niij, kuiss fää ess tahtsõ.

2. Sulase elust.

Teoor'jusõ aigu perremehel vaij platsipidäjäl, tal oll iks tyyust paremb ku^s sulasõl, et fää oll iks ess siss kotun. T'ää ess tegi iks kodutsõ tyyü, fää oll iks palga maßja, tal oll iks paremb. Ääss no^s sulanõ platsipidäjäle kül^t tyyüid ess tii?. Platsipidäjä maßsõ sulasõlõ palga, andsõ söögi kõhtu, rõiva sälgä, kijk tüüriista? ja^k korlina jah, inne tyyü tegi fää mõisahe. Kortinna tyyud no? ess olõki kül^m määnestki, tyyu rehetarõ kambrökõnõ oll, sääl siss olliva^k kijk kyyun. Talvõl ku^k kaigõ^k külmä? olliva?, siss tyyüdi viil sinnä^s samma kijk tsiapõrssa? ja voonakõsõ? ja^k kanasõ^k kokku. Sügüse rehepessü aigu kuivatati vili kah sälsaan, aeti lina^j ja^k kijk. Mis sääl siss viil kortinna oll viil sulasõl õigõ olla?. Tal kah iks tyyu sängütükk kõngi kambrõnukan oll. Miinikõrd ess olõ^t tyyud kah,

meelseks saanud, siis ometigi võtnud ja saatnud ja vahetanud tolle, ükskõik kas siis mehe või naise või, ära ümber mõne koera või linnuga. Egas ta sellest ei küsinud, kas ta oli naisemees või poissmees, ei küsinud ta sellest midagi, ta tegi otse seda, mida ise tahtis, egas keegi siis vastu hakata tohtinud. Kes nagu veel midagi ütlemä läks, tolele tõmbas enne veel kere kuumaks ja siis saatis minema. Ei olnud temal sellest midagi, kas ta laskis sulle suutäie süüa anda või maotäie malku, see oli tal ükskõik. Ta tegi nii, nagu ta ise tahtis.

Teoorjuse ajal peremehel või kohapidajal, tal oli ikka sellepoolest parem kui sulasel, et ta oli ikka ise siis kodus. Ta ise tegi ikka koduse töö, ta oli ikka palgamaksja, tal oli ikka parem. Egas nüüd sulane kohapidajale küll tööd ei teinud. Kohapidaja maksis sulasele palga, andis söögi kõhtu, rõivad selga, kõik tööriistad ja korteri, jah, aga töö tegi ta mõisale. Korteri, seda nüüd ei olnudki küll mingisugustki, see rehetare kambrikene oli, seal siis olid kõik koos. Talvel, kui kanged külmad olid, siis toodi veel sinnasamasse kõik seapõrsad ja tallekesed ja kanad kokku. Sügisel rehepeksu ajal kuivatati vili kah sealsamas, aeti lina ja kõik. Mis seal siis veel korteri oli [veel] sulasel õige olla! Tal kah ikka see sängütükk kusgil kambrinurgas oli. Mõnikord ei olnud seda kah,

magasi nisaa parsil vaij kon saij inne. Suvõl tää no ess tulõki iks pallu kodu?. Suigat sälsaan, koõgi puhmun vaij kammu⁶ kõrval tyy tsipa är^j jah, nakaßs jäl^m mugu^l lüümä inne. No^p puülbä-õdaguss, siss tull iks tää kah suvõl kah kodu?. Puülbä käüti jo^s sannan, pühäbä minti iks jäl^k kerkohe. Tää kah iks läts jah kerkohe.

Erälde süümist iks tan Urvastõn kül^{ess} kuulõ?. Ku iks sulanõ kah kotun oll, siss seivä? iks kijik ütēn, tyydsamma süüki midä oll. Inne siss, ku^t tää mõisahe teolõ läts, siss pañti tälle nädäli leeväkott ütēn. Midä tälle siss viijl pañti muud ku^r räimi, aganist leibä ja^p pütüga^p pohkatsit⁷ kah. Minõn paigan viijdi kül^s süüki perrä, minõn paigan ess olõ^t tyyd midägi?

Üts pērnainõ tan Urvastõn pañnu sulasõlõ teolõ veidüs süüki ütēn. Sulanõ kah, misa iks tiijt, kellegilegi^m midägi üteldä eij olõ?, a^s siss ütskõrd kah võlnu^l leeväkoti sälgä ja^l lännü^m minemä. Aⁿ niigu^s saanu^k kua taadõ tanumahe, niij istnu^s sinnä^m maha? ja^s sõõnü anumakõsõ^t tühäss ja^t tsusanu aijasaiba oisa kuijuma. Eßs ütelnü?, et nakka maⁿ naid anuma rōipit viijl kañma, mis taa kah mehel süvvä? om. Siss ku^s siss puülbä kodu^t tullu?, siss võl-

⁶ k'amm 'väike heinahunnik'; ⁷ pohkats 'rukkijahust kõrt (poolkeedetud ja hapendatud)'.

magas niisama parsil või kus aga sai. No suvel ta ei tulnudki ikka palju koju. Suigatas sealsamas, kusagil põõsas või heinasao kõrval see vähe aega ära, jah, hakkas jälle muudkui lõõma aga. No laupäeva õhtuks, siis tuli ikka ta kah suvel [kah] koju. Laupäeval käidi ju saunas, pühapäeval mindi ikka jälle kirikusse. Ta kah ikka läks jah kirikusse.

Eraldi söömist ikka siin Urvastes küll ei kuulnud. Kui ikka sulane kah kodus oli, siis sõid ikka kõik ühes seda sööki, mida oli. Aga siis, kui ta mõisasse teole läks, siis pandi talle nädala leivakott ühes. Mida talle siis veel pandi muud kui räimi, aganast leiba ja pütiga kõrti kah. Mõnes kohas viidi küll sööki järele, mõnes paigas ei olnud midagi sellist.

Üks perenaine siin Urvastes pannud sulasele teole vähe sööki ühes. Sulane kah, mis sa ikka teed, kellelegi midagi ütelda ei ole, aga siis ükskord [kah] võtnud leivakoti selga ja läinud minema. Aga nagu saanud koja taha külatänavale, nii istunud sinna maha ja sõõnud anumakesed tühjaks ja pistnud aiateiba otsa kuivama. Ise ütelnud, et hakka mina neid anuma raipeid veel kandma, mis see ka mehel süüa on. Siis, kui siis laupäeval koju tulnud, siis võtnud aia otsast anu-

nu[?] aija otsast anuma^k kah ja^v veenü^k kodu[?]. Kae^t tää muud tetä[?] ess saa[?], siss pilga^{ss} pernaist jäl^t tuuga[?].

Sulasõ palk oll niij, et ku oll iks naisõga^s sulanõ, siss tuu oll iks niij umal söögil ja umal rõival kah. Siss tälle anti iks uma pund linnu ja lasti lammas pidada jah. Nainõ siss tegi jäl^t tuu rõivass. Villä kah iks anti tälle jah. Mõnikõrd ku oll iks jäl^m midägi säänest, siss seiväl jäl^k kijik[?] ütest talulavvast. No^p paar^r ruublit raha kah iks anti är^s sulasõlõ aasta ko[?]silõ. Ääss siss no^t tuu paari ruubli i[?]st midägi ess saa[?] ess, tää oll kah, niigu asjass inne.

Ku^p poissmijss sulanõ oll, siss toolõ and iks talu rõiva^k kah. Pakladsõ[?] iks ollit^t teon käümise rõiva[?]. Kerku rõiva[?] iks and kah perremijss; nuu[?] olliv jäl^v villatsõ[?]. Ääss näänⁿ no^p parra^k küll ess olõ[?], ihu iks kaisõ ärh ja^v villanõ tää oll, muud ess olõ^m midägi[?]. Ääss siss sulasõl no^m mäantsitki häid rõivit ess olõ[?]. N'ää olliv joⁿ niij paigatu[?] ja^p puñnitü[?], et veerest mugu^t tilpñiva[?] inne. Ärh ollit harinu[?], tuust ess panõ^t tähelegi[?].

Keväjä, siss oll iks jüripäävä aigu, oll sulasõl kah kotussõ vahetamine. Siss ku^t tää är^t läts vahtsõ kotussõ pääle, siss nädäli peräst, siss tõij vana perremehe rõiva^t tagasi. Ääss, tüüd tull tetä^v vahtsõ perremehe man nisaa niigu^v vana man, inne miñi iks oll paremb ku^m miñi. Miñõn paigan oll niij ollu[?], et niigu^r rehepessü aigu jah,

mad kah ja viinud koju. Vaat, ta muud teha ei saanud, siis pilkas perenaist jälle sellega.

Sulase palk oli nii, et kui oli ikka naisega sulane, siis see oli ikka nii omal söögil ja omal rõival kah. Siis talle anti ikka oma pund linu ja lasti lammas pidada, jah. Naine siis tegi jälle tolle rõivaks. Villa kah ikka anti talle jah. Mõnikord, kui oli ikka jälle midagi sellist, siis sõid jälle kõik ühest talulauast. No paar rubla raha kah ikka anti ära sulasele aasta kohta. Egas siis nüüd tolle paari rubla eest midagi ei saanud, ta oli kah nagu asjaks enne.

Kui poissmees sulane oli, siis sellele andis ikka talu rõivad kah. Takused ikka olid teol käümise rõivad. Kirikurõivad ikka andis kah peremees; nood olid jälle villased. Egas nad nüüd parajad küll ei olnud, ihu ikka kattis ära ja vilane ta oli, muud ei olnud midagi. Egas siis sulasel nüüd mingisuguseidki häid rõivaid ei olnud. Need olid ju nii paigatud ja punnitud, et äärest muudkui narmendasid vaid. Ära olid harjunud, seda ei pannud tähelegi.

Kevadel, siis [oli] ikka jüripäeva ajal, oli sulasel kah koha vahetamine. Siis, kui ta ära läks uue koha peale, siis nädala pärast, siis tõi vana peremehe rõivad tagasi. Egas, tööd tuli teha uue peremehe juures niisama nagu vana juures, ainult mõni ikka oli parem kui mõni [teine]. Mõnes kohas oli nii olnud,

siss perremiiss heidänü^m magama ja^p pännu^t tōsō jala suurõvarba otsapääle tōsō jala kondsa. Siss niigu^t tuu tōnō jalg taa suurõvarba päält maha^s sadanu inne, niij hüpanüt tää üless ja[?] ajanu^s sulasō üless rehetapõt maha[?] ajama ja[?] ess heidänüt tagasi magama. Minõn paigan käätü jäl^k kikka perrä. N'igu^k kikass kir'gnü inne, niij ollu^r reहेle minek kah. Tuu üteldü joba iks niij hõdagu ärh. Esä üteli, et vahel oll kül^k kikka pääle niij süä täüs, et olõss tää õkva maha^l lõönü[?], niij makuss ollu uni.

Perremiiss sai iks ess hiri^{ge} tõmmata, tal oll iks tõisi, kedä tää suu^dsō. Tal iks oll pallu par^emb ku^s sulasōl. T'ää saatsō iks ymmi laisi külli jah, iks taha^k kreiskülli jah, kihkonnakülli jah. Sulanō ess mõista^l lukō[?], ess tunnō^t tää tähtigi[?], ess mõista^k kirutada[?], ess tunnō^r rahakir[']ja ess midägi[?]. Ku^k kohegi[?], niiguⁿ nekrodiss mineki aigu jah, tull vaja ymma nimme kirutada[?], siss tää tegi inne kolm risti ala[?]. Kost tää külli sai, kes tää sinnä^l lassō. Üteldi, et eij olō[?] orjal vaja raamatut lugōda[?], siss saa tää pallu targass jaⁿ nakkass perremehele vašta.

Teoorjusō aigu oll sulanō tuu perisoiri. Tal ess olō^m muud ku^t tüüd tetä[?] ja ker^kun patu[?] andiss pallōlda[?]. Süvva^s sai tää väega veidü[?] ja^m magada^s sai tää kah veidü[?]. Niij oll vanast sulasō tüü ja^p palk. Saabast ess olōki. Pargitu^t tsuvva[?] olli[?],

et nagu rehepeksuajal jah, siis peremees heitnud magama ja pannud ühe jala suure varba otsa peale teise jala kanna. Siis, nagu too teine jalg aga selle suure varba pealt maha kukkunud, nii hüpanud ta üles ja ajanud sulase üles rehetape^t maha ajama ja ise heitnud tagasi magama. Mõnes kohas käidud jälle kuke järgi. Niipea kui kukk vaid kirenud, nii olnud reहेle minek kah. See üteldud juba ikka nii õhtul ära. Isa ütles, et vahel oli küll kuke peale nii süda täis, et oleks ta otse maha lõönud, nii magus olnud uni.

Peremees sai ikka ise hinge tõmmata, tal oli ikka teisi, keda ta sundis. Tal ikka oli palju parem kui sulasel. Ta saatis ikka omi lapsi kooli jah, ikka sinna kreiskooli jah, kihelkonnakooli, jah. Sulane ei mõistnud lugeda, ei tundnud ta tähtigi, ei mõistnud kirjutada, ei tundnud rahakirja, ei midagi. Kui kuhugi, nagu nekrotiks mineku ajal jah, tuli vaja oma nime kirjutada, siis ta tegi vaid kolm risti alla. Kust ta kooli sai, kes teda sinna laskis? Uteldi, et ei ole orjal vaja raamatut lugeda, siis saab ta liiga targaks ja hakkab peremehele vastu.

Teoorjuse ajal oli sulane too pärisori. Tal ei olnud muud, kui tööd teha ja kirikus patud andeks paluda. Süüa sai ta väga vähe ja magada sai ta kah vähe. Nii oli vanasti sulase töö ja palk. Saabast ei olnudki. Pargitud pastlad olid,

⁸ rehetape — viljalade, mis asetatud rehepõrandale peksmiseks.

noid sai sulanõ kah üte paari niij kerkun käümise jaoss. Muidu olli täl iks viisu jalan. Nuut tullit täl indäl ess kuta? Nää^k koeti iks lõhmussõ ja^p paiju niidsõst⁹. Lõhmussõ niidsõ iks pallu mujal ess olõ[?] ku^p Petserin, säält käüti näid iks keväjä tooman. — — —

Ääss, nää olli^v väëga hääl jalan. Nigu haina aigu jah, tsuügõga havvussõj jala[?] ärh, nahk eij lasõj jo^l ligõhõt¹⁰ läbi, hoit vii kavva kiinni[?] ja^t tyy havvutass jala ärh. Viisu ommaⁿ nisaa niigu^s sõgõl inne. Kae^p proomi^s sa^s sõglaga^v vett kanda, kae^k kas jääss midägi pääle, eij jää^m midägi[?]. Viisu^k kuiviva^l joba essindäst jalan ärh, jalg oll alati kuiv sehen. Sulasõ^k kannivaⁿ näid talvõl kah, inne talvõl nääⁿ no^k kül ess olõ^s suurõ[?] asja[?], kae[?], är ijätivä^l jalga. Pallu narisõ pid'it ala^p panma, muidu^k külmi^v jala[?] ärh; sijs olli^l jäl iks jala^s suurõj ja rassõ[?] niigu[?] igävedse^m müräku[?] all. Sijs vahel sijs tsukski jäl jalan tulõ pääle ja^s sulati ijjä vähämbäss. — — —

3. Põllutööst.

Ku^m maⁿ naksi elämä, maⁿ naksi kotussõ pidäjäss. Ma^r riinde indäle mõisa käest platsi. Är osta ma[?] ess jõuva[?], vanass lätsi inne ja^t tervüss lõppi ärh. Tää oll kah vana^k kõhna kotussõkõnõ.

⁹ niids 'niin'; ¹⁰ likõ 'märg'.

neid sai sulane kah ühe paari nii kirikuskäimise jaoks. Muidu olid tal ikka viisud jalas. Nood tuli tal endal ise kududa. Nad kooti ikka pärna- ja pajuniintest. Pärnaniini ikka palju mujal ei olnud kui Petseris, sealt käidi neid ikka kevadel toomas. — — —

Egas, nad olid väga head jalas. Nagu heinaajal, jah, pasteldega hauduvad jalad ära, nahk ei lase ju märga läbi, hoiab vee kaua kinni ja too hautab jala ära. Viisud on niisama nagu sõel [enne]. Vaat, proovi sa sõelaga vett kanda, vaata, kas jääb midagi peale, ei jää midagi. Viisud kuivasid juba iseendast jalas ära, jalg oli alati sees kuiv. Sulased kandsid neid talvel kah, ainult talvel nad nüüd küll ei olnud suured asjad, vaat, ära jäätusid jalga. Palju nartse pidid alla panema, muidu külmasid jalad ära; siis olid jälle ikka jalad suured ja rasked, nagu igavesed mürakad all. Siis vahel, siis pistsin jälle jala tule peale ja sulatasin jääd vähemaks. — — —

Kui ma hakkasin elama, ma hakkasin kohapidajaks. Ma rentisin endale mõisa käest koha. Ära osta ma ei jõudnud, vanaks läksin enne ja tervis lõppes

Massu² olli^s suurõ^s sälän, kost sa iks saijt. Linust no oll tuu suurõmb raha saamine, näid saij no iks tettiuss kah umajagu külät, inne ess saa^t tuust kah iks midägi². Lina taa jo^k kurnass hirmsahe maad. Ääss siss niij ess olõ², ñiguⁿ no² om.

Siss olli^t terve^t talu maa^k küik kolmõn nurmõn, no omma^s säitsmen nurmõn. Ääss siss talumijs kostki naid supõruisi jaⁿ naid ess saa². Täl oll inne taa uma lehmä väetüß, muud väetüst täl ess olõ². Egä kolmõ aasta takast, siss tull-jäl^s sitt pañda. No^s sinnäⁿ nurmõ kohe rügä tehti, sinnä^p pañti sitt kah. Siss sinnä^s samma tuu nurmõ pääle, kon rügä oll, sinnä^p pañti kartli^k kah. Kartlit siss pallu ess panda², näid ess jõuva¹ jo^k kiä üless võtta, taa mõisariint oll sälän, ess jõuva². Tüüriint ja^r raha-riint, mõlõmba olli². Vaja oll tetä^m mõisa tüüd, uma tüü oll, kosa saijt, ess saa², lumõ ala^t tük¹ sevä¹ jäämä. Upa ja hernet tehti kah sinnä^s samma tuu nurmõ pääle, kohe rügä tull. Kel jälⁿ ñigu^s suurõmb aijamaa oll, siss tuu tegi iks sinnä^k kah upa, suvõss süü-mise jaoss. Nailõ mõlõmb'ilõ tull sitta pañda, röele ja^k kartlilõ. Rüäle pañti iks laudast lehmä sitt, kartlilõ jäl^t tallist hobõsõ sitt. T'siapahast tsiasitt pañti jälh aijamaa pääle kapsfilõ jaⁿ nailõ.

Ristikhalna siss viij tallõ seen ess olõ², mõisal oll külh. Noⁿ naa^v vilä² iks niij kävevä²; taa rüäolg, taa küñti sügüse

ära. Ta oli kah vana vilets kohakene. Maksud olid suured seljas, kust sa ikka said. Linadest nüüd oli too suurem raha saamine, neid sai nüüd ikka tehtud kah omajagu küllalt, ainult ei saanud tollest kah ikka midagi. Lina, see ju kurnab hirmsasti maad. Egas siis nii ei olnud nagu nüüd on.

Siis olid terve talu maad kõik kolmes nurmes, nüüd on seitsmes nurmes. Egas siis talumees kusagilt neid superfosfaate ja neid (s. t. teisi väetisi) ei saanud. Tal oli üksnes see oma lehma väetis, muud väetist tal ei olnud. Iga kolme aasta tagant, siis tuli jälle sõnnik panna. No sinna nurme, kuhu rukis tehti, sinna pandi sõnnik kah. Siis sinnasamasse tolle nurme peale, kus rukis oli, sinna pandi kartulid kah. Kartuleid siis palju ei pandud, neid ei jõudnud ju keegi üles võtta; see mõisarent oli seljas, ei jõudnud. Tõõrent ja raharent, mõle-mad olid. Vaja oli teha mõisa tööd, oma töö oli; kus sa said, ei saanud, lume alla kippusid jääma! Uba ja hernest tehti kah sinnasamasse tolle nurme peale, kuhu rukis tuli. Kel jälle nagu suurem aiaamaa oli, siis see tegi ikka sinna kah uba, suveks söömise jaoks. Neile mõlemaile tuli sõnnikut panna, rukistele ja kartulitele. Rukkile pandi ikka laudast lehmasõnnik, kartulile jälle tallist hobuse-sõnnik. Sealaudast seasõnnik pandi jälle aiaamaa peale kapsastele ja neile (s. t. teistele aedviljadele).

Ristikheina siis veel taludes ei olnud, mõisal oli küll. No need viljad ikka nõnda käisid: [see] rukkikõrs; see küñti sügisel üles ja sinna tehti siis teisel

üless ja^s sinnä^t tehti siss tönō aasta kesev ja^t tatrik; kesvolgō tehti jäl^t tönō aasta kaar ja^s sijäne. Taa tatrigumu^u pääle tehti kah sijäne vaij kaar. Kaarolgō tull lina ja^t linamu^u pääle tull jäl^t rügä. Nissu siss ess tetä[?]. Siss üteldi, et Vennemaa jahu[?] omma^k kigō paremba[?]. Saij iks siss kah ostötuss niij talissöpühi aoss jaⁿ niij tyy pund ärh. N'ää iks olli^k kah ilusa^j ja[?] kölatsōj ja^s sorrōⁿ niigu üts...

Raha saamista ess olō^m määnestki, egaⁿ no^m muijalt raha ess saa[?] ku^t linust. Noist siss pidit riindi är^m ma^sma ja^k kii^k saama, midä vaja oll. Oll kah, tääst oll òkva ütteluku sääne puuduss, et joosō^k kas vaij pallidō jalguga^p puu otsa. Tyy raha hädäga[?] inemise^t teivä ärh ei^t tiijä^m midä kii^k ja^m mõtliva^k kii^k ja^p plaaniti^{va} jaⁿ näivä^k kigōsugusit uⁿi jah, teivä^p puukō jaⁿ nõidsōva^j jah.

4. Lugu linamüügist.

Üts sääne jutt oll kah siss, et ollu üts mi^jss, täl ollu iks nainō ja^t lats kah. T'ää oll ollu^m mõisa riitnik, teopoisist naanu[?] ja[?] väega vaenō. Kotuss, kon tää elli, ollu^k kah väega kõhna ja halb. Mõisa tahtsō iks umma müüdu. Siss kah, mõisa riit ollu^m ma^ssa, a^r raha ko^stki võtta eij olō[?]. Lina^m miä täl ollu[?],

aastal oder ja tatar; odrakōrde tehti jälle teisel aastal kaer ja segavili. Selle tatra^maa peale tehti kah segavili või kaer. Kaerakōrde tuli lina ja linamaa peale tuli jälle rukis. Nisu siis ei tehtud. Siis üteldi, et Venemaa jahud on kõige paremad. Sai ikka siis kah ostetud nii jõulupühade ajaks ja nii see pund¹¹ ära. Nad ikka olid kah ilusad ja kollased ja sõredad nagu üks...

Rahasaamist ei olnud mingisugustki, no ega mujalt raha ei saanud kui linadest. Neist siis pidid rendi ära maksma ja kõik saama, mida vaja oli. Oli kah, temast oli otse üttelugu sääranē puudus, et jookse kasvōi palja jalu puu otsa. Selle rahahädaga inimesed tegid ära ei tea mida kõik ja mõtlesid kõik ja plaanitsesid ja nägid kõiksuguseid unesid, jah, tegid puuke ja nõidusid, jah.

Üks sääranē jutt oli kah siis, et olnud üks mees, tal olnud ikka naine ja laps kah. Ta oli olnud mõisarentnik, teopoisist alanud ja väga vaene. Koht, kus ta elas, olnud kah väga vilets ja halb. Mõis tahtis ikka omamoodi. Siis kah, mõisarent olnud maksta, aga raha kusagilt võtta ei ole. Linad, mis tal olnud,

¹¹ 1 pund = 20 naela ≈ 8 kg.

ollu^k kah kehvä^j ja armõtu[?] ñigu^p pakla pulsti[?] inne. T'ää iks siss puhastanuⁿ ñää[?] ärh, kõitnü^k kokku ja^s saanu^s siss kašinahe kats punda.

A mõisal ess olõ^t tuust midägi[?], tää nõus iks umma jaku, võinu^k kost taht, tuu ess olõki tiä asi. Ku[?] är[?] ess jõvva^m massa, siss võtt mõisa kikk ärh, miä viil vähägi oll, ja^k kihuf viil platsi päält kah minemä, minnü^k kohe taht, tuu ess olõki tiä asi. Noid oll külät, kiä^m massa ess jõvva[?]. Noil võtt mõisa viil tuugi lehmaluu, miä tal viil oll, ärh, hobõsõ tükü kah, ja^s siss pañdsõ mehe kigõ naisõga^m moonamehess ja indäle võlga tasa tijnmä.

Tuu nuur miiss kah, kergütänü iks ja^k kaenu^t tuud umma kattõ linapunda ja^k kõnõlnu ess iks tassakõistõ indähe iks, et sa^k kuradi saadañ, mine no^j jäl^m mõisahe uma suurõ võlaga[?], sinnä ñigu^p pinele jürädä ja^t tsuški. Katõst punnast ei^s saa^m midägi, katõssa kaalu kulussi ärh, siss olõssi külh hädast välän. Kaenu näid iks ja^k kergütänü ja^m märknü[?] ja ütelnü^s siss, et olgu^k kuraf kuiss om, a linna vii külh iks ärh. Ödagu kah eidänü^m magama ja ess ütelnü[?], et kuraf, avita no^s sa^k ki minnu, jummal om mu^m maha jätnü[?]!

Üüse ñigu^k kikass kir'gnü inne, niij tää karanu üless jaⁿ naanu minemä. Ollu^k kül^p pümme, ñigu[?] üts kott inne, eij olõ^j jalga jala ette nännü[?]. Va igävene kõhna hobõsõluu ollu[?] iin, tuu kan-

olnud kah kehvad ja armetud nagu takupulstid [vaid]. Ta ikka siis puhastanud nad ära, kõitnud kokku ja saanud siis kasinalt kaks punda.

Ag mõisal ei olnud sellest midagi, ta nõudis ikka oma jagu, võtnud kust tahad, see ei olnudki tema asi. Kui ära ei jõudnud maksta, siis võttis mõis kõik ära, mida veel vähegi oli, ja kihutas veel koha pealt kah minema, — mine kuhu tahad, too ei olnudki tema asi. Neid oli küllalt, kes maksta ei jõudnud. Neilt võttis mõis ära veel tollegi lehmakondi, mis tal veel oli, hobusetüki kah ja siis pani mehe koos naisega moonameheks ja endale võlga tasa teenima.

Too noor mees kah, kergitanud ikka ja vaadanud seda oma kaht linapunda ja kõnõlnud ise ikka tasakesi endale [ikka], et sa kuradi saatan, mine nüüd jälle mõisa oma suure võlaga, sinna nagu koertele järada ja torkida. Kahest punnast ei saa midagi, kaheksa kaalu¹² kuluks ära, siis oleks küll hädast väljas. Vaadanud neid ikka ja kergitanud ja mõelnud ja ütelnud siis, et olgu, kurat, kuidas on, aga linna viin küll ikka ära. Ohtul kah heitnud magama ja ise ütelnud, et, kurat, avita nüüd sinagi mind, jumal on mu maha jätnud!

Õösi, niipea kui kukk vaid kirenud, nii ta karanud üles ja hakanud minema. Olnud küll pime nagu [üks] kott [enne], ei ole jalga jala ette näinud. Va iga-

¹² 1 kaal = 20 punda.

gutanu^k kah noid jalgu niigu^t täij inne. No^s saanu^s siss kuigi är^m mõtsa vahelõ, kae[?], hobõnõ jääss saisma, inäp edesi eij lää^k kas tii^j miä taht.

Miiss annu^m malka, tapnu^p periss hobõst, niigu hirmuss inne, hobõnõ iks kaknu^k kah, a[?] eij jõvva^v vidadä[?]. Tää kah, eij olõ^s siss kah inäp midägi^m mõistnu[?]. Tullu^s siss kah rattilt maha[?] jaⁿ naanu^t takast tõukama. Eij iks midägi[?], tyyust kah eij olõ iks midägi^s saanu[?]. Iks raßsõ niigu igävene mägi inne, eij iks eij jõvva^t liigutadaki.

Mehel lännü^s süä täüs, kihutanu^s siss tulist kur^ja ja ütelnü[?], et kurad'i hing, et mail^j lähäki. Taa sitt kats punda, kaku^t tan niigu^m mind kattõsata punda, kurat. Mingu^p põrgohe kii^k kurad'ihe kokku, mai^j lähäki. Põrgohe kii^k, kurat, vaij niimu^ydu.

Naanu^s siss ümbre käänmä. Eij hobõnõ eij jõvva^v van^krit vaij naid rattit liigutadaki. Miiss eij jolõ^m mõistnu inäp kolmõ lukõ[?]. Saistanu^k keset tii^d, naanu^m mugu^k kässi laotama ja ütelnü^j jälh, et kurat, avitaⁿ no^s sa^k ki inemii^si ku jummal^j nää^m maha^j jätt! Niij ütekõrraga^k käänü^k kah, niigu üts tulõ juuⁿ ümbre tiä ja^s sääne^s suur vuhhin ja^k kahhin ollu[?] ümbre tiä, niigu^m miini tuulispää, tää tahtnu^p pia maha^s sadada[?].

Niij üts küüsünüⁿ niigu^p puhmust vaij, et miiss, mis sul hädä om. Misa^t tan tehit tii^jpääl, kusa^t liina ei^s sõida[?]. Tää ütelnü[?], et

vene kõhn hobusekont olnud ees, too kangutanud kah noid jalgu nagu täi [vaid]. No saanud siis kuidagi ära metsa vahele, vaata, hobune jääb seisma, enam edasi ei lähe, kas tee, mida tahad.

Mees andnud malka, päris peksnud hobust nagu hirmus [kohe], hobune ikka kiskunud kah, aga ei jõua vedada. Tema kah, ei ole siis kah enam midagi osanud. Tulnud siis [kah] vankrit maha ja hakanud tagant tõukama. Ei ikka midagi, sellest kah ei ole ikka midagi saanud. Ikka raske nagu igavene mägi enne, ei ikka ei jõua liigutadaki.

Mehel läinud süda täis, kihutanud siis tulist kurja ja ütelnud, et kuradi hing, et ma ei lähegi. See . . . kaks punda, kisu siin nagu mõnd kahtesada punda, kurat! Mingu põrgusse kõik kuradile kokku! Ma ei lähegi! Põrgusse kõik, kurat, või niimoodi!

Hakanud siis ümber pöörama. Ei, hobune ei jõua vankrit või neid rattaid liigutadaki. Mees ei ole mõistnud enam kolme lugeda. Seisatanud keset teed, hakanud muudkui käsi laotama ja ütelnud jälle, et kurat, no avita sinagi inimesi, kui jumal nad maha jätab! Nii ühekõrraga käinud kah nagu üks tulejoon ümber tema ja säärane suur vuhin ja kahin olnud ümber tema nagu mõni tuulispea, ta tahtnud peaaegu maha kukkuda.

Nii keegi küsinud nagu pöösast või, et mees, mis sul häda on. Mis sa seal ähid tee peal, kui sa linna ei sõida. Ta ütelnud, et mis ma sinna linna lähen,

misma^s sinnä^l liina lää, mul eij olõ^s sinnä^m midägi äsja. Taa paar paklakuü^d slit¹³, miä tan om, taadki hobõnõ viinnass niigum mind kattõsata punda inne. Olõ^p paremb hää mijs ja^t tulõ avita[?] iks minnu nipallu, et ma^s saa ratta[?] ümbre käändä[?] ja är^k kodum^m minnä[?] inne ku^r ristiinemiseⁿ nakkasõ^k käämä. Tuu hõiganu^r ruttu puhmust, et kõnõlgu eij^m midägi ristiinemise[?] ... „Istu^r rattilõ, võta[?] uhja^p peiju ja anna hobõsõlõ piitska ja^s sõida^l liina. Siss ku^l liinan linnu müümä nakkat, siss ärsa[?] üteltu[?], et kats punda om, ütles^s sa[?], et katssada punda om. Piä meelen, katssada punda ütles[?]“, hõiganu viil.

Miiss istnu^k kah van^krihe, võtnu uhja[?] jaⁿ naänum^m minemä. Siss tuu puhmust hõiganu[?], et ku^t tagasi tulõ^t, siss tulõ^s sa^t taad samma tiid pite ja ütles^m mullõ kah, kuiss sul läfs. Hobõsõlõ eij olõ ollu inäp piitska vaja eij^m midägi[?], tuu mugul^w joosnu[?] inne. Miiss ollu^w joba väikesen valgõn liinan.

Liinan mijs kaenu[?], et olgu[?], tii õigõⁿ nalla taa katõsaa punnaga[?]. Lännü^k kah siss linakaupmehe manu[?] ja ütelnü, et taha linnu müsvä[?]. Tuu ütelnü[?], et noh, viska uma^p pulsti^k kaalu pääle, ku^p pallu sul näid om? Tää ütelnü^r ruttu, et katssada punda. Kaupmijs lögistanu^l lögistanu^k kaaluga[?], siss ütelnü[?], et tulõⁿ no^t tarrõ, saat raha kah. Mijs kaenu[?], et näüss noh, kurat,

¹³ paklakuüdsli 'takukoonal'.

mul ei ole sinna midagi asja. See paar takukoonalt, mis siin on, sedagi hobune vinnab nagu mõnd kahtesada punda [vaid]. Ole parem hea mees ja tule aita ikka mind niipalju, et ma saan vankri ümber pöörata ja ära koju minna, enne kui ristiinimesed hakkavad käima. Too hõiganud ruttu põõsast, et ärgu kõnelgu midagi ristiinimestest. „Istu vankrile, võta ohjad pihku ja anna hobusele piitsa ning sõida linna. Siis, kui linnas linu müüma hakkad, siis ära sa ütles, et kaks punda on, ütles sa, et kakssada punda on. Pea meeles, kakssada punda ütles,“ hõiganud veel.

Mees istunud kah vankrisse, võtnud ohjad ja hakanud minema. Siis too põõsast hõiganud, et kui tagasi tuled, siis tule sa sedasama teed pidi ja ütles mulle kah, kuidas sul läks. Hobusele ei ole olnud enam piitsa vaja, ei midagi, too muudkui jooksnud vaid. Mees olnud juba väikese valgega linnas.

Linnas mees vaadanud, et olgu, teen õige nalja selle kahesaja punnaga. Läänud kah siis linakaupmehe juurde ja ütelnud, et tahan linu müüa. Too ütelnud, et noh, viska oma pulstid kaalu peale, kui palju sul neid on. Ta ütelnud ruttu, et kakssada punda. Kaupmees lögistanud, lögistanud kaaluga, siis ütelnud, et tule nüüd tuppa, saad raha kah. Mees vaadanud, et näis noh, kurat,

ku^p pallu tää mass. Ja^k kaupmi^{ij}ss ammutanuki tälle katõsaa punna i^{ij}st raha lavva pääle. Mehel ollu^k kangõhe hää mi^{ij}l, eij olõ inäp läbenü^m midägi[?], istnu õkva pääle jaⁿ naanu^t tagasi kodu^t tulõma. Täl ollu iks ñigu hirm kah, et kes t^{ij}d, kuiss sääl mõtsavahel om, et ku iks valgõvaluga^v vi^{ij}l läbi mõtsa är^s saassi[?]. Inne hobõnõ eij olõ inäp puult niij virka lännü[?], ku^m minnen.

Jäll ollu^p pümme joba, ñigu^k kott inne, ku^s saanu^m mõtsa vahelõ. Täl eij jolõ hummugust ašja inäp meelengi ollu[?], tää mugu^p plaanitsanu[?] inne, et midä tää taa rahagaⁿ nüüd tege. A[?] hobõnõ jäänü^t tuysaa kotussõ pääl saisma, kon tää iks hummugu saiso. Mi^{ij}ss ñigu[?] heitünü[?] ja hõiganu, et tohoh kurat, mistan jäll om. Niij käünüⁿ ñigu üts tulõ plahvatuss tiäst müüdü ja^t tuu puhmust ütelnü[?], et kulla mi^{ij}ss, sul iks oll näid väega veidü^k külh, ma^k kaalsõ niij, et hamba[?] olli in[']dsi¹⁴, inne ku^t täüs sai. Ütelnü[?], et näet, ega^k kurat eij olõki niij halb ku^t tedä tetäss, tää avitass teid alati, ku^t tii^t tedä appi kutsuti.

Mi^{ij}ss mašnu^k k^{ij}k üma^m massu[?] är^l jah, perän võtnu^v vi^{ij}l tusaa platsi ostu ala^k kah.

¹⁴ in[']dsi 'irevile'.

palju ta maksab. Ja kaupmees ammutanudki talle kahesaja punna eest raha laua peale. Mehel olnud kangesti hea meel, ei ole enam läbenud midagi, istunud otse peale ja hakanud tagasi koju tulema. Tal olnud ikka nagu hirm kah, et kes teab, kuidas seal metsa vahel on, et kui ikka valgevaluga veel läbi metsa ära saaks. Aga hobune ei ole enam pooltki nii virgasti läinud kui minnes.

Jälle olnud juba pime, nagu kott [enne], kui saanud metsa vahele. Tal ei ole hommikust asja enam meeleski olnud, ta muudkui plaanitsenud aina, et mida ta selle rahaga nüüd teeb. Aga hobune jäänud sellesama koha peal seisma, kus ta ikka hommikul seisis. Mees nagu ehmatanud ja hõiganud, et tohoh, kurat, mis siin jälle on. Nii käinud nagu üks tule plahvatus temast mööda ja too põõsast ütelnud, et kulla mees, sul ikka oli neid väga vähe küll, ma kaalusin nii, et hambad olid irevile, enne kui täis sai. Ütelnud, et näed, ega kurat ei olegi nii halb kui teda tehakse, ta aitab teid alati, kui te teda appi kutsute.

Mees maksnud kõik oma maksud ära, jah, pärast võtnud veel sellesama koha ostu alla kah.

5. Mõisavargusest.

Siss *ku^m maⁿ naksi elämä, siss* *ollⁱ inemise[?] iks* *tan Urvastõn väega vaesõ[?]*. *Tan* *oll* *iks sääntsit kah külät, kiä* *ess jõvvaki hobõst pitä[?]*. *Hobõnõ* *taht* *iks pärembahe pidämist* *ku härg,* *kost sa^t tuud võtit.* *Tetti* *mugu här'giga[?]*. *Kats* *här'gä pañti harkadralõ ette* *ja^k küñti* *ja^t tetti* *kijk ärh.* *Härg* *seij õlgi* *ja^t jõij* *vett pääle* *ja^t tegi* *kijk tuusama tüü ärh,* *midä* *hobõnõgi[?] tege.* *Nää[?] asti-* *va^k kül^v väega aigu pite,* *inne* *tüü* *saij* *iks* *kijk är^t tettüss* *kah.* *Siss* *ku^t tää* *vanass läts,* *siss* *tapõti* *tää ärh* *ja^s süüd'i ärh.* *Viñdsõ* *oll* *kül^t tää* *liha,* *põrõhõllaki* *vijil üteldäss,* *et* *taa* *viñdsõ* *nigu* *härjä* *liha* *inne.* *Muidu* *ess* *olõ^m midägi[?]*, *eläjä* *liha* *iks* *eläjä* *liha.* *Kae^t tuu* *näide oppamine,* *tuu* *oll* *jälle.* *N'ää* *ommal* *jo* *hirmuss* *kañgõj* *ja* *viñdsõj* *jah.* *T'ää,* *ku^t tää* *ette võtt,* *siss* *tää* *eij^t lähä[?]*, *kas* *lüü* *vaij* *maha[?]*. *Oll* *sääne* *puu* *ikess,* *tuu* *pañti* *sar'vi* *pääle* *rihmuga^k kiñni[?]*. *Miñõ^k köüd'ivä* *nisaa* *köüdsega^k kiñni[?]*. *T'ää* *sar'-* *viga^v vidägi[?]*. *Kijk* *kündmise[?] ja^t tegemise[?] ja^k käümise^s sai-* *va^k käütüss* *ja^t tettüss* *näidega^k kah* *iks.*

Maa[?] ollⁱ är *utõtu[?] 15,* *kõhna^j ja^k kivitse[?], ja* *inemise[?] ollⁱ vaesõ[?]*. *Inne* *varguisi* *siss* *pallu* *ess* *olõ[?]*. *Naa^m mõisnigu* *ollⁱ var'gilõ* *väega* *kurja[?]*. *K'iä* *varašt* *vaij* *püüs* *varastada[?], tuu* *tõmmati* *kerku* *tulpa* *ja[?] anti* *sääl* *uma* *kolmkümmend ärh.* *Siss*

¹⁵ *uima* '(maad) kurnama'.

Siis, kui ma hakkasin elama, siis olid inimesed ikka siin Urvastes väga vaesed. Siin oli ikka sääraseid kah küllalt, kes ei jõudnudki hobust pidada. Hobune tahab ikka paremini pidamist kui härg, kust sa seda võtsid? Tehti muudkui härgadega. Kaks härga pandi harkadrale ette ja künti ja tehti kõik ära. Härg sõi õlgi ja jõi vett peale ja tegi kõik sellesama töö ära, mida hobunegi teeb. Nad astusid küll väga aegamööda, kuid töö sai ikka kõik ära tehtud kah. Siis, kui ta vanaks läks, siis tapeti ta ära ja söödi ära. Vintske oli küll ta liha, praegugi veel öeldakse, et see on vintske nagu härjaliha [enne]. Muidu ei olnud midagi, loomaliha ikka loomaliha. Vaat, see nende õpetamine, see oli kole. Nad on ju hirmus kanged ja vintsked, jah. Tema, kui ta ette võtab, siis ta ei lähe, kas lõõ või maha. Oli säärane puu ike, too pandi sarvede peale riomadega kinni. Mõned kõitsid niisama kõiega kinni. Ta sarvedega veabki. Kõik kündmised ja tegemised ja käimised said käidud ja tehtud nendega kah ikka.

Maad olid ära kurnatud, viletsad ja kivised, ja inimesed olid vaesed. Aga vargust siis palju ei olnud. Need mõisnikud olid varastele väga kurjad. Kes varastas või püüdis varastada, too tõmmati kirikutulpa ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis mõnele põletati veel põletusmärk kah näkku ja saa-

minõlõ palutõdi viijl alõ¹⁶ kah ñakku ja^s saadõti är^t tõistõ valda vaij ütškijik kohe. Siss ollit jo är^m märgitü?, ääss siss inäp määnestki ellu ess olõ?. Ollit mugu^v varass inne. Rehepeßsü aigu jah, vuyre pääl jah, ñigu^t taa viinavoori pääl ja^v viinakuan jah iks varastõdi veidike mõisnikku kah.

Mu esä iks kõnõl, — tää oll suur ja^j jämme mijs, tää oll takast niij laga, ñigu^t taa ahi tan jaⁿ niij pikk ñigu^t taha^t tarõ lakkõ, — et ñää ollu^k kah ütškõrd Pärnän viinavoorin. Tuü om jo^v väega kavvõn, sinnä^t tull iks üma nätal^t vaij niij är^m minnä?, siss ku^t tii^j pääl midägi^v vika ess olõ?. Ku^m midägi^v vika tull, ratta^v vaij regi vaij är^t lagusi, siss läts viijl rohkõp aigu. Ääss siss ratta^r ravvutõdu? ess olõ?, siss ollik^k kijik nisaa puust tettü? inne. Voori tii^jpääle võeti üma^p puuplañgij^v ja^r riista? ütē, siss ku^m midä vika tull, siss parandõdi^t tii^jpääl ärh.

Ütskõrd ollu^k kah niij keväjädsen poolõn talvõ, tii^j ollu^v väega tsompõ ja^j jii^rdõ¹⁷ täüs, siss lõõnü? ummõtõgi ütēl mehel riij pää poolõss. Eij midägi?, lännüvä? tii^jviijrde jaⁿ nakanuva^p parandama inne. Tuust ess olõ^m midägi?, parandiva ärh ja^t lätsivä edesi. A^s süük lõpnuⁿ näil ärh, aigu läts pallu rohkõp. Esä ütēl, et kõtt oll joba niij tühi, et sooliku^m mugu^v leiväs seen marjast, inäp ess

¹⁶ *alõ* '(karistuseks) näole põletatud märk'; ¹⁷ *jii^rd* 'viitlik koht teel'.

deti ära teise valda või ükskõik kuhu. Siis [sa] olid ju ära märgitud, egas siis enam mingisugustki elu ei olnud. Olid muudkui varas vaid. Rehepeksu ajal, jah, vooride peal, jah, nagu selle viinavoori peal ja viinakojas, jah, ikka varastati veidike mõisnikku kah.

Mu isa ikka kõneles — ta oli suur ja jäme mees, ta oli tagant nii lai nagu see ahi siin ja nii pikk nagu siia toa lakke —, et nad olnud kah ükskord Pärnäs viinavooris. Too on ju väga kaugel, sinna tuli ikka oma nädal või nii ära minna, siis kui tee peal midagi viga ei olnud. Kui midagi viga tuli, vanker või regi või ära lagunes, siis läks veel rohkem aega. Egas siis vankrid rautatud ei olnud, siis olid kõik niisama puust tehtud [enne]. Voori tee peale võeti oma puuplangud ja riistad ühes, siis kui midagi viga tuli, siis parandati tee peal ära.

Ükskord olnud kah nii kevade poole talve, tee olnud väga auke ja viitlikke kohti täis, siis lõõnud ometigi ühel mehel ree pea pooleks. Ei midagi, läinud tee äärde ja hakanud parandama [enne]. Sellest ei olnud midagi, parandasid ära ja läksid edasi. Aga sõök lõppenud neil ära, aega läks palju rohkem. Isa ütles, et kõht oli juba nii tühi, et soolikad muudkui löid sees marjast, enam ei jõudnud

jõuva^k kuigi müüdu olla? Siss pidänüväs siss nõu kokku, et mugu^t tuust^a vaadist, kon regi är^l laguši, tulõ piiretüist võtta.

Va igavene suur vaadi röibõ? eij jolõ^t tõist liigutadaki jõudnu? Esä üteli, et ma^v vihaga^l läksi ja napu^k külge leij, siss leij tää pialaigu üfsindä pistü. Siss lasknuva^p panõgitäve piiretüist vällä jah, siss tõmmanu ega miiss nipallu ku^t tää viil jõus. Minõl loõnu hiñge kiini?, tyy mugu^k kikkenu? niigu^k kana inne. Siss vahe-tanuva^t tedä söögiga^j jah. Pärnän tennüväm^m mehe^v vaadilõ väikese via manu?, eß ütelnüvõ?, et ega midä tetä? eij olõ?, näet õnnõ-tuss tull, laguši är^l ja^k kattõ vaadist ärh, ega miim^m midägi^t tetä? ess saa?

Näet, ku^m mehe? eij olõss mõistnu^v varastada?, siss nää olõss pidänü är^k kuylma. Esä üteli, et ku^v viinakuan muidu ess saa?, siss tsusati kinnass vaij, särgikäüss vaij, viina sisse ja^m mugu iks imefi inne.

Rehepessü aigu jäl^k kaiva^m mehe? iks, kuiss terri saassi?. Näil ollu^s sääntsel^e laja^p püksi^j jalan ja^s suurõ^k karmani^s seen, siss nää^t topnuva^j jäl^t terri karmani. Särk oll pääl, ääss kub'ijass ess saa^m midägi aru. Rehepapi?, nää olli^m mõisa rehe kütjäl ja^v vahi?. N'ää^s saiva häste villä varastada?

Ütskõrd kah, taa mõisnik tullu^v vahtma, et midä rehepapp tege,

kuidagimoodi olla. Siis pidanud nad [siis] nõu kokku, et muudkui sellest vaadist, kus regi ära lagunes, tuleb piiritust võtta.

Va igavene suur vaadiraibe, ei ole teist liigutadagi jõudnud. Isa ütles, et ma vihaga läksin ja [nagu] näpud külge lõin, siis lõin ta peaaegu üksinda püsti. Siis lasknud [nad] pangetäie piiritust välja, jah, siis tõmmanud iga mees nii palju, kui ta veel jõudis. Mõnel lõõnud hinge kinni, too muudkui kõõksunud nagu kana [vaid]. Siis vahetanud nad seda söögiga, jah. Pärnus teinud mehed vaadile väikese vea juurde, ise ütelnud, et ega midagi teha ei ole, näed, õnnetus tuli, lagunes ära ja kadus vaadist ära, ega me midagi teha ei saanud.

Näed, kui mehed ei oleks mõistnud varastada, siis nad oleksid pidanud ära surema. Isa ütles, et kui viinakojas muidu ei saanud, siis torgati kinnas või särgikäis [või] viina sisse ja muudkui ikka imeti vaid.

Rehepeksu ajal jälle vaatasid mehed ikka, kuidas teri saaks. Neil olnud säärased laiad püksid jalas ja suured taskud sees, siis nad toppinud jälle teri tasku. Kuub oli peal, egas kubjas ei saanud midagi aru. Rehepapid, need olid mõisa rehe kütjad ja vahid. Nad said hästi vilja varastada.

Ükskord kah, [see] mõisnik tulnud vahtima, et mida rehepapp teeb, kuidas

kuiss tää varastass. Tennü^s siss innäst kuradiss. Pannu^u anna taadõ, sarvõ^p pähä[?], nagu ollu^v vereväss tettü ja^m must hõlst ollu ümbre ja^t tullu^s sisse.

Taa rehemijiss saanu^j jälle aru, et taa om saks. Siss ku^t tõmmanu^s saksa kinni[?], siss kült^t tää oll tedä vijl mütsütänü^s sää^l. Herr naanu^p pallõma ja ütelnü[?]:

„Är^l löõgu eih, malõ saks!“

Mijiss jäll ütelnü[?]: „Ah teid om kaks!“ ja annu^s siss vijl õigõhe. Saks ütelnü^j jälh, et malõ herr.

T'ää ütelnü[?], et vaij sa^l läät ärh, ja^t tõmmanuⁿ niij, niigu^t tää vijl mõistsõ.

Siss ku^s siss valla pääsnü[?], siss pannu^k kah minemä, niigu^t tää vijl vähägi^v jõus. Kae[?], inäp kunaagi eij olõ^k kah tullu^r rehepappi vahtma.

Saks ollu^p perän mitu nädälit sähgün haigõ ja^t lasknu tarõpoisil rehepapi sinnä^k kutsu. Ütelnü^s siss rehepapi^{lõ}, et sa iks leit mullõ väega kõvastõ, näet, malõ nüüd haigõ.

Rehepapp ütelnü[?], et tää eij olõ^t tedä nännüki ja^t tää eij^t tii^{jä} tjuust midägi[?].

Ääss, naa^m mõisniigu olliv jo õela^k ku^k kuradi[?] ja^r rumala[?]. —

ta varastab. Teinud siis ennast kuradiks. Pannud saba taha, sarved pähe, nagu olnud punaseks tehtud ja must hõlst¹⁸ olnud ümber ja tulnud sisse.

See rehomees saanud jälle aru, et see on saks. Siis, kui tõmmanud saksa kinni, siis küll ta oli teda veel mütsutanud seal. Härra hakanud paluma ja ütelnud:

«Ära löõ, ei, ma olen saks!»

Mees jälle ütelnud: «Ah teid on kaks!» ja andnud siis veel õieti.

Saks ütelnud jälle, et ma olen härra.

Ta ütelnud, et või sa lähed ära, ja tõmmanud nii, nagu ta veel mõistis.

Siis, kui siis valla pääsnud, siis pannud kah minema, nagu ta veel vähegi jõudis. Vaata, enam kunaagi ei ole kah tulnud rehepappi vahtima.

Saks olnud pärast mitu nädalat voodis haige ja lasknud toapoisil rehepapi sinna kutsuda. Ütelnud siis rehepapi^{le}, et sa ikka löid mind väga kõvasti, näed, ma olen nüüd haige.

Rehepapp õelnud, et ta ei ole teda näinudki ja ta ei tea sellest midagi.

Egas, need mõisnikud olid ju õelad kui kuradid ja rumalad.

¹⁸ hõlst — (õlgadel kantav kerge) ülerie.

6. Rahutustest.

Tan Urvastõn, tan ess olõⁿ noid pallu, kel talu ostu ala[?] oll võetu, tan olli^k kõik inämbide reñnigu^j ja^k kañnigu[?]. Naidõga^t taa vana Sampson tegi, mistä ess arvaáss, võtsõ minõl käest ärh vaj pañd tüü- vaj rahariñti manu[?], tuu oll kõik niij, kuiss tää tahtsõ ja^t tegi. Elu oll niij halb, et inemiseⁿ naksi-va^m mässämä.

Meil tan ess olõ^k kül^s sääntsit tarku ja^j julgit mehi, inne muijalpuul iks oll ollu[?]. Mij[?] ess tiijäki tuust midägi[?], midä muijal tehti. Inne meile kah iks tull perän taad mušta sata taa Orlov taha^v valda, siss kedä ñigu arvati, vaj kiä oll ñigu^k kunaigi midägi nõudnu^v vaj nurisnu[?], siss tuu mugu^t tõmmati kiñni[?] inne, tõmmati mõisahe ja añti sääl uma kolmkümmend ärh. Siss ku^m minõ pääle näil ñigu^r rohkõmp süä täüs oll, siss tuu tõmmati mõisast kihkoñda ja^s sääl siss añti viil kuuskümmend. Tappa saiva^s siin kah inemise^k külät. Ma^p pagõsi siss ärh, ma[?] olli tan kooban, ma ss julgu^v vällägi^t tulla[?]. Tan miipuul üttegi är^k kül ess tapõta[?], muijalpuul oll inemiisi külät är^k kah tapõtu[?].

Inne kae^p perän taad muştasata, siss nakaáss iks elu kah niij ñigu^p parembass minemä. Siss jäij taa pešmine ärh, pääle tuud inäp ess pestä[?] inemiisi. Taa kah, taa alõtamine¹⁹ jäij kah ärh.

¹⁹ alõtamine '(karistuseks) näkku märgi põletamine'.

Siin Urvastes, siin ei olnud neid palju, kel talu ostu alla oli võetud, siin olid kõik enamasti rentnikud ja kantnikud. Nendega see vana Samson²⁰ tegi, mis ta ise arvas, võttis mõnel käest ära või pani töö- või raharenti juurde, [see] oli kõik nii, kuidas ta tahtis ja tegi. Elu oli nii halb, et inimesed hakkasid mässama.

Meil siin ei olnud küll sääraseid tarku ja julgeid mehi, aga mujalpool ikka oli olnud. Me ei teadnudki tollest midagi, mida mujal tehti. Kuid meile kah ikka tuli pärast seda mustasada see Orlov siia valda; siis, keda nagu arvati või kes oli nagu kunaigi midagi nõudnud või nurisenud, siis see muudkui tõmmati kinni enne, tõmmati mõisasse ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis, kui mõne peale neil nagu rohkem süda täis oli, siis too tõmmati mõisast kihelkonda ja seal siis anti veel kuuskümmend. Peksa said siin kah inimesed küllalt. Ma põgenesin siis ära, ma olin siin koopas, ma ei julgenud väljagi tulla. Siin meie pool ühtegi ära küll ei tapetud, mujalpool oli inimesi küllalt ära kah tapetud.

Kuid vaata, pärast seda mustasada, siis hakkas ikka elu kah nii nagu paremaks minemä. Siis jäi see pekmine ära, pärast seda enam ei pektud inimesi. See kah, see aletamine jäi kah ära. Siis tulid ikka kah juba need kõvemad kont-

²⁰ kohalik mõisnik H. Samson.

Siss tulli iks kah joba naa^k kõvõmba^k kõndrahi[?]. Meil oll siss tan pallu taad tühjä maad. T'ää sais kikk söödün ja^v võsun. Siss ku[?] joba iks niij kõvõmba^k kõndrahi^s sai[?], siss inemise^k kah naksi[?] iks võssu maha^r raguma ja^k kütüst tegemä.

7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist.

No^t tyy kütüsse man ess olõ^m muud midägi[?], ku hagu raoti maha[?], siss käänti tää kuppu, pañti huñikohe, matõti turvastõga^k kiñni[?] ja^p pañti palama. Sääl tää siss umma jõudu müüda iks häüdu ja^p palli, seeñi^k ku ärh oll palanu[?]. Kannu^k kah kikk kišti maa seest vällä ja^p pañti palama. Siss, ku är oll palanu[?], siss sinnä jäij tuhk maha[?]. Tyy tuhk, tyy oll jäl^m maalõ väega hää väetüss. T'ää oll kah iks niij puhanu^m maa, mis tyy väike võsu, tyy ess tähendä^m midägi[?].

Ku^k kannu^k kikk olli[?] är üless kistu[?] ja är^p palutõt, siss ess olõ^m muud midägi[?], ku^k künñti üless ja^t tehti põld pääle. Minõ^t teivä^k kaära, minõ^t teiväs sijäst ja^m minõ^v višksiva^t ta^rrikku kah. Ääss kütüsse maalõ kiä sitta ess panõ[?]. Uma kolm aastat käve ärh, ess olõ^m midägi[?] ja^p põllu^k kašvi^p pallu parembahe ku^v vana maa pääl. Siss ku[?] joba kolm aastat vaij niij oll tõnõ põld är^{ollu}?, siss pañti siss sitt ja^t tehti rügä pääle. Sitt, taa veeti

rahid. Meil oli siis siin palju seda tühja maad. Ta seisis kõik sõotis ja võsas. Siis, kui juba ikka nii kõvemad kontrahid said, siis inimesed kah hakkasid ikka võsasid maha raiuma ja kütist tegema.

No selle kütise juures ei olnud muud midagi, kui hagu raiuti maha, siis keerati ta kuppu, pandi hunnikusse, maeti turvastega kinni ja pandi põlema. Seal ta siis oma jõudu mööda ikka haudus ja põles, seni kui ära oli põlenud. Kännud kah kõik kisti maa seest välja ja pandi põlema. Siis, kui ära oli põlenud, siis sinna jäi tuhk maha. See tuhk, see oli jälle maale väga hea väetis. See oli kah ikka nii puhanud maa, mis too väike võsa, too ei tähendanud midagi.

Kui kännud kõik olid üles kistud ja ära põletatud, siis ei olnud muud midagi, kui künñti üles ja tehti põld peale. Mõned tegid kaera, mõned tegid segavilja ja mõned viskasid tatart kah. Egas kütisemaale keegi sõnnikut pannud. Oma kolm aastat käis ära, ei olnud midagi, ja põllud (s. t. viljad) kasvasid palju paremini kui vana maa peal. Siis, kui juba kolm aastat või nii oli teine põld ära olnud, siis pandi [siis] sõnnik ja tehti rukis peale. Sõnnik, see veeti ikka rukkima

iks rüämaa pääle talgidōga? Keväjä niij kartlilō ja aijamaa pääle jah, sinnä^v vedäsi egäüts nisaa üma jõuga?

Ääss tyy talguga^k kah midä innembä ess saa?, inne tyy oll, et näät tahtsōva? òkva takan mind hobōst kündmä pañda. Muidu^s sitt hiñgäss ärh ja^k kuijuss ärh, siss eij olōt^t fääst inäp midägi? Talguga^k kah tulō iks jäl^t tōisilō vašta minnä? ja aigu lätt iks ümma müüdu ütte luku. T'ää oll tyytst kah, et taa talgu tyy, taa nigu eij olōssigi^t tyy, taa olōssi nigu^p pidu inne. Talgun siss olliⁿ nuu^v valamise^t jah. Minōn paigan inemise^t tañdsōva^t jah. Hulganistō olli kuun, siss oll tyyd lõpu jaⁿ nalla jah, päiv kattō niij ärh, et ess tunnōki.

Rüäsitta naati iks siss vedämä, ku^p põld maha? är oll tettü. Tyy oll iks niij juunikuu alustusōn, inne jaanipäivä. Talgudō siss kutsufi ümbretsüiri kii^k rahvass kokku, iks niij säidse vaij kah katōssa hobōst. Egäüts tiidse iks ärh, niij kupallu talle rahvast vaja om, et ütte päävaga är^s saa veetüss. Siss iks tyytst talust, kost hobōnō oll, oll kah mi^{ss} ja^t laotaja ja^m mõtsaajaja²¹. Mehe? olli^t laudan pääle heilmän, karjalatskōnō vaij miⁿⁱ poisikōnō vaij miⁿⁱ sääne vanainemine oll jäl^k küürmit mõtsa ajaman. Siss mõt-san oll jäl^m mi^{ss}, tyy kišk jäl^k küürma^m maha? Naisō^t laotiva^k kii^k käsitsi. Käsitsi kii^k laotōdi? Siss ess taheta^v viglaga^t laotō-

²¹ mõtsaajaja 'emaal olevale põllule, kütisemaale vedaja'.

peale talgutega. Kevadel nii kartulitele ja aiaamaa peale jah, sinna vedas igäüks niisama oma jõuga.

Egas tolle talguga kah midagi ennemini ei saanud, ainult see oli, et nad tahtsid kohe taga mõnd hobust kündma panna. Muidu sõnnik hingab ära ja kuivab ära, siis ei ole temast enam midagi. Talguga kah tuleb ikka jälle teistele vastu minna ja aega läheb ikka omamoodi ühtelugu. See oli tollest kah, et see talgutōō, see nagu ei olekski tōō, see oleks nagu pidu vaid. Talgus siis olid need valamised, jah. Mōnes kohas inimesed tantsisid, jah. Hulganisti oldi koos, siis oli seda lõbu ja nalja jah, päev kadus nii ära, et ei tundnudki.

Rukkisōnnikut hakati ikka siis vedama, kui põld oli ära maha tehtud. Too oli ikka nii juunikuu alguses, enne jaanipäeva. Talgusse siis kutsuti ümberingi kōik rahvas kokku, ikka nii seitse vōi ka kaheksa hobust. Igaüks teadis ikka ära, nii kui palju talle rahvast vaja on, et ühe päevaga ära saab veetud. Siis ikka tollest talust, kust hobune oli, oli kah mees ja laotaja ja metsaajaja. Mehed olid laudas peale viskamas, karjatüdrukuke vōi mõni poisikene vōi mõni sää-rane vanainimene oli jälle koormaid metsa ajamas. Siis metsas oli jälle mees, too kiskus jälle koormad maha. Naised laotasid kōik käsitsi. Käsitsi kōik laotati. Siis ei tähetud hargiga laotatud sõnnikut. Siis üteldi nii, et hargiga laotatud

dut sitta. Siss üteldi niij, et viglaga^t laodõt sitt jääss tükkü. Perän mõsti jäl^k käe[?] ilustõ puhtass, ääss siss sitt külge eij jää[?], eij olõ^t tuust midägi[?]. Käsitsi saa iks sitt ilustõ kük pünüss lahutuss. Viglaga^t fää pill fää suurõn tükün lakka külh, inne sinnä^t fää kah nisaa jääss. Siss iks ess olõki kah säänsit viklu. Sepä tettü[?] olli[?], nuu olli^v väëga rassõ[?], noid ess jõvvaⁿ nais-tõrass nõstagi[?].

Kolm söögivahet iks oll. Hymmugu aiksahe, niij päävõtõ sõngu aigu iks miñli pläsi, inne süüdi pruukošti, siss tull süümaig, siss aiti hobõsilõ kah süvõ[?] ja^s süüdi ess jah. Siss tull lõuna[?]. Lõunaaigu söõdeti jälh hobõsit. Miñikõrd pañti joba lõunavahe, miñikõrd hõdakpoolõ jäl^m miñi hobõnõ künmä. Ääss siss muid atru ess olõ[?], harkadraga^k küñti.

Mõisahe olli^k kah sitaveo päävõt^t tetä[?]. Ääss päävätegijäl niij ess olõ[?], et mugu^k kaij inne, ku^p päiv iks joba hõdagun om. Kavõõn oll vedädä[?], miñikõrd õkva mitu versta. Indäl tull küürma pääle nõsta ja^m maha^k kišku jah. Mõisast oll tuu joba niij är^t tettü[?], niij mitu küürmat piät viimä, inne ku^p päävõ saat. Ääss üte päävõga ess jõvva[?] iks kunagi^t tuud päivä täüs tetä[?], tull iks uma kats ja^k kolm päivä vetä[?], inne ku üte päävõ saijt.

Taa harkadraga iks küñti maa üless, ja õkva nigus^s sitt oll veetü

sõnnik jääb tükki. Pärast pesti jälle käed ilusti puhtaks, egas siis sõnnik külge ei jää, ei ole tollest midagi. Käsitsi saab ikka sõnnik ilusti kõik peeneks lahutatud. Hargiga ta pillub selle suures tükis laiali küll, kuid sinna ta kah niisama jääb. Siis ikka ei olnudki kah sääraseid harke. Sepa tehtud olid, need olid väga rasked, neid ei jõudnud naisterahvas tõstagi.

Kolm söögivahet ikka oli. Hommikul aegsasti, nii päevatõusu ajal ikka mindi kohale, enne söõdi pruukosti, siis tuli söõmaaeg, siis anti hobustele kah süüa ja söõdi ise, jah. Siis tuli lõuna. Lõuna ajal söõdeti jälle hobuseid. Mõnikord pandi juba lõunavahel, mõnikord õhtu poole jälle mõni hobune kündma. Egas siis muid atru olnud, harkadraga küñti.

Mõisasse olid kah sõnnikuveopäevad teha. Egas päevatõõ tegijäl nii ei olnud, et muudkui vaatas aga, kui päev ikka juba õhtus on. Kaugele oli vedada, mõnikord otse mitu versta. Endal tuli koorem peale tõsta ja maha kiskuda, jah. Mõisast oli see juba nii ära tehtud, nii mitu koormat pead viima, enne kui päeva saad. Egas ühe päevaga ei jõudnud ikka kunagi seda päeva täis teha, tuli ikka oma kaks ja kolm päeva vedada, enne kui ühe päeva said.

Selle harkadraga ikka küñti maa üles ja kohe, nagu sõnnik oli aga veetud,

inne, niij naati künmä kah, muidu^t tää hi^ggäss ärh ja^t tõmbass rammu vällä. Siss ku är oll küntü[?], siss trulliti tää kiⁿni[?] ja^t la^tsti niij kats vaij kolm nädalit saista[?]. Saista^t la^tsti niikagu ku^p päält joba hallass leij, siss äestedi^t läbi. Kae^k ku[?] hain pallu suurõss kasuss, siss tuu nakkass maad ütma. Siss inne rüätegemist, siss kõrrati jäl^m maa, iks ristivaku, läbi. Ku^t tuu är oll, siss äestedi[?]. Puu-ägli[?] olli[?], tõisi tuu ilmaigu ess olõ[?]. Ägliga^t tõmmati paar kõrd viil läbi, siss oll rüämaa valmiss kah.

Rükä tegemä naati siss kuⁿ naa^r rüäkuro^v vaij külvikuro^m minemä naksi^{va}? Ja^s siss tuu kah om sügüsepoolõ suuvõ. Niij hummugu kaštõga[?] om tedä iks kigõ parembahe nätä[?]. Siss nurm om õkva niigu hõpõga üle tsiugutu[?], mugu^t läügüss inne. Siss ku^p päiv nakkass är iks korõmbahe tõsõma, siss jääss läükmine vähämbäss, siss nuu ämbli^{gu} võrgu[?] ommaⁿ niigu^s siidi langa[?], üle terve nurmõ, üte haina ladva otsast tõsõ otsa veetü[?]. Siss om maa valmiss. Ku ämbli^{gu} võrgu^m maha^v vedävä[?], siss om maa kütse, siss naatass kah rükä tegemä. Tuu om iks niij taa rüämaärjabä²² ja^p pärtüspä²³ vahel. Siss saa õkva parass jagu inne külmä orass juurõ^m maasi^{sse} aija[?]. Tuu jah om kigõparemb rüätegemise aig.

Maa oll valmiss. Siss ku[?] oll niij sääne häste vaga hummuk, siss paⁿni rüäkoti^v van^krihe, veij mõtsa nurmõ pääle ja^t lätsi

²² rüämaärjabä 'rukkimaarjapäev, 15. august'; ²³ pärtüspä 'pärtlipäev, 24. august'.

nii hakati kündma ka, muidu ta hingab ära ja tõmbab rammu välja. Siis, kui ära oli küntud, siis rulliti ta kinni ja lasti nii kaks või kolm nädalat seista. Seista lasti nii kaua, kui pealt juba haljaks lõi, siis äestati läbi. Vaata, kui hein väga suureks kasvab, siis too hakkab maad kurnama. Siis enne rukkitegemist, siis korrati jälle maa, ikka ristivagu, läbi. Kui too ära oli, siis äestati. Puuäkked olid, teisi tollal ei olnud. Äkkega tõmmati paar korda veel läbi, siis oli rukkimaal valmis kah.

Rukist tegema hakati siis, kui need rukkikured ehk külvikured minema hakkasid. Ja siis too kah on sügise poole suvel. Nii hommikul kastega on teda ikka kõige parem näha. Siis nurm on otse nagu hõbedaga üle pillutud, muudkui läigib vaid. Siis, kui päike hakkab [ära] ikka kõrgemale tõusma, siis jääb läikimine vähemaks, siis nood ämblikuvõrgud on nagu siidlõngad, üle terve nurme, ühe ladva otsast teise otsa veetud. Siis on maa valmis. Kui ämblikuvõrgud maha veavad, siis on maa küps, siis hakatakse kah rukist tegema. See on ikka nii selle rukkimaarjapäeva ja pärtlipäeva vahel. Siis saab just parasjagu enne külma orasjuured maa sisse ajada. See jah on kõige parem rukkitegemise aeg.

Maa oli valmis. Siis, kui oli nii säärane hästi vaikne hommik, siis panin rukkikoti vankrisse, viisin metsa nurme peale ja läksin külvama. Kui oli, siis

külvämä. Ku oll, siss iks tull miñi lašškõnõ kah niij iškmit²⁴ vidämä. Ku ess olõ?, siss mugu^v veij ešs inne. Ma^k külvi iks põllõ päält. Mul oll sääne kaalpõll, siss vili vaij seeme oll mõtsan pindre pääl, siss säält mugu^t tõmpsi inne põllõpääle. Põllõpäält mugu^v võti inne peõga^j ja^t tsiuksõ lakka. Perituult iks külvetäss. Siss ku^t tõsõst otsast tagasi tulli, siss veij iškma. Jäl^k külvi ärh, tagasi tullõn veij jälh iškma. Nakka^t tuuperäst viij tõiši mõisa viimä, tuu om jo ütšküik, kas mine^t tühält tõistõ oisa tagasi vaij tõmba taad tõist jalga veidike takan. Siss iks olliv viij naa^k küli-mütü^k kah. T'ää oll iks niij kuvõndik vakka vaij. — — —

8. Kevadistest põllutöödest.

Siss künti sügüse kijik maa[?] üless. Keväjä ess olõ^m muud ku äestedi^j ja^k kõrrati, siss äestedi^v viij ja^k ku^p parass aig oll, siss mugu^t tsiugati seeme pääle ja aeti hargiga^s sisse. Muld oll kopõ ja[?] illuss niigu^t lillipotin inne. Minõ[?] äestivä^v viij perän kah, miñõ[?] ess äestä[?], mugu^t trulsevä[?] är inne. Ääss, ku^s siss kah olõšs iks nisaa turba pääle seeme visatu[?] ja äglipulkõga^s sisse kraabitu[?], niiguⁿ no^t tetäss, siss eij olõšs kül^s seemend kah kätte saanu[?].

Siss ess olõ^j jo^m muud väetüst, ku^t taa sitt laudan. Ääss tuud kah ess olõ[?] eij^t tiijä^k ku^p pallu. Tedä olõšs iks siss inämb saanu[?],

²⁴ iškma[?] 'sitkmed, külvirinna vahemärgid'.

ikka tuli mõni tütarlaps kah nii sitkmeid vedama. Kui ei olnud, siis muudkui vedasin aga ise. Ma külvasin ikka põlle pealt. Mul oli säärane kaelpõll, siis vili ehk seeme oli metsas peenra peal, siis sealt muudkui tõmbasin vaid põlle peale. Põlle pealt muudkui võtsin aga peoga ja pillutasin laiali. Pärituult ikka külvatakse. Siis, kui teisest otsast tagasi tulim, siis vedasin sitkme. Jälle külvasin ära, tagasi tulles vedasin jälle sitkme. Hakka tolle pärast veel teisi metsa viima, too on ju ükskõik, kas mine tühjalt teise otsa tagasi või tõmba seda teist jalga veidike taga. Siis ikka olid veel need külimitud kah. See oli ikka nii kuuendik vakka või. — — —

Siis künti sügisel kõik maad üles. Kevadel ei olnud muud, kui äestati ja korati. Siis äestati veel ja kui paras aeg oli, siis muudkui visati seeme peale ja aeti harkadruga sisse. Muld oli kobe ja ilus kui lillepotis [vaid]. Mõned äestatisid veel pärast kah, mõned ei äestanud, muudkui rullisid ära [vaid]. Egas, kui siis ka oleks ikka niisama turba peale seeme visatud ja äkkepulkadega sisse kraabitud, nagu nüüd tehakse, siis ei oleks küll seemet kah kätte saanud.

Siis ei olnud ju muud väetist, kui see sõnnik laudas. Egas seda kah ei olnud ei tea kui palju. Seda oleks ikka siis enam saanud, kui oleks karja saanud enam

ku olõss kar'ja saanu? inämb pitä? Eläjit olõss jäl^s siss saanu inämb pitä?, ku olõss häste pallu hainu ja olgi ollu?. Kos põrõhõlla^t taa väetüse ots, midä maha aijass. Egä keväjä tõmmatass supõrust, kaalit ja^k kikkõ, midä nää^m maha? ajava?. Taa laudasitt, taa tulõ iks ummamüüdu. Siss jo^v võij jo^k kah ummõt maad nõrgõmbahe harida?.

Ku^m mu^p poja^k kah tan naidõsammu nür[']mi pääl tuudsamma tüüd tjiissi?, midä ma^t teij, kuⁿ nää^k kah nipallu nurmõpäääl püü-süüsi? ku^m ma^s sääl olli ja^t taasaa väetüse panõssi?, siss nää?[?] uppuši^v vilä sisse ärh. Vaj nääⁿ no? õigõ^v viij kullõsõ?, midä saⁿ näile kõnõlat, nää^t tegevä iks umma müüdu. Vanasõna jo^k kah ütless, et narri^p põldu üks kõrd, põld narri sinnu ütessä kõrd. . . Naidõ saksamaa vaj lehtatruuga aijass, vilä visatass nisaa pääle, vedrug^k kraabitass sisse, minõ^t trulva, minõ eij^t trullik^k kah, jääss nisaa nigut^t fää om. Inne ärⁿ näil iks kasuss. Miñikõrd kaet külh, et tast taa harimise perra eij^p piässi mitte ütte seemend kah saama, inne sügüse saava? iks uma viis, kuus, miñikõrd säidse seemend kah ärh. Eßs üttele?, et ääss makki inämb eij^s saanu?. A^k kos mu^t tii^j jaⁿ näil vaiva midägi?.

Naa^t leht- vaj saksamaa adra?, naa^t tulliv^v viij hilda vällä. Mõisnigõl olliⁿ nää? innembä, taluraalõ saivaⁿ nääⁿ niij iks taa ütstuhat üttesaa seen. A^k kiä iks inne pruymi saiij naid raudatru

pidada. Loomi oleks jälle siis saanud enam pidada, kui oleks hästi palju heinu ja õlgi olnud. Kus praegu see väetise ots, mida maha aetakse. Igal kevadel tõmmatakse superfosfaati, kaalit ja kõike, mida nad maha ajavad. See laudasõnnik, see tuleb ikka omamoodi. Siis [ju] võib ju kah ometi maad nõrgemini harida.

Kui mu pojad kah siin nendesamade nurmede peal sedasama tööd teeksid, mida mina tegin, kui nad kah nii palju nurme peal püsiksid kui mina seal olin ja sellesama väetise paneksid [mida nad nüüd panevad], siis nad upuksid vilja sisse ära. Või nad nüüd õige veel kuulavad, mida sa neile kõneled, nad teevad ikka omamoodi. Vanasõna ju ütleb kah, et narri põldu üks kord, põld narri sind üheksa korda. . . Nende saksamaa ehk lehtatradega aetakse, vilä visatakse niisama peale, vedrugä kraabitakse sisse, mõned rullivad, mõned ei rulli kah, jääb niisama nagu ta on. Aga ära neil ikka kasvab. Mõnikord vaatad küll, et sellest selle harimise järgi ei peaks mitte üht seemet kah saama, aga sügisel saavad ikka oma viis-kuus, mõnikord seitse seemet kah ära. Ise üttele, et egas minagi enam ei saanud. Aga kus minu töö ja neil vaeva mitte midagi.

Need leht- ehk saksamaa adrad, need tulid veel hilja välja. Mõisnikel olid nad enne, talurahvale said need nii ikka selle tuhande üheksasaja [aasta] sees.

ja^v vedruäkli, tyy inäp kah harkadraga^j ja puuägligaⁿ nurmõ pääle ess lähä? — — —

Muid riistu siss põllutegemise jaoss ess olõki ku^t trull, ägel ja^t taa harkadõr. Taa lehtadõr, taa tull no hoobiss hilda viil, taaga^s siss naati joba katõ hobõsõga^k künmä. Siss oll iks kõr-raga^k kafs hobõst üte adra ijn. Siss nää^k kääni^t taa maa niij sügäväst pahepäidi, et muud ess näe^k ku^v verevät liiva. Kae^m meil kah tan om vana^j liivatsooss, ilma põhjata maa ja^p päälmane kõrd läts är^s sügävähe ala? Siss taad väelüst oll kah iks alati veidü? ollu?, siss edimädse aastat poisit? ess saa^m midägi? Ma ülli näile, et mišti no^t tan jändadi?, taast eij^t tulõ^m midägi^v vällä, taast lehtadraga künmisest. A^k kas nää^k kuuliva?, ess kuulõ? ess. Mugu^t teivä? iks ymma müüdu edesi ja^t tõmpsiiva^m mailõ taad supõrust sälgä. Siss iks ärⁿ nää^s saiva^k kah miä nääⁿ no^s saiva? Ma^k künni iks yma harkadraga^m maa^s sügüse kikk üless, aⁿ näil ymmi lehtairuga^j jääse^p poolõ^k künmädä?

Siss oll kah, sääntsit oll külät, et näil muud ess kasu^k ku orasshain ja ohtja?. Nurm oll nigu? ohtjamõts õkva. Kaeⁿ nää ess kor'ja^j juuri ärh. Ma^k korssi iks egä keväjä. Taa puu ägel om tyüst hää, et ägli pulkõ taadõ jääseⁿ naa? orasshaina juurõⁿ nigu^m malga? inne. Ma^j joba niij äestämise aigu, niij kolmõn vaij nelän paigan, iks alati üte kotussõ pääl inne kergüti iks äkli,

Aga kes ikka vaid proovida sai neid raudatru ja vedruäkkeid, too enam kah harkadraga ja puuäkkega nurme peale ei läinud. — — —

Muid riistu siis põllutegemise jaoks ei olnudki kui rull, äke ja see harkader. See lehtader, no see tuli hoopis hilja veel, temaga siis hakati juba kahe hobusega kündma. Siis oli ikka korraga kaks hobust ühe adra ees. Siis nad käenasid selle maa nii sügavalt pahupidi, et muud ei näinud, kui punast liiva. Vaata, meil kah siin on vana liivasoss, ilma põhjata maa ja pealmine kord läks ära sügavasse alla. Siis seda väetist oli kah ikka alati vähe olnud, siis esimesel aastal poisid ei saanud midagi. Ma ütlesin neile, et no mis te siin jändate, sellest ei tule midagi välja, sellest lehtadraga kündmisest. Aga kas nad kuulasid, ei kuulanud! Muudkui tegid ikka omamoodi edasi ja tõmbasid maadele seda superfosfaati selga. Siis ikka ära nad said kah, mida nad nüüd said. Ma kündsin ikka oma harkadraga maad sügisel kõik üles, aga neil oma lehtatradega jäävad pooled kündmata.

Siis oli kah, sääraseid oli küllalt, et neil muud ei kasvanud kui orashein ja ohakad. Nurm oli nagu ohakamets kohe. Vaata, nad ei korjanud juuri ära. Ma korjasin ikka igal kevadel. See puuäke on sellepoolest hea, et äkke pulkade taha jäävad need orasheina juured nagu malgad [vaid]. Ma juba nii äestämise ajal, nii kolmes või neljas paigas, ikka alati ühel kohal [vaid] kergitasin ikka äket,

siss juurõl jäivä^m mahaⁿ niigu hainakaar inne. Perän siss latsõ^r riibiva^k kokku, pañniva huñikohe ja^p palutiva ärh. Taa orasshain, taa tükiss perätõhe kasuma. Sää^l kon tää joba kasuss, sää^lt muud kah saija[?] eij olõ[?].

Kaarategemine, tyy iks oll alati kigõ edimäne tegemine. Siss ku edimäne kõrd külvmäst, vaij künmäst tullit, siss oll tyy valamine, siss saijt egä nukatakast jäl[?] uma pañgitävve vett kaala. Naa^l latsõ[?], naa olli^l jo^l jälle^m müllämä. N'ää^k kah iks olli^k kuu^{lu}?, et valõtass. Siss peivä[?] iks inemise^t tyyd usku, et ku^v vilätetegemise aigu häste valõtass, siss saa vilakasumise aigu häste vihma. — — —

Niij aprilli ja^m maijkuu iks oll tyy vilä maha^t tegemine. Tää no[?] oll kah iks niij, kuiss kevväj oll. Miñikõrd saij joba aprillikuu alustusõn kaara maha^t tettüss. — — — Kaaral, taal no[?] ess olõ^m midägi^m muud, et inne pehme aoga^s saij tettüss. Kesev külveti siss maha[?], ku^p pihlõ[?] äilsemä latsivä[?]. Ku^p pihlõ[?] olli[?] äelmin, siss ma^l lätsi iks alati kešvä külvmä. Tyy oll kigõ paremb aig. Siss pèrnaisõ^k keedivä^k kotun tsia päd. Iks taa kõrv pidi kah külën olõma, tyy oll ioba niij hoijõtu. Tyy oll tyy müyd,

siis juured jäid maha nagu heinakaar [enne]. Pärast siis lapsed riisusid kokku, panid hunnikusse ja põletasid ära. See orashein, see tükib päratult kasvama. Seal, kus ta juba kasvab, sealt muud kah saada ei ole.

Kaarategemine, too ikka oli alati kõige esimene tegemine. Siis, kui esimest korda külvamast või künmäst tulid, siis oli too valamine, siis said iga nurga tagant jälle oma pangetäie vett kaela. Need lapsed, need olid ju koledad mõllama. Nad kah ikka olid kuulnud, et valatakse. Siis pidasid ikka inimesed seda usku, et kui viljategemise ajal hästi valatakse, siis saab viljakasvamise ajal hästi vihma. — — —

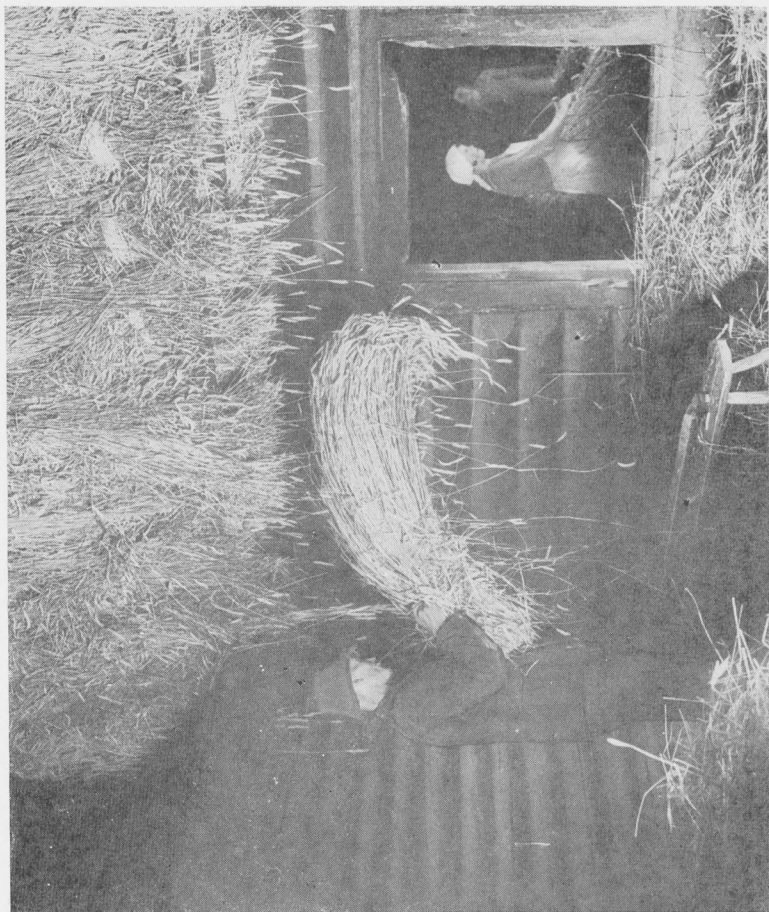
Nii aprilli- ja maikuul ikka oli too vilja mahategemine. No see oli kah ikka nii, kuidas kevad oli. Mõnikord sai juba aprillikuu alguses kaer maha tehtud. — — — Kaeral, no sel ei olnudki midagi muud, et vaid pehme ajaga²⁵ sai maha tehtud. Oder külvati siis maha, kui pihlad õitsema läksid. Kui pihlad olid õites, siis ma läksin ikka alati otra külvama. Too oli kõige parem aeg. Siis perenaised keetsid kodus seapead. Ikka see kõrv pidi kah küljes olema, too oli

²⁵ Pehmeks ajaks on peetud endisajal Urvastes Isak Laatsaruse andmetel kuu viimast veerandit, kuu vahapäeva ja kuu esimest veerandit, kusjuures kuu viimase veerandi esimest osa nimetatud vana kuu kuivaks ajaks ja kuu esimese veerandi teist osa noore kuu kuivaks ajaks. Kuu vahapäevaks nimetati aega, kus vana kuu oli lõppenud, kuid noor kuu ei olnud veel nähtav. (E: S.).

ENSV TA Etnoograafia Muuseumi fotokogu

Rukikülv. Külimitu täitmine

ENSV TA Etraografia Muuseumi fotokogu

Rukirehe rabamine

siss kašviva? hää^k kesvä?, saij jäl^t tõsõss aastass kešvi, saij jäl^j jahu jah, suõrmit jah, kække jah, kikkõ.

Linna, taad külveti kah iks pehme aõga? ja^s siss ku^t taivass oll sääntsⁿin kiudliidsⁿin pil^vin ja^k kuⁿ nyu^p pilve^l lätsi? iks kah põh^jast lõunahe. Siss oll linalõ iks läm^mind külät, saij iks suvõ^l kah vihma ja^l linakiud oll iks kõva, illuss ja^v valgõ. Tuu no oll inne tuuo tarkuss. Mai^t fiij^k kas taa no^t teile kah inäp midägi tähendäss.

Naa^k kapstalooma?, naa^t tetti maha? iks niij taa maärjabä ummugu, siss iks ess olõⁿ näil naid mardikit ja^v vaklu sälän. Hernet oll kah siss hää külvä?, siss ess olõ? iks herne^v vaglunõ. Ku^m maärjabä hernet külvä ess saa?, siss ess tohi? inne külvä?, ku^k kuu ao peräst, muidu^j jäij herne äitsemine õkva tuuss aoss, ku^t taa valgõ liblik tõnõkõrd nakkass jäl^l lindhama. N'ää? omma^j jo^r rõippõ?, nää^s situssõ^k kikk herne äelmä^t täüs, siss kõdra^k kah mugu? omma^v vaklu täüs, niigu^p puru inne.

Ta^rrikku, taad visati kah iks pehme aoga?, niij perän kešvä. Karlit pañti kah iks niij aprillikuu pehme aoga?. Mai^jkuu, siss iks oll^j joba hillatsõ?. Karli pañmise man ess olõ^m midägi muud, ku^j ila? aeti sisse, karli^v viidi iks mõlsa, kukati²⁶ maha?. Kotte, noid noⁿ niij iks ess olõ?, et kottega olõss iks mõlsa saanu^v viija?

²⁶ kukkama '(maha) tõukama, lükkama'.

juba nii hoitud. See oli see mood, siis kasvasid head odrad, sai jälle teiseks aastaks otri, sai jälle jahu jah, tangu jah, kække ja kõike.

Lina, seda külvati kah ikka pehme ajaga ja siis, kui taevas oli säära^stes kiulistes pilvedes ja kui nood pilved läksid ikka kah põh^jast lõunasse. Siis oli linalle ikka sooja küllalt, sai ikka suvel kah vihma ja linakiud oli kõva, ilus ja valge. Too nüüd oli aga tolle aja tarkus. Ma ei tea, kas see nüüd teile kah enam midagi tähendab.

Need kapsataimed, need tehti maha ikka nii [selle] maarjapäeva hommikul, siis ikka ei olnud neid mardikaid ja usse seljas. Hernest oli kah siis hea külvata, siis ei olnud ikka hernes ussitanud. Kui maarjapäeval hernerest külvata ei saanud, siis ei tohtinud enne külvata, kui kuu aja pärast, muidu jäi herne õitsemine otse tolleks ajaks, kui see valge liblik teist korda hakkas jälle lendama. Nad on ju raiped, nad... kõik herne õied täis, siis kaunad kah muudkui on usse täis, nagu puru enne.

Tatart, seda visati ka ikka pehme ajaga, nii pärast otra. Kartulit pandi kah ikka nii aprillikuu pehme ajaga. Maikuu, siis ikka olid juba hilised. Kartuli panemise juures ei olnud midagi muud, kui vaod aeti sisse, kartulid viidi ikka metsa, lükati maha. Kotte, noid nüüd nii ikka ei olnud, et kottidega oleks ikka

Siss mugu^k kukati iks kattõ otsa inne, siss ess olõⁿ niipallu kañmist. Siss naisõⁱ ja^l latsõⁱ jah lätsi^m mugu^m maasisse tsuškma näid. Miñi võtt korvi, võtt korviga^k käevangu, miñi võtt jäl^t taa kaalpõllõ, tyy tõmma^s mugu^k karli[?] huñikust põllõ pääle ja^p pañdsõ säält. Mugu^p pilliva inne näid i^lla vahelõ. Niij iks pañti, et jalg jäij vahet, kasumise ruumi. — — —

Siss noⁿ näid kiä nipallu ess pañõ[?] ess, ñiguⁿ no^p pandass. Pyy^l nürmö[?] vaij niij iks pañti. Kijik sannanaisõ[?] ja^p popsi-naisõⁱ jah, kijik iks olli^k kartlipañmise aigu platsin. N'ää^t tahiva[?] jñ'dile kah kartlit maha^p pañda, siss tyy ist tull näil jäl^p päivi tetä[?]. — — —

Sügüse, niij kraavilaada aigu jaⁿ niij varõmbadõ kah, ku^s saij, siss naati iks näid võtma. No^v võtmisega[?] iks läts niij kats nädalit jaⁿ niij, ñiguⁿ no^k koñgi näid iks kah pañtu oll jaⁿ ñiguⁿ no^k koñgi kah iks inemiisi võtman oll. Taa kraavilaat, taa oll iks niij katõltõiskümmel septembril vaij.

Siss olli[?] iks naa^k kesakartli[?], ñää^p pañti iks niij kodulähkeiste tarõtaadõ. Siss ñiguⁿ ñää[?] äitsemä lätsi[?] inne, niij naati näid joba võtma ja^s süümä jah. Sügüsess olliⁿ ñää[?] otsan kah, mis tyy paari vaka osa vaij niij jäij iks ñigu^s sijnness inne vaij. Mõtsan olli^s siss: söögijaoss naa^v väikeseverevä[?] ja^t tseolõ valgõ[?].

metsa saanud viia. Siis muudkui lükati ikka kahte otsa maha [vaid], siis ei olnud nii palju kandmist. Siis naised ja lapsed jah läksid muudkui maa sisse torkima neid. Mõni võttis korvi, võttis korviga käevangu, mõni võttis jälle selle kaalpõlle; too tõmbas muudkui kartulid huñikust põlle peale ja pani sealt. Muudkui pildusid aga neid vao vahele. Nii ikka pandi, et jalg jäi vahet, kasvamise ruumi. — — —

No siis neid keegi nii palju ei pannud, nagu nüüd pannakse. Pool nurme või nii ikka pandi. Kõik saunanaised ja popsinaised ja kõik ikka olid kartulipanemise ajal kohal. Nad tahtsid endile ka kartulit maha panna, siis tolle eest tuli neil jälle päevi teha. — — —

Sügisel, nii kraavilaada ajal ja nii varemini kah, kui sai, siis hakati ikka neid võtma. No võtmisega ikka läks nii kaks nädalat ja nii, nagu nüüd kusagil neid ikka kah pandud oli ja nagu nüüd kusagil kah ikka inimesi võtmas oli. See kraavilaat, see oli ikka nii kaheteistkümnendal septembril või.

Siis olid ikka need kesakartulid²⁷, need pandi ikka nii kodu lähedale toa taha. Siis nagu nad õitsema aga läksid, nii hakati neid juba võtma ja sööma jah. Sügiseks olid need otsas ka, mis too paari vaka osa või nii jäi ikka nagu seemneks ainult või. Metsas olid siis söögi jaoks need

²⁷ suvekartulid, varased kartulid.

Valgõ? nuu olli^s sääntse^p pikligu? ja^s suurõ?, nää? olli^k kuⁿ näid keedit, õkva nigu^v viiplõnni?, näil ess olõ^m määnestki maku, inne näid saij iks pallu inämb, kuⁿ näid väikeisi verevit. Muid karlit siss mu aigu ess olõki, kuⁿ naa^v väikese vereväs söögi jaoss, kesakarli^s suvõss süvää? ja^v valgõ^t tseolõ. Mul muid ess olõ?. Miñõ^k kah iks painivaⁿ näid viinakõisi, siss sügüse jaⁿ niij, siss mõivä? iks näid mõisahe viinavabrikohe. Ma? ess nakka^t tuuga jändama. Mul näid kunagi müümise jaoss ess olõ?. Kait, kuⁿ indäga^t läbi tullit. — — —

9. Vanakuradi sünnipäevast.

Kae^t tuu ma^k kah unõti ärh, odot kunass tää no? oll?. T'ää iks oll niij kas taa aprillikuu lõpõtusõn vaij jäl^t taa maijkuu alustusõn. Siss kõnõldi, et ollõv üts päiv, kuna taa vanakurat ess ollõv sündünü?. Ku^t tuu päävä midägi^k külvetävät, siss tuust eij^s saavat midägi?, õkva midägi eij^k kasu?. Malõ tuu är^p pruymnu?. Inne mis päävä tää oll, tuu malõ är unõtanu?.

Kae^t taa vanakurat oll saanu^t tuudmyüdu, et üts iñgli oll naänu^t taivan iks kah jumalalõ vašta. Jummal^t oll tää siss taivast maha^v visanu? ja? ess ütelnü?, et saagu^s sust siss maailmalõ kurjajuur. Ja^t tuust iñglist saigi^v vanakurat, ja^t tuu iks oll tää

väikesed punased ja sigadele valged. Valged, need olid säärased piklikud ja suured, nad olid, kui neid keetsid, otse nagu veeplonnid, neil ei olnud mingisugustki maitset, aga neid sai ikka palju enam kui neid väikesi punaseid. Muid kartuleid siis minu ajal ei olnudki, kui need väikesed punased söögi jaoks, kesakartulid suveks süüa ja valged sigadele. Minul muid ei olnud. Mõned ikka kah panid neid viinakesi²⁸, siis, sügisel ja nii, siis müüsid ikka neid mõisasse viinavabrikusse. Mina ei hakanud sellega jändama. Mul neid kunagi müümise jaoks ei olnud. Vaatasid, kui endaga läbi tulid. — — —

Vaata, selle ma kah unustasin ära, oota, kunas see nüüd oli? Ta ikka oli nii kas selle aprillikuu lõpul või maikuu algul. Siis kõneldi, et olevat üks päev, millal see vanakurat ise olevat sündinud. Kui tollel päeval midagi küljatavat, siis tollest ei saavat midagi, kohe midagi ei kasva. Ma olen selle ära proovinud. Aga mis päev see oli, selle ma olen ära unustanud.

Vaat, see vanakurat oli saanud sedamoodi, et üks ingel oli hakanud taevast ikka kah jumalale vastu. Jumal oli ta siis taevast maha visanud ja ise ütelnud, et saagu sinust siis maailmale kurja juur. Ja sellest inglilist saigi vanakurat ja

²⁸ teatav kartulisort.

sündumispäev, ku' tää taivast maha^v visati. Tyy oll põllutege-
mise aigu keväjä ja^k ku' tuupäävä midägi tii, siss lätt kiiik hal-
vastõ.

10. Karja väljalaskmisest.

Eläjäsiütä oll kah iks siss veidü[?]. Keväjä nigum^m maa mus-
tass läfs iks inne ja^m minõ hainanina maaseest vällä tsusaßs,
nii aeti kari mõtsa kah. Siss ku eläjä[?]²⁹ edimäist päivä vällä
lasti, siss perñainõ tõmmaßs üte suurõ rohe kesk murru ja^p pañdsõ
sinnä[?] iks jahu juuki sisse, siss eläjä^l lätsi^k kiiik sinnä^l juuma. Lats-
kõsõ^l lätsi^l ja^s sai^l jäl^v vitsuga^v vahel, et nää ütstõist puskma
eijⁿ nakka[?]. Perñaisõl oll jälh õnnistõdu^v vesi ja õnnistõdu^v viha[?].
Kuiss nää^l tyyd saiva[?], tyy oll perñaisõ asi, ma^l tiijä iks tyyd
nii. Kõnõldi, et minõ[?] ollõv eßs õnnistanu^l tyyd vett, noh mu-
gu^l lugõnuva^l ja^l laulnuva^p pääle ja^l tennüvä[?] ristimärke. Minõ[?]
ollõv jäl lašknuva opõtajal vaij kõstrel vaij kuülmeistrel õn-
nistada[?].

Tyyd vett, tyyd nää[?] hoitsõva[?] alalõ minõ väikese anumakõsõ
seen, nää iks olli^s sääntse^l lähiku^l jah. Mu imäl oll tyy vesi
sannalaudu all nukan. Oll panü iks lähikohe, kivi[?] olli^p pääl
ja^k kivi[?] olli[?] ala^k kah panü, et siss anumapõhi likõ maa pääl
är eij^m mädanäsi[?]. Kafs vihta oll viil sääl lähiku kaasõ pääl.

²⁹ elläj 'loom, veis'.

see ikka oli ta sündimispäev, kui ta taevast maha visati. Too oli põllutegemise
ajal kevadel ja kui tol päeval midagi teed, siis läheb kõik halvasti.

Loomasõõta oli kah ikka siis vähe. Kevadel, nagu maa mustaks läks ikka
vaid ja mõne heinanina maa seest välja torkas, nii aeti kari metsa ka. Siis, kui
loomad esimest päeva välja lasti, siis perenaine tõmbas ühe suure küna keset
muru ja pani sinna ikka jahujooki sisse, siis loomad läksid kõik sinna jooma.
Tütarlapsed läksid ja seisid jälle vitsadega vahel, et nad üksteist puskima ei
hakkaks. Perenaisel oli jälle õnnistatud vesi ja õnnistatud vihad. Kuidas nad
seda said, see oli perenaise asi, ma ei tea ikka seda nii. Kõneldi, et mõned olevat
ise õnnistanud seda vett, noh muudkui olevat lugenud ja laulnud peale ja ole-
vat teinud ristimärke. Mõned olevat jälle lasknud õpetajal või kõstril või kool-
meistril õnnistada.

Seda vett, seda nad hoidsid alles mõne väikese anuma sees, neil ikka olid
säärased lähnikud jah. Mu emal oli too vesi saunalava all nurgas. Oli pandud
ikka lähnikusse, kivid olid peal ja kivid olid alla kah pandud, et siis anuma
põhi märja maa peal ära ei mädaneks. Kaks vihta oli veel seal lähniku kaane peal.

Siss ku[?] eläjä^s sääl rohe man jõiva[?], siss imä võtt tyy länikuga^v vii jaⁿ nuu^v viha[?], ees kõn'dsõ iks niij ümbre eläjide, vi-sašs vihaga^t tyyd õnnistõdu^v vett eläjide pääle ja ees üt'el iks:

„Kaidsa^k kar'ja, kaidsa^k kar'ja!

Saada^s soe^s Saksamaalõ,

vii^s soe^v vihasuhu[?]!“

Kolm kõrd iks kõn'dsõ tää, vašta päivä, ümbre eläjide ja^t tsiugašs iks vihaga^t tyyd vett eläjide pääle tyyt länikust. Siss kuⁿ naa^t latškõsõ[?] edimäist päivä mõtsan olli[?] eläidega[?], siss ku^k kodu^t tullit[?], siss valõfi iks näid kah, siss nää ei^j jää^s suvõl^t karjamanu^m magama.

11. Heinatööst.

Seeñi^k ku^v vili maha^s saij tettüss, kesäpääle sitt är^v veetüss, kesä kah är^k küntüss, seeñi[?] oll joba hainaaig kah käen. Haina iks naati tegemä niij paar nädalit inne jaanipäivä. T'ää tulõ niij seoao peerrä niij iks jaanibä aigu vaij.

Ääss no^s siss iks sääñsit hainamaid ess olõ[?] niigu iks no[?] omma[?]. Siss olli^v vana^s soitsõ[?] hainamaa[?], korõmba^k kotussõ[?]

Siis, kui loomad seal küna juures jõid, siis ema võttis tole lännikuga vee ja nood vihad, ise kõndis ikka nii ümber loomade, viskas vihaga toda õnnistatud vett loomade peale ja ise ütles ikka:

„Kaitse karja, kaitse karja!

Saada soed Saksamaale,

vii soed vihasoosse!“

Kolm korda ikka kõndis ta, vastu päeva, ümber loomade ja siputas ikka vihaga toda vett loomade peale tollest lännikust. — Siis, kui need tütarlapsed esimest päeva metsas olid loomadega, siis kui koju tulid, siis valati ikka neid kah, siis nad ei jää suvel karja juurde magama.

Seni kui vili maha sai tehtud, kesa peale sõnnik ära veetud, kesa kah ära küntud, seni oli juba heinaaeg kah käes. Heina ikka hakati tegema nii paar nädalat enne jaanipäeva. Ta tuleb nii selle aja järgi³⁰ nii ikka jaanipäeva ajal või.

No egas siis ikka sääraseid heinamaid ei olnud nagu ikka nüüd on. Siis olid vanad soised heinamaad, kõrgemad kohad ja perved olid muttidel ära mütatud

³⁰ s. t. uue kalendri järgi.

ja^p perve[?] olli^m mügrel är^m mütetü[?] niguj jälle inne. Keväjä iks sai^j kül^m mügrämütüsse[?] är rihaga^l lakka kistuss, inne jäl hai-nategemise aigu oll näid kij^k kotuss täüs.

Suuhainamaa[?] olli iks vōsutsō[?]. Paiju vōssu oll perätōhe. T'ää oll kij^k iks sääne vōsunō. Sij^s naidō korōmbidō kotustō pääl oll lepavōsu. Kōivō kašvi kah, inne sääntise^k kōvōra^j jurakuⁿ nää olli[?]. Ääss nää^s suurōmbass ess kasu[?], olliⁿ nää^k ku^v vana^t taht. Näil olli^j juurō^t taa külmä suu vi^j seen, nää olli[?] iks väike-se^v vōsukōsō[?] inne. Sääntsit sammu pedäjäkeisi kah oll, kōvō-ra^j juraku^m muud midägi[?]. Tuu oll tuu hainamaa. T'ää olōss jo^t tahtnu, et tōmmanu^k kraavi^s sisse ja^v vōsu välä, sij^s ajanu adraga^l läbi ja^v visanu^s seeme pääl, sij^s olōss täst hainamaa saanu^k küllh. Kosa^s sai^jt, kel tuu aig oll ja^k kel tuu raha oll. Mōisa tüü oll sälän, uma tüü oll, kosa^s sai^jt, saa[?] ess.

Ääss sääl ess kasu^k kah iks määnestki haina õigōhe. Suuhain oll, taa vana^k kolmōkañdilinō valgō. Tarna oll sääntside lompō seen ja^s sij^s vana^t taa tsiapulst. Tuud ess vōta^v vikat kah maha[?], ku oll kui^v ilm. Sij^s nigu^m minō korōmba kotussō pääl, sääl oll jält^t taa vana^k kastōain. Sij^s ku^t tuu lašsit niij vanōmbass minnä[?], sij^s tuud ess süü[?] ütski elläj. Väega veidü^m minōn paigan iks,

(s. t. muttidel ära uuristatud ja mutimulla hunnikuid täis aetud) nagu hirmus [enne]. Kevadel ikka said küll mutimulla hunnikud [ära] rehaga laiali kistud, kuid jälle heinategemise ajal olid kõik kohad neid täis.

Sooheinamaad olid ikka vōsased. Pajuvōsa oli päratult. Ta oli kõik ikka säärane vōsane. Siis nende kõrgemate kohtade peal oli lepavōsa. Kaski kasvas kah, aga sääraseid kōverad jurakad nad olid. Egas nad suuremaks ei kasvanud, olid nad kui vanad tahes. Neil olid juured selle külma soovee sees, nad olid ikka väikesed vōsukesed vaid. Niisamasuguseid männikesi kah oli, kōverad jurakad, muud midagi. Too oli too heinamaa. Ta oleks ju tahtnud, et oleks tōmmanud kraavid sisse ja vōsa välja, siis ajanud adraga läbi ja visanud seeme peale, siis oleks temast heinamaa saanud küll. Kus sa said, kellel see aeg oli ja kellel see raha oli? Mōisa töö oli seljas, oma töö oli, kus sa said, ei saanud!

Egas seal ei kasvanud õieti kah ikka mingisugustki heina. Soohein oli, see vana kolmekandiline valge. Tarnad olid säärase lompide sees ja siis vana see seapulst. Seda ei võtnud vikat kah maha, kui oli kui^v ilm. Siis nagu mõne kõrgema koha peal, seal oli jälle see vana kastehein. Siis, kui tolle lasksid nii vanemaks minna, siis toda ei sõõnud ükski loom. Väga vähe mõnes kohas ikka,

kon oll taad lehtaia, naidõ anğõrpistü, kõrtlehe ja^p pilliruu lehti. Tuu oll tuu hain ja hainamaa. Tuu ess olõ¹ jo^m midägi², inne üle kolki tää iks taht.

Jaanihäst jakapäni iks oll hainaaig. Ku¹ trehvü niij, et olli² ilusa^k kuiva² ilma², siiss iks läfs är^k kerembähe. Ku¹ oll viijl niij kah, et olli^v vih matsõ² ilma², siiss oll tääga^m müllämist ja hätä jätetõhe. Tää aij jo^s suu vett tääs, kusa^t tää kül^m maha¹ leijt, tää ess kuiju jo^k kuigi ärh. Siiss nõsta tuud vanna toorast ja¹ ligõhõt haina ja^k kannanⁿ niigu^k kaß poigõ. — — —

Suõmani^m meheⁿ niidiva iks, siiss tulliⁿ naisõ^s söögiga^m mõtsa jaⁿ naksi^k kaarõ lakka lüümä. Ku¹ oll iks niij hää perremiiss, siiss tuu lubasi iks pääle suõma sulasõl kah veidikesess pikali visata. Miini ess lupa^k kah, aij sulasõ niitma ja¹ ess eidäss magama ja¹ ütelt, et eij¹ tohi² und armastada²!

Perän meheⁿ naksi^v jälⁿ niitma, naisõ¹ leiva^k kaarõ lakka. Ku¹ är¹ oll lüüdü, siiss muguⁿ naksi^v inne ruualutsõss³¹ kõrgõba kotussõ pääle kokku riibma. Meheⁿ niidiva iks lõunani², siiss hõdakpoolõ, siiss naati hainu kämmu panma. K'ammu paniti iks tuu^r ja¹ likõ² haina². Tää oll sääne lapik ja õhukõnõ, muidu^s suurõn ruan nää¹ läävä^k kuumass.

³¹ ruga 'saad'.

kus oli seda lehtheina, nende angerpisti, kortslehe ja pilliroo lehti. Too oli too hein ja heinamaa. See ei olnud ju midagi, aga üle kolkida ta ikka tahtis.

Jaanipäevast jaagupäevani³² ikka oli heinaaeg. Kui juhtus nii, et olid ilusad kuivad ilmad, siis ikka läks ära kergemini. Kui oli veel nii kah, et olid vihased ilmad, siis oli sellega möllämist ja häda hirmsasti. Ta ajas ju soo vett täis, kui sa ta küll maha löid, ta ei kuivanud ju kuidagi ära. Siis tõsta seda vana toorest ja märga heina ja kannanagu kass poegi. — — —

Sõõmani mehed niitsid ikka, siis tulid naised söögiga metsa ja hakkasid kaari laiali löõma. Kui oli ikka nii hea peremees, siis too lubas ikka peale sõõma sulasel kah veidikeseks pikali visata. Mõni ei lubanud kah, ajas sulase niitma ja ise heitis magama ja ütles, et ei tohi und armastada!

Pärast mehed hakkasid jälle niitma, naised löid kaari laiali. Kui ära oli löõdud, siis muudkui hakkasid vaid soaaluseks kõrgema koha peale kokku riisuma. Mehed niitsid ikka lõunani, siis õhtu poole, siis hakati heinu kämmu³³ panema. Kämmu pandi ikka toored ja märjad heinad. Ta oli säärane lapik ja õhukene, muidu suures saos nad lähevad kuumaks.

³² 24. juunist 25. juulini; ³³ vt. lk. 62 märkus 6.

Õdaguss siss sai iks är^k kammu riibutuss. Päiv oll ammu är^l lännü?, ku^k kodu^s sai. Hymmugu, niij päävä tõsõngu aigu, läfsm^e mehe^j jälⁿ niitma. — — —

12. Viljakoristamisest.

Noh seeñt^k ku iks hain är^s sai tettüss, oll joba rüapanmine kah käen. Rükä panma naati iks niij juulikuu lõpõtusõn, ku oll niij, et kevõäj tull kah iks varõmbahe. Muidu^l jäij iks augusti-kuu sisse rüämanu^m minek.

Siss iks panñi rügä viij egän paigan tsirpega?. — — — Kijk mehe? jaⁿ naisõ? ja^k kijik põimiva?³⁴. Mij? iks teij niij, et üts inemine nakaas takan kõütmä. Tõsõp põimiva? ja^k ku^p peo täüs sai, siss pänniva^m maha?, siss tuu üts, tuu korjass kokku ja^k kõütse nõõv viihu. Rükä ja^k kijkkõ villä iks põimõtass ütelt puult perituult. Egäüts võtt iks kaari ette ja^l läts tuuga? üle nurmõ. Ku^v võtat iks niij ilustõ põrvä peri, siss nõõ ommaⁿ jigu^l loetu?, kijik ilustõ tsirbi iin ja^v vihu^k kah tulõva ilusa? ja ütetasatõⁿ jigu üts ...

Ku^v veidemb inemiisi oll, siss tagasitullõn egäüts kõütse uma^v vihu^k kiñni?. Kõütmise man ess olõ iks muud midägi?, ku^v võeti

³⁴ põimma 'sirbiga lõikama'.

Õhtuks siis said ikka ära kämmu riisutud. Päike oli ammu ära läinud, kui koju sai. Hommikul, nii päikese tõusu ajal, läksid mehed jälle niitma. — — —

Noh, seni kui ikka hein ära sai tehtud, oli juba rukkilõikus ka käes. Rukist lõikama hakati ikka nii juulikuu lõpul, kui oli nii, et kevad tuli kah ikka varemini. Muidu jäi ikka augustikuu sisse rukki juurde minek.

Siis ikka lõigati rukist veel igas kohas sirpidega. — — — Kõik mehed ja naised ja kõik põimised. Me ikka tegime nii, et üks inimene hakkas taga kõitma. Teised põimised ja kui pihk täis sai, siis panid maha, siis too üks korjas kokku ja kõitis nad viihu. Rukist ja kõike vilja ikka põimitakse ühelt poolt pärituult. Igaüks võttis ikka kaare ette ja läks sellega üle nurme. Kui võtad ikka nii ilusti põia päri³⁵, siis nad on nagu loetud kõik ilusti sirbi ees ja vihud kah tulevad ilusad ja ühetasased nagu üks ...

Kui vähem inimesi oli, siis tagasi tulles igaüks kõitis oma vihu kinni. Kõitmise juures ei olnud ikka muud midagi, kui võeti iga vihu pealt too peotäis rukist

³⁵ paandumise ehk tuule suunas.

egä vihu päält tüy peotäüis rüka ja^k köüdefi ümbre kinni?, muud ess olõ^s sääl midägi?. Perän süss pañti nää hakki. — — —

Taa rüäpañmisega^t läfs kah iks üma paar nädalit ärh. T'ää no oll iks niij kah, et nigunⁿ no iks ilma? olli? jaⁿ niguk^k kongi kah inemiisi oll. Süss kuⁿ nää hakin är^k kujunu olli?, süss veeti nää? iks kodulähkeiste, kohegi sinnä^k karlimuupäale vaij. Taast aija-karlist oll iks tüydaigu joba puul' är^s süüdü?. Süss pañti sin-nä^k kuhja, nisaa nigu hainaki ... Kae^s süss oll iks vjil taa rehega^p pešmine, masiñit vjil ess olõ? Tüy jo^v võtt perätü ao. Tõnõ tüü tull päale, pešmä naata ess saa?, süss mugu^p pañti inne seeniss kuhja. Ku^v väläst tüü iks är^k kuümbalõ sai, süss naati näid pešmä. — — —

Mu aigu iks inäp ess pandaⁿ niij muud villä tsirpega? ku^r jügä ja^t taa alõmaa vili vaij taa kütüsse põld. Taa alõmaa ess olõ^v vjil niij tasanõ, et olõss võinu^v vikatigaⁿ niita. T'ää oll iks mättit täüs nigu^j jälle inne, süss nigu^s sinnä^m mättide vahelõ viläkõrrõ^m maha leijt, süss sinnä^t fää jäij kah. Süss tüy iks sai põimõtuss. Mjñikõrd, ku^v oll sääne häste illuss kaar vaij kesev vaij, süss tüy nigu^v ess täüdü niita, süss tüy sai kah põimõtuss. T'ää iks niitõn lätt terri maha?, päid murruss jah, põimõn tüy eij olõ? ... Mu esä aigu, süss põimõti kujuk^k naa^p pikäkõr-

ja köideti ümber kinni, muud ei olnud seal midagi. Pärast siis pandi nad hakki. — — —

Selle rukkilõikusega läks ka ikka oma paar nädalat ära. Ta nüüd oli ikka nii kah, et nagu nüüd ikka ilmad olid ja nagu kusagil kah inimesi oli. Siis, kui nad hakis ära kuivanud olid, siis veeti nad ikka kodu lähedale, kuhugi sinna kartulimaa peale või. Sellest aiakartulist oli ikka sedaaegu juba pool ära söödud. Siis pandi sinna kuhja, niisama nagu heinadki ... Vaat, siis oli ikka veel see rehega peksmine, masinaid veel ei olnud. See ju võttis päratu aja. Teine töö tuli peale, peksma hakata ei saanud, siis muudkui pandi aga seniks kuhja. Kui väljast töö ikka ära koomale sai, siis hakati neid peksma. — — —

Minu ajal ikka enam ei lõigatud nii muud vilja sirpidega kui rukis ja see alemaa vili või see kütisepõld. See alemaa ei olnud veel nii tasane, et oleks võinud vikatiga niita. Ta oli ikka mättaid täis nagu hirmus [enne], siis nagu sinna mätaste vahele viljakõrre maha lõid, siis sinna ta jäi kah. Siis too ikka sai põimitud. Mõnikord, kui oli säärane hästi ilus kaer või oder või, siis toda nagu ei täinud niita, siis too sai kah põimitud. [Ta] ikka niites läheb teri maha, päid murdub jah, põimides seda ei ole ... Mu isa ajal, siis põimiti kõik need pika

rõga^v vilä^t fsi^rpega[?]. Mu aⁱgu sai^j iks tõug vikati^ga^m mahaⁿ niidõ^tuss jaⁿ naisõ^t tõmpsi^va^t tää reherihaga^k kokku huⁿikohe. — —

Hummukpoolõ ja^t lõuna vahe iks niidõ^{fi}, hõdakpoolõ siss naa^{ti} är^r rõuku paⁿma. — — — Ku oll iks niij, et oll põimõtu vili, tyyd oll jo^j jälede hää rõuku paⁿda. Ess olõ^t täl kõrrõ riibmist eij midägi[?]. — — —

Rõugun vili kulvi, orrõ[?] olli^v vahel. Inne taa päälmane kõrd jäij külh iks ilma ordõta. Lüüdi iks nisaa inne päält kõõva kiini[?], riibsa^{ti} päält vallalidsõ[?] ärh ja^m muud sääl ess olõki.

Taa kaarolg ja^s sijätseolg mugu^j inne riibu^{ti} taa hainarihaga ärh, tyy^l ess olõ^m muud midägi[?]. Kesvolg, taad iks korjati perän. Kae^p pallu ilusit kesvapäid oll maha^j jäänü[?]. Kesvapää[?] omma^r rassõ[?], pikä[?] uhakõ[?] iks ommaⁿ näil külen, nuu[?] eij^t tulõⁿ niij ke^rgehe ärh. Karjalatsõ^j jah iks lõunasvahe korssi^va^k kesvolõ perän riibmist üle. — — —

13. Rehepeksmisest.

Karlivõõtmise aⁱgu siss iks pälvä võeti kartlit ja üüse pešti riht. Räärihi naa^{ti} iks kigõ inne pe^smä. N'ää^s sääl kuhiligun olli[?], siss säält mugu^v võeti ja^p paⁿti iks inne küürmahe ja^t tyy^{di} reheala[?]. Rehetarõ tyy kraamiti ärh. Sähgü[?] ja^m miä olli[?],

kõrrega viljad sirpidega. Minu ajal sai ikka tõug vikati^ga maha niidetud ja naised tõmbasid ta reherehaga kokku hunnikusse. — — —

Hommikupoolel ja lõunavahel ikka niideti, õhtupoolel siis hakati ära rõuku panema. — — — Kui oli ikka nii, et oli põimitud vili, seda oli ju hirmus hea rõuku panna. Ei olnud tal kõrre riisumist ei midagi. — — —

Rõugus vili kuivas, õrred olid vahel. Üksnes see pealmine kord jäi küll ikka ilma õrteta. Lõõdi ikka niisama aga pealt kõvasti kinni, riisuti pealt lahtised ära ja muud seal ei olnudki.

See kaerakõrs ja segaviljakõrs muudkuu aga riisuti selle heinarehaga ära, sel ei olnud muud midagi. Odrakõrt, seda ikka korjati pärast. Vaat, palju ilusaid odrapäid oli maha jäänud. Odraped on rasked, pikad ohakad ikka on neil küljes, need ei tule nii kergesti ära. Karjalapsed jah ikka lõunavahel korjasid odrakõrre pärast riisumist üle. — — —

Kartulivõõtmise ajal, siis ikka päeval võeti kartuleid ja õõsi peksti rehte. Rukkirehte hakati ikka kõige enne peksma. Nad seal kuhilikus olid, siis sealt muudkuu võeti ja pandi ikka aga koormasse ja toodi rehe alla. Rehetuba, see kraamiti ära. Sängid ja mis olid, nood kõik viidi ära välja. Mõnes kohas ikka

nuu^k kiik viidi är^v vällä. Minõnpaigan iks oll' niij taa rehetarõ kõrval kammõr, iks niij pèrnaisõ jaoss, siss rehepessü aoss pañti kraam kiik sinnä^k kambrõhe. Rehetarõ pühiti kiik ilustõ puhtass. Siss üts inemine läts üless parsilõ.

Parrõⁿ nuu ollit rehepèsmise jaoss. N'ää? ollit^k kuusõ puust, säänisse õõriku^k kuusõ? N'ää? iks ollitⁿ niij vašt veidike peenemb ku^p puul küünärd, noh niij kuus^s vaij katõssa tolli vaij jämme. Pikä? ollitⁿ nää? iks niij kolm vaij neli sülä vaij.

Kigõ edimält võeti kolm part, noilõ jäeti niij vašt noh jala jagu vaij vahet. Kaeⁿ nuu^p parrõ? ollit^t tallu pääl. Näid sai j talla pite tõugata kohe ess tahtsõt. Ku^r rehepèsmist ess olõ?, siss iks ollitⁿ nää kiik ütenkuun.

Rihi atõti³⁶ lauguistõ kaupa. Lauguistõ iks võeti kolm part. Nuup^p parrõ^s siss aetigi üfstõsõt üte jala vahe jagu kaugõhe. Siss tuu kolm part pañti rüävihkõ täüs. Vihul pañti iks taa tüvepuul vašta part ja^t lüüdi viij kõvastõ iks, niij et nää^p püssevä? T'ää kõrrast mugu^p pañd inne. Tõnõ añd väläst hargiga^k kätte. Tuu hark, tuu oll sääne katõarulinõ. Siss ku^t tää vihkõ võtt, siss tää siss võtt iks tõsõ vihu tõsõ haru otsa ja^m mugu^p pilsõ näid üless.

³⁶ aima 'ahtma, vilja partele kuivama panema'.

oli nii selle rehetoa kõrval kamber, ikka nii perenaise jaoks, siis rehepeksu ajaks pandi kraam kõik sinna kambrisse. Rehetuba pühiti kõik ilusti puhtaks. Siis üks inimene läks üles parsile.

Parred, need olid rehepeksmise jaoks. Nad olid kuusepuust, sääraseid ümmargused kuused. Nad ikka olid nii vahest veidike peenemad kui pool küünart, noh nii kuus või kaheksa tolli [või] jäme. Pikad olid nad ikka nii kolm või neli sülä või.

Kõige esiteks võeti kolm part, neile jäeti nii vahest, noh, jala jagu või vahet. Vaata, need parred olid talade peal. Neid sai talasid pidi tõugata kuhu ise tahtsid. Kui rehepeksmist ei olnud, siis ikka olid nad kõik üheskoos.

Rehi aheti lauguste³⁷ kaupa. Laugustesse ikka võeti kolm part. Need parred siis aetigi üksteisest ühe jala vahe jagu kaugele. Siis see kolm part pandi rukki-vihke täis. Vihul pandi ikka see tüvepool vastu part ja löödi veel kõvasti ikka, nii, et nad püsisid. Ta järjest muudkui pani aga. Teine andis väljast hargiga kätte. Too hark, too oli säärane kaheharuline. Siis kui ta vihke võttis, siis ta [siis] võttis ikka teise vihu teise haru otsa ja muudkui pildus neid üles.

³⁷ laugus — üks osa parsile kuivama pandud viljast.

Laüguss pañti iks laeni täüs. Kats kõrda iks läts, siss oll täüs kah. Ku üfs laüguss täüs saij, siss võeti tönõ. Aeti jäl^k kolm part kõrvutsidõ, inne laüguistõ vahelõ jäeti iks suurõmb vahe[?], iks niij kolm jalga vaij. Vahe jäeti laüguistõ vahelõ tuuperäst, et siss saa iks lämmi kah parembahe manu[?], siss nää^k kuijus-sõ^p parembahe ärh. Siss nüü^k kolm part, vaij tönõ laüguss, tuu pañti jälⁿ nisaa täüs. T'ää eßs mugu^s sais, taa tönõ jalg oll tõsõ parrõ pääl ja^m mugu^s säädse inne vihkõ laüguistõ. Üten atussõn³⁸ iks oll niij kolm laüguist jah. Ütessä ja^k katstõisku part iks oll rehetarõn.

Siss ku^r rihi är oll atõtu, siss mugu^p pañti tuli ahju inne. Rehekütmise jaoss olli[?] iks kannu[?]. Noid saij iks taa alõmaa päält vällä kistuss. Hõdakpoolõ vaij niij iks saij rihi atõtuss, siss küteti üts ahu täüs ärh, tää iks palli niij neli vaij viis tuñ'ni. Siss hymmugu pañti tönõ ahutäüs, tuu küteti kah ärh. Rohkõp ess kütetägi[?], tuuga nää^s saiva^k kuivass kah.

Tõsõ üü vaij kolmada vaij, niij niiguⁿ no^s saij, siss naati pešmä kah. Üüse niij kellä katõtõiskümne aigu miñti pešmä. Rehealunõ pühiti puhtass. Vihu^t tõugati parsilt alla. Tuujaoss oll iks sääne pusipuu. Tuuga^m mugu^t litsuti parrõ^k kokku ja^s siss vili vaij rüä-

³⁸ atuss 'ühe korraga ahitud vili'.

Laugus pandi ikka laeni täis. Kaks korda ikka läks, siis oli täis kah. Kui üks laugus täis sai, siis võeti teine. Aeti jälle kolm part kõrvuti, ainult lauguste vahele jäeti ikka suurem vahe, ikka nii kolm jalga või. Vahe jäeti lauguste vahele seepärast, et siis saab ikka soojus kah paremini juurde, siis nad kuivavad paremini ära. Siis nood kolm part või teine laugus, too pandi jälle niisama täis. Ta ise muudkui seisis, [see] teine jalg oli teise parre peal ja muudkui seadis aga vihke laugusesse. Uhes ahtes ikka oli nii kolm laugust jah. Üheksa ja kaksteist part ikka oli rehetoa.

Siis kui rehi ära oli ahitud, siis muudkui pandi tuli ahju enne. Rehekütmise jaoks olid ikka kännud. Noid sai ikka selle alemaa pealt välja kistud. Öhtupoole või nii ikka sai rehi ahitud, siis kõeti üks ahjutäis ära, ta ikka põles nii neli või viis tundi. Siis hommikul pandi teine ahjutäis, too kõeti kah ära. Rohkem ei kõetudki, tollega nad said kuivaks kah.

Teisel ööl või kolmandal või nii, nagu nüüd sai, siis hakati peksma kah. Öösi nii kella kaheteistkümne ajal mindi peksma. Rehealune pühiti puhtaks. Vihud tõugati parsilt alla. Selle jaoks oli ikka säärane pusipuu. Sellega muudkui litsuti parred kokku ja siis vili või rukkivihud kukkusid rehetoa põrandale

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Viljapeks kootidega

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Viljatuulamine

vihu^s sattõva^{r 39} rehetarõ põrmandulõ maha? Pusipuu tüü oll iks niij hää parra orrõ jämmüne ja^t tõnõ ots oll täl teräväss tettü.

Siss ku^v vihu[?] alla olli^l lastu[?], siss miⁿi lats vaij poisikõnõ vaij naka^s näid iks rehetarõ läve pääl reheala^m mehile kätte andma. Kolm mi^jst jaⁿ niij iks oll rabaman. Rabamise jaoss olli^j jäl^s sääntise^p pi^hgi[?]. Siss taa rehealutsõ põrmand pühi^ti luu^dõga^p puhtass jaⁿ nu^ur rabamise pi^hgi^p paⁿti rehetarõ ussõ manur ritta. Noid rabamise pi^hke iks oll niij kolm vaij neli tükki talun. — — —

Siss mehe^m mugu^p pe^ssivä iks rüävihuga^v vasta pi^hki seeⁿi^k ku^t täl inäp terri seen ess olõ[?]. Siss tää visa^s tüü rüävihu üle rehealutsõ tõsõlõ poolõ. Sää^l tõsõlpuul olli^j jäl^t tü^rigu[?], nuu^v võ^tiva[?] ja p^astiva^v vihukõüdusse^s sõ^lmõst valla, raput ilustõ kõü^düsse kah iks lahess ja^v visa^s vihu pääle.

Tü^rigõl olli^j jäl^s ess pi^hgi[?]. Näide pi^hgi[?] olliⁿ neläjalaga[?], iks periss istõpi^hgi[?] olliⁿ näil. Siss nää^k kobistiva[?] ilustõ vihu^p pe^lju vaij ü^škä⁴⁰ ja^t leivä siss tü^vvi. Tü^üd kutsuti siss tü^mmi lü^ümissess. Kaeⁿ naidõ tü^vvi sehen om kah terri ja^p päid jah. Siss kuⁿ näil tü^ve[?] är olli^l lü^üdü[?], siss võ^eti kõõ⁴¹ vahru[?]⁴² ja^p paⁿti põrmandulõ jaⁿ noid tü^mmütedü^v⁴³ vi^hkõ paⁿti siss säidse vaij

³⁹ kukkusid; ⁴⁰ üs'k 'süli'; ⁴¹ kõiv 'kask'; ⁴² vahr 'pelmeks keeratud vits, vää^t'; ⁴³ tü^mmütämä 'peksma'.

maha. Pusipuu, too oli ikka nii hea paraja õrre jämedune ja teine ots oli tal teravaks tehtud.

Siis, kui vihud alla olid lastud, siis mõni laps või poisikene või hakkas neid ikka rehetoa läve peal rehe alla meestele kätte andma. Kolm meest ja nii ikka oli rabamas. Rabamise jaoks olid jälle säära^sed pingid. Siis see rehealuse põrand pühi^ti luudadega puhtaks ja need rabamispingid pandi rehetoa ukse juurde ritta. Neid rabamispinke ikka oli nii kolm või neli tükki talus. — — —

Siis mehed muudkui peksid ikka rukkivihuga vastu pinki, seni kui sel enam teri sees ei olnud. Siis ta viskas selle rukkivihu üle rehealuse teisele poole. Seal teisel pool olid jälle tüdrukud, need võ^tsid ja pää^stsid vihusedemed sõ^lmest lahti, raputas[id] ilusti sideme kah ikka lahedaks ja viskas[id] vihu peale.

Tü^rukutel olid jälle ise pingid. Nende pingid olid nelja jalaga, ikka päris istepingid olid neil. Siis nad kobistasid ilusti vihud pihku või sülle ja löid siis tüvesid. Seda kutsuti siis tü^mmilõõmiseks. Vaat, nende tüvede sees on kah teri ja päid jah. Siis, kui neil tüved ära olid lõõdud, siis võ^eti kaseväädid ja pandi põrandale ja noid pekstud vi^hke pandi siis seitse või kuus ühe väädi peale ja

kuus üte vahru pääle ja^k käänti kiinni? Nyy olli^s siss rüädolõkyy? Nyy^p pañti är^k kohegi^l lae pääle vaij kon ruumi oll inne.

Perän, ku är oll rabatu, tüve? är^l lüüdü? siss viidi piñgi? iist är^v vällä. Siss võeti reheriha jaⁿ noidõga^t tõmmati tyy rabaduss rehealutsõ põrandulõ lakka. Sääll olli^j jo^k kiiik terä? ja^p pää^s segi. Ja^m minõ^p pää? olli^t tühä?, minõ^t täüs. Siss naati näid rehit-sämä. Egäüts võtt indäle ij ette ja^l läts tuuga tõistõ vijrde vällä. Peripäivä iks rehitsedi? Nyy^t tühä^p pää^j ja^k kräbu, miä sääll oll, tyy jäij pääle. Suur jagu visafi joba siss rehitsämise aigu vällä ja^p pañti huñikohe. Rehitsämise man ess olõ^m muud midägi?, ku^t tyy reherihaga^m mugu^r raputõdi vašta jalga. Terä^j jäi-vä ala? Rehitsämise aigu tulliva^j joba iks inämbjagu naid tühjü päid vällä. Inne näid oll viij külät rüki seen.

Siss köüdefi kats vaij kolm viñku kokku ja^p pañti anna perra, siss tyytst sai sääne olõ luud. Siss tuuga koobitsõdi vaij niiguⁿ niidõti üle tappõ. Siss aeti terä^s sainavijrde huñikohe. Taa rihasäläga^t tõugati ja^s siss olli^s sääñtse^k kõhvli^k kah. Nyy? olli^p puu-kõhvli?, siss noidõga^k kõhveldedi terri iist ärh, ku? oll niij, et muidu? iks taa rihasäläga^l litsu ess jõvva?. — — —

Nyy^p pää?, noidõ seen oll viij pallu terri. Siss noid muguⁿ naati inne iks kyytega utma⁴⁴. Kyytega? iks ess jõvva^k kunägi ärh. Siss pañti hobõsõ? iks niij, et tõnõ oll tõsõ anna külen, tää iks

⁴⁴ utma 'lööma, peksma'.

keerati kinni. Nood olid siis rukiõlekood. Need pandi ära kuhugi lae peale või kus ruumi aga oli.

Pärast, kui ära oli rabatud, tüved ära lõõdud, siis viidi pingid eest ära välja. Siis võeti rehereha ja nendega tõmmati too rabadus⁴⁵ rehealuse põrandale laiali. Seal olid ju kõik terad ja pead segi. Ja mõned pead olid tühjad, mõned täis. Siis hakati neid rehitsema. Igaüks võttis endale ee⁴⁶ ette ja läks sellega teise äärde välja. Päripäeva ikka rehitseti. Nood tühjad pead ja praht, mis seal oli, too jäi peale. Suur osa visati juba siis rehitsemise ajal välja ja pandi hunnikusse. Rehitsemise juures ei olnud muud midagi, kui tolle reherehaga muudkui raputati vastu jalga. Terad jäid alla. Rehitsemise ajal tuli juba ikka enamjagu neid tühje päid välja. Aga neid oli veel küllalt rukiste sees.

Siis köideti kaks või kolm viñku kokku ja pandi varred taha, siis sellest sai säärane õleluud. Siis sellega koobitseti või nagu niideti üle tappe⁴⁷. Siis aeti terad seina äärde hunnikusse. Selle rehaseljaga tõugati ja siis olid säärased kühvlid kah. Need olid puukühvlid, siis nendega kühveldati teri eest ära, kui oli nii, et muidu ikka selle rehaseljaga litsuda ei jõudnud. — — —

⁴⁵ rabadus — rabamise saadus; ⁴⁶ esi — eesolev osa mingi töö tegemisel;

⁴⁷ tape — rehealuse põrandale laiali aetud viljalade, kus terad ja praht on segamini, vrd. lk. 64 märkus 8.

naid päitsit pite köüdefi. Siss mijss võtsõ taad ratust pite kätte, piidsa võtsõ tõištõ kätte, siss mugu^l lašsõ inne hobõsil ümbre indä joosta?, tyyd kutsufi iks rehe sõkmisess.

Kuⁿ niij iks tapõ? oll läbi käütü, siss visafi veere?, rehitsedi vajj lüüdi kuutõga üless orgulõ. Rehitseden saadi üle tappõ sääne olõ juuf, tyy tõmmati siss taa reherihaga^k kokku ja^v viidi ärⁿ nukka vajj olõstikku⁴⁸. Seen^s siss näid iks sõkufi ja^r rehitsedi ja^k kooditõdi, ku inäp päije seen terri ess olõ?, ku^w pää^k kijik tühäss saiva?, siss aeti terä^t taa višiga^k ⁴⁹ kokku, ütte nukka iks. T'ää iks niij oll, et miⁿⁱ tõugass višiga?, miⁿⁱ litsõ reheriha säläga? ja^m miⁿⁱ pühkse takan luvvaga?. Kae kuⁿ naisõ^k kuutõga^k kolksõva?, siss nää^e ess lauliva?, et:

Kilks, kolks koodi^l löövä?,
latsõ^k kräbust leibä söövä?,
hagana? om aidasalvõn,
tühät^t tündre^t talli veeren.

⁴⁸ olõstik 'põhuhoidmise ruum, kõlgus'; ⁴⁹ viši 'kühvel'.

Need pead, nende sees oli veel palju teri. Siis neid muudkui hakati aga ikka kootidega peksma. Kootidega ikka ei jõudnud kunagi ära. Siis pandi hobused ikka nii, et teine oli teise saba küljes. [Ta] ikka neid päitseid pidi köideti. Siis mees võttis teda ratust ⁵⁰ pidi kätte, piitsa võttis teise kätte, siis muudkui laskis aga hobusel ümber enda joosta. Toda kutsuti ikka rehesõtkumiseks.

Kui nii ikka tape oli läbi käidud, siis visati veered, rehitseti või löödi kootidega üles kohevile. Rehitsedes saadi üle tappe säärane õle jutt, too tõmmati siis selle reherehaga kokku ja viidi ära nurka või kõlgusesse. Seni siis neid ikka sõtkuti ja rehitseti ja kooditati, kui enam peade sees teri ei olnud. Kui pead kõik tühjaks said, siis aeti terad selle kühvliga kokku, ühte nurka ikka. See ikka nii oli, et mõni tõukas kühvliga, mõni litsus rehereha seljaga ja mõni pühkis taga luuaga. Vaata, kui naised kootidega kolkisid, siis nad ise laulsid, et

kilks, kolks koodid löövad,
lapsed kräbust leiba söövad,
aganad on aidasalves,
tühjad tündrid talli veeres.

⁵⁰ ratas — nõör või rihm päitsete küljes.

14. Tuulamisest.

Sjss ku^t terä^l jah, nuu^h haganä^l jah, miä^h nää^h no olli[?], iks^h hunnikohe saiva[?], sjss naati näid tuulutama. Värre^t tehti katõlt-puult valla, sari pañti üless, tää iks noidõ laopuijõ külge köüdefi. Sarja viij^r oll iks haavapuust, tää iks oll tsõõrik. Iks niij üts süli oll tää keskelt ärh. Taa viij^r oll niij vašt puul^l küünärd laga vaih. Põhi oll täl kruudilinõ, iks koetu vaij palmitsõdu[?], naist toomõ vaij paiju vitsust. — —

Sjss ku^t tuult ess olõ[?], sjss mijs^s jätt tuulutamise saisma jaⁿ nakašs vilistämä, sjss tuu^h usk niij, et vilistamisega^t tulõ tuul. Sjss ku^t tuul tull, sjss nakašs ruttu sarjama iks niij niigu^t tuul puhk ja ess üteli iks, et tulõ tuul tuhinaga[?], valuvili virgastõ. Sjss kuⁿ naid tõuvilä õlgi oll kääntü[?], sjss nuu^h kääñjä^t tütrigu[?] jäl üllivä[?]: „Kül^t teräke tuu^h terä, hakañ haganapääkese.“ Haganilõ üteldi jälh, et ega hakañ havana pääle eij haugu[?]. Sjss ku^t tü^r rigu^t taa rüärehe man taad tümmi leivä[?], sjss ülliväⁿ jää^l jälh: „Aiteh añ^tdjalõ, aiteh añ^tdjalõ, valuvilä võtjalõ.“ Valuvilä añ^tdjass peeti iks taad jumalat, kiä villä kasvatašs.

Rüki naid ess puhastada[?] inämbät ku^m minõ^t lassiva^t taast harvast sarjast läbi. Sjss viidi nää aita ja^p puistati salvõ. Sijmness sjss puhastõdi näid tuudmuudu, et visati näid tuulõ käen,

Siis kui terad, jah, nood aganad jah, mis nad nüüd olid, ikka hunnikusse said, siis hakati neid tuulama. Väravad tehti kahelt poolt lahti, sari pandi üles, ta ikka nende laopuude külge köideteti. Sarja äär oli ikka haavapuust, ta ikka oli ümmargune. Ikka nii üks süld oli ta keskelt ära. Selle äär oli nii vahest pool küünart lai või. Põhi oli tal ruuduline, ikka kootud või palmitsetud neist toome- või pajuvitstest. — —

Siis kui tuult ei olnud, siis mees jättis tuulamise seisma ja hakkas vilistama, siis too^h uskus nii, et vilistamisega tuleb tuul. Siis kui tuul tuli, siis hakkas ruttu sarjama, ikka nagu tuul puhus ja ise ütles, et tule tuul tuhinaga, valuvili⁵¹ virgasti. Siis kui neid tõuvilja õlgi oli kääñatud, siis nood kääñajad tüdrukud jälle ütlesid: „Küll teräke toob terä, agan aganapeäkese.“ Aganatele õeldi jälle, et ega agan agana peale ei haugu. Siis kui tüdrukud selle rukkirehe juures seda „tümmi“ lõid, siis ütlesid nad jälle: „Aitäh andjale, aitäh andjale, valuvilja võtjale.“ Valuvilja andjaks peeti ikka seda jumalat, kes vilja kasvatab.

Rukkeid, neid ei puhastatud rohkem, kui mõned lasksid sellest harvast sarjast läbi. Siis viidi nad aita ja puistati salve. Seemneks siis puhastati neid seda-

⁵¹ valuvili — puhas vili.

siss naa² ilusa^p puhta^t terä^s sattõva õkva maha² jaⁿ naa^k kahva-
terä², naa^v veij tuul tõistõ paika.

Leeväss tetti iks nisaa kigõ haganaga², tuj leib oll kah jälle
must ja² haganinõ. Siss jo üteldi iks niij, et latsõ hoitkõ tulõga
kaügõhe, kuiva^t leevä² omma^t laudi pääl. — — —

(Isak Laatsarus, 93 a.,
Urvaste, 1946)

moodi, et visati neid tuule käes, siis need ilusad puhtad terad kukkusid otse
maha ja need kahvaterad⁵², need viis tuul teise paika.

Leivaks tehti ikka niisama kõige aganaga, too leib oli kah kole must ja aga-
nane. Siis ju õeldi ikka nii, et lapsed, hoidke tulega kaugele, kuivad leivad on
laudi peal⁵³. — — —

⁵² kahvaterad — kerged, väheväärtuslikud terad; ⁵³ riulil.

SELETUSEKS

Et hõlbustada teksti lugemist, juhime tähelepanu mõnedele transkriptsiooni-märkidele:

i — e ja i vahepealne häälik,

y — o ja u vahepealne häälik,

ü — ö ja ü vahepealne häälik,

i — peamiselt võru murdes esinev omapärane i poole kalduv õ, mis kõlab umbes nagu vene ы,

ʹ — peamiselt võru murdes esinev omapärane sõnalõpu sulghäälik (katkehäälik),

˘ — sõnade vahel seob sõnu, mis kiires kõnes nagu sulaksid ühte, kusjuures järgneva sõna algushäälik kandub eelmise sõna lõppu,

˙ — märgib kolmandavärtelist häälikut,

˚ — tähe kohal või järel märgib peenendatud häälikut.

Korrespondentide märkimisviis on valimikus kokkuleppel korrespondendiga enam-vähem ühtlustatud.

Kolme punkti (...) tarvitatakse juhtumil, kui on välja jäetud üksikud sõnad või üks lause.

Kolme kriipsu (— — —) tarvitatakse siis, kui on välja jäetud rohkem kui üks lause.

Ümarsulge () kasutatakse täiendavate seletuste puhul.

Urvaste murdeteksti kirjakeelses tõlkes on nurksulgude [] vahel toimetuse omapoolsed lisandused või tõlkes tarbetud sõnad.

Teksti järel sulgudes on märgitud keelejuhi nimi, vanus ning teksti üleskirjutamise koht ja aasta.

Joonealused märkused on toimetuskolleegiumilt. Kui esitatakse korrespondendi märkus, siis on juurde lisatud korrespondendi initsiaalid (E. S. = E. Siil, K. M. = K. Mihkla).

SISUKORD

Saateks	3
-------------------	---

I. Kirde-eesti rannamurre

Murdetekste põlevkivirajoonist (E. Mets)	
1. Põlevkivi avastamisest	9
2. Tööstuse asutamisest	10
3. Töölesaamisest	11
4. Esimesed ehitised	13
5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine	13
6. Päevatöölised	14
7. Tükitöölised	16
8. Laadijad naised	18
9. Ajutised töölisel	20
10. Arstiabist	21

II. Saarte murre

Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905 (A. Toomessalu)	
1. Üldiselt	23
2. Mõisa minek	25
3. Matmine	28
4. Kohus ja karistus	29

III. Keskmurre

Murdetekste Koselt ja mujalt (K. Mihkla)	
1. Orjuse aeg	34
2. Teomes Uuemõisas	35
3. Kuuendikumehed	38
4. Talude kruntipanek	39
5. Talupoja elust	41
6. Uuemõisa parun Uexküll	42
7. Parun Uexküll	43
8. Renthärra Brevern	44
9. J. Lauristini vanavanemaist	44
10. Lauri sauna Hans Lauristin	45
11. Tuisu kuuendikutalu	47
12. Hõõrumised Uuemõisas	48

13. Uuemõisa vallakool	49
14. Uuemõisa ministeeriumikool	49
15. Kose koolielu	50
16. Aednik Raeda	51
17. Juhan Kotkas Mahtra sõjas	52
18. Mõisnikkude vastu	52
19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal	53
20. Rapla õpetaja Girgensohn (Hageri)	53
21. Mahtra sõjast (Juuru)	54

IV. Võru murre

Vanaaegsest põllupidamisest (E. Siil)	
1. Talurahva elust-olust üldiselt	56
2. Sulase elust	61
3. Põllutööst	65
4. Lugu linamüügist	67
5. Mõisavargusest	72
6. Rahutustest	76
7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist	77
8. Kevadistest põllutöödest	81
9. Vanakuradi sünnipäevast	87
10. Karja väljalaskmisest	88
11. Heinatööst	89
12. Viljakoristamisest	92
13. Rehepekumisest	94
14. Tuulamisest	100
Seletuseks	102

СБОРНИК ДИАЛЕКТНЫХ ТЕКСТОВ
КОРРЕСПОНДЕНТОВ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА I

На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантес 10

*

Toimetaja M. Must. Tehniline toimetaja H. Kohu. Korrektorid H. Peel ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 16. IX 1955. Trükkimisele antud 30. XII 1955. Paber 60 × 92, 1/16. Trüki-
poognaid 6,5 + 8 kleebigi. Arvutuspoognaid 6,93. Trükiarv 1000. МБ-19969. Tellimise nr. 2854.

Hans Heidemanni nimeline trükkikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 6.20

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
25	16. ülalt	<i>rouva</i>	<i>rouva</i>
29	16. ülalt	<i>Kahesteismest</i>	<i>Kahesteismest</i>
30	16. alt	<i>sii</i>	<i>sii</i>
32	6. alt	<i>vijst</i>	<i>vijst</i>
53	11. alt	<i>laskis</i>	<i>laskis</i>
53	5. alt	<i>rahvasuu</i>	<i>rahvasuu</i>
74	12. ülalt	<i>eij_olõs's</i>	<i>eij_olõs's</i>
76	9. ülalt	<i>muijalpүүл</i>	<i>muijalpүүл</i>
88	21. ülalt	<i>vihta</i>	<i>vihta</i>

Rbl. 6.20